

Pásztor Jánosné sz. Kádár Judit

Az interjút készítette Hosszú Gyula
Szerkesztette: B. Kádár Judit
Budapest, 2011-2013.

Édesanyámék családjában az volt a szokás, hogy amikor a legkisebb gyerek betöltötte az ötvenedik évét, le kellett írnia, hogy milyenek látta a szüleit. Ez egy remek dolog, mert ötvenen felül már objektív az ember, és már nem csak a hibáikat látja. Emlékszem, egy nagy, fekete vasládában voltak ezek a családi feljegyzések. Amikor jött a háború, az orosz katonák megtalálták a ládát, és azt hitték, hatalmas kincsek vannak benne – kincsek voltak csakugyan, de csak papírok. Mind kiszórták, aztán beletaposták a sárba, úgyhogy semmi sem maradt meg belőle. Mikor édesanyám ötvenéves lett, és úgy érezte, hogy most neki kellene leírni, milyenek voltak a szülei, már semmi sem állt rendelkezésére, úgyhogy elkezdett járni a Széchenyi Könyvtárba, levéltárba, mindenhová, és nyomozta a családfát. Eljutott egészen Mária Teréziáig, akinek a szolgálatában az egyik ős állítólag hóhér volt. Ezt az édesanyám sehogy sem akarta megörökíteni, és így lett a hóhérból felcser, mert tudtuk, hogy a régi hóhérok, amikor nem kivégeztek, gyógyító munkát végeztek, mert ismerték az emberi test különböző részeit.

Ebből lett a családban a sok orvos: a nagyapám, az egyik nagybátyám, az édesapám mind orvosok voltak. A nagy családi ebédek közben ők mindig operáltak – a műtétjeikről beszéltek. Én ötéves voltam, amikor császármetszést végeztem a babámon, mert egy ötéves gyerek már nagy füllel hallgatja a felnőtteket. De nem dicsértek meg, mert a babában fűrészpor volt, amivel az egész szoba tele lett.

Család

Anyai dédszülők

Anyai dédanyám Kaas Melanie volt, egy híres dán családnak a leszármazottja; az egyik családtagról, Kaas Ivorról¹ utcát is elneveztek. A Kaas-ok vadászni jöttek Magyarországra, és a Matolcsy-tanyán láttak egy fát, amin kilenc gólyafészek volt.

Ez nagyon izgatta a vadászokat; odamentek, és így történt, hogy végül egyikük egy magyar nőt vett feleségül. Ebből a házasságból született a dédanyánk, Kaas Melanie, akit Matolcsy Károly² vett feleségül. A Matolcsyak Szatmárból valók, az előnevük Szatmári Gönci Matolcsy. Dédapámék már Farnoson laktak, ez a Duna-Tisza közén, Jászberény környékén van.

A dédszüleimnek hét gyermeke született, ebből négyen érték meg a felnőttkort. Dédapám földbirtokos volt, öt-hatszáz hold földön gazdálkodott, de mindkét fiát taníttatta: nagyapám, Matolcsy Miklós³ orvosnak tanult, és továbbtanult a bátyja is, de ő aztán Kecskeméten élt, úgyhogy róla csak annyit tudok, hogy az ő leszármazottja Matolcsy György, a mostani gazdasági miniszter.

„Méltóságos elvtárs úr”

Nagyapám örökölte a farmosi földbirtokot, ahol édesanyja, Kaas Melanie vezette a gazdaságot. Az a pár száz hold akkoriban nem számított nagybirtoknak, de próbáltak rajta modern módon gazdálkodni. Nagyapám például hatvan hold szőlőt ültetett, és később a nagybátyámék már silót is építettek a búza tárolására, meg olyan tyúkólakat, hogy sok ember nem lakott olyan házban, mint amilyen tyúkólak ott voltak.

Nagyapám, Matolcsy Miklós a 1860-as évek végén született. Amikor elvégezte az orvosi egyetemet, már csak szombat-vasárnap működött a gazdaságban, hét közben bent volt Pesten, a klinikán, és operált. Nálunk Farnoson vincellér volt, meg intéző volt, akik mindig jelentettek nagyapámnak. A földbirtokosoknak máshol is volt intézőjük, de Tápiószelén például – ez a szomszéd falu Farmostól négy kilométerre – az ottani birtokos kesztyűt húzott, amikor a vincellér jelentett neki, mert csak kesztyűben fogott kezét a paraszttal. Na, ettől nagyapa a falnak ment, mert ő mindenkivel kezét fogott, és orvos léteire mezítláb járt a homokban. Lenézte azokat a földbirtokosokat, akik nem tanultak, csak beültek az örökségbe, és azt sem tudták, hogy eszik-e vagy isszák a gazdaságot.

Ő tanított is a klinikán, mert a klinika az egyetem kórháza a mai napig is, de mint orvos elsősorban sebész volt. Az első világháború alatt részben a katonák

gyógykezelését szervezte, részben pedig a táplálását, mert akkor is úgy volt, mint később a második világháborúban, hogy egy szál ingben engedték ki az embereket a frontra. Farmoson mindenkit ingyen kezelt, jöttek is hozzá az emberek. És amikor az első világháború után jött a kommün, és minden földbirtokosról listát készítettek, akkor eljöttek a parasztok a faluból, hogy „Méltóságos elvtárs úr, rejtőzzön el a fiaival együtt a nádasban, mert holnap jön a páncélvonat Szamuely Tiborékkal⁴, és maguk is a listán vannak!” Nagymama a három lányával és az anyósával otthon maradt, és egész éjjel imádkozott. A fiúk meg borzasztóan élvezték; az apjukkal csónakáztak a nádasban, és nem is lett semmi bajuk.

Pálma nagymama

Matolcsy nagypapa római katolikus és német származású lányt vett el. Éberling Nagy Pálma 1873-ban született. Egyik nagyapja Romeiser volt, a másik Éberling, aki később magyarosított Nagyra. Romeiserék gazdag vaskereskedő család voltak Pesten – dédapám hozta be például a vasekét Magyarországra, addig faeke volt –, az Éberlingek pedig köztisztviselők voltak. A kiegyezés utáni nagy fejlődésnek az egyik kézzelfogható bizonyítéka volt, hogy ilyen családok jöttek Németországból, Ausztriából, mert érdemes volt ide jönni.

Nagymamám árva volt; tizennyolc éves korára mind a két szülője meghalt, és a nagyszülei nevelték. Egy megyebálon ismerkedtek meg nagyapámmal. Nagy Pálma nagyon szép volt a halvány rózsaszín, gyönyörű ruhájában, amiből később pólyahuzatot csináltatott, és minden gyereke, minden unokája, minden dédunokája ebben a pólyában volt keresztelve – még a mi gyerekeink is. Gyönyörű szép rózsaszín selyem volt – olyan, mintha kordbársony lenne, de annál vékonyabb –, és halvány csipke volt körülötte.

Az akkori szokás szerint minden lánynak volt egy kis füzetke, a táncrend, és abba be kellett írni a legényeknek, hogy ki melyik táncot foglalta le. Nagyapa elkérte Nagy Pálmától a táncrendet, és keresztben minden táncra beírta magát. Így ismerkedtek meg. Nagy szerelem lett, de mind a két család ellenezte, hogy ők összekerüljenek. Matolcsy dédmama azért, mert német és római katolikus meny neki nem kellett, a németek pedig azért, mert akkor még csak tanársegéd volt nagyapám az egyetemen,

az nem egy nagy karrier. Aztán nagy kalandok után mégiscsak sikerült egybekelniük. Milyen kalandok? Nagymamát például elvitték Abbáziába, mert gyenge volt a tüdeje, és azt remélték, hogy a tengeri levegő majd jót tesz neki – azon kívül pedig elfelejti Matolcsyt. De mikor leszálltak a vonatról, Matolcsy várta őket Abbáziában a peronon. Ilyen nagy szerelem volt.

De nem volt könnyű Nagy Pálmának fiatalasszony korában sem. Szeretett például ágyban reggelizni, meg is volt a módja rá, de az anyósa, Kaas Melanie dédmama már reggel négykor kelt, mert intézte a gazdaságot. Pálma Chopint szeretett zongorázni, Kaas Melanie viszont népdalt gyűjtött, mert akkoriban Kriza János⁵ volt a divat.

Nagymama mindennap ment a templomba. A Boráros téren laktak, és a Bakáts téri római katolikus templomba járt misére. A drága, jó anyósa, Kaas Melanie egyszer azt volt bátor mondani, hogy „Hát megfázott persze, de menni kell neki a templomba, mert biztos szerelmes a papba”. Erre Matolcsyné többet nem ment a templomba, és nagyon el volt keseredve. Egyszer eljött hozzá látogatóba Vargha Gyuláné, az akkori református püspök, Szász Károly lánya⁶. Nagyon összebarátkoztak. Vargha Gyuláné művelt nő volt, istenes verseket fordított németből, és nagyon örült neki Pálma nagymama. A vége az lett, hogy Vargha Gyuláné meghívta őt egy közösségbe; a Kálvin tér mellett béreltek egy lakást református és evangélikus papok meg nők, ott jöttek össze, és együtt olvasták a Bibliát. Belőlük lett később a Bethánia Szövetség⁷. Nagy Pálma boldogan ment, boldogan vette az Ige üzenetét – úgyannyira, hogy egyszer hazament és közölte, hogy áttér református vallásra. Na, ki volt legjobban ellene? – hát az anyósa, mert még azt gondolják, hogy ő erőszakolta. Aztán csak sikerült nagymamának áttérni, de nagyon nehéz volt.

Nagyanyám tíz év alatt nyolc gyereket szült, hatan nőttek föl közülük: három fiú és három lány. Kaas Melanie dédanyám akkor békült meg a menyével, mikor a nyolcadik gyerek, az én édesanyám született, és nagyanyám a Melanie nevet adta neki. Attól kezdve szerette a menyét. Na, de hát addig tíz év eltelt.

Nyomdagép Farnoson: a Vak-Biblia

Az első világháború után nagyon sok vak ember volt Magyarországon, hiszen a fronton a srapel akna miatt rengetegen megvakultak.⁸ Azt hiszem, harmincezer vakot tartottak nyilván akkoriban; a férfiak háborús sérültek voltak, a nők pedig részben születéskor, részben baleset miatt szerzett vakságban szenvedtek. Ezekkel az emberekkel foglalkozni kellett, mert ott voltak munka nélkül, étel nélkül, lakás nélkül, minden nélkül. Ezért hozták létre jólelkű emberek – egyházi kezdeményezésre – a Vakmissziót. Próbáltak segíteni, megtanították őket a kosárfonásra például.

Matolcsy nagymama bibliaórákat tartott Pesten a Vakmisszióban, ami ott van most is a Schweitzer Otthon mellett. Nagyon szépen énekelt, zongorázott, tanította a vakokat énekelni, úgyhogy énekkar is volt. Összeszedte a vak lányokat, elhozta őket Farnosra üdülni, és ott is tanította őket. Még a faluból is összeszedte a fiatalasszonyokat, lányokat, és ők is részt vettek ezen a tanfolyamon.

Egy fegyvergyáros, Frommer Lajos Magyarországon megépített egy Braille-nyomdagépet, egyetlen darabot az egész országban – azt nem tudom, az egész világon-e, de ez óriási felfedezés volt. Nagymama egyszer találkozott egy ilyen, pontírással írt könyvvel. Kérdezte, honnan van, és akkor kiderült, hogy ez a fegyvergyáros nyomtatta ki. Fölkereste, és amikor a fegyvergyáros azt mondta, hogy nem eladó a gép, nagymama közölte, márpedig el kell, hogy adja, mert a vakoknak Bibliát kell nyomtatni. Negyvenezer aranykorona volt az ára, ez horribilis összeg volt. A bethánista asszonyok közül többen is eladták az arany ékszereiket, hogy meg tudják venni a nyomdagépet, de még az sem volt elég. Matolcsy nagymama – aki tanult németül, tanult angolul, tudott egy kicsit franciául – levelet írt a különböző Biblia-társaságoknak, hogy nyomtatni kellene, van gép, de nem tudják megvenni. Küldött levelet az angol Biblia-társaságnak is, és egyszer Farnosra jött egy levél Angliából. Ki sem bontotta, már mondta a fiúknak: „Itt a nyomdagép ára”. Kibontották, és annyi pénz volt benne, amiből meg tudták venni a nyomdagépet. Ez az 1920-as években történt.⁹

A nyomdagépet Farnosra vitték, ahol nagyapám átadott egy házat a nyomda számára. Nagyon jól emlékszem a Biblia-nyomtatásra: egy nagy táblán volt a gép, de

én még kicsi voltam, és nem értem fel. És nyomták a Bibliát, és szédületes volt az a vastag papír – mert nem lehetett akármilyen papíron, csak kemény, vastag lapon –, és nagymama szedte a betűket, mert minden betűt ki kellett szedni, ez másképp nem megy, úgyhogy borzasztó nagy munka volt. Van is egy képem Mózes első könyvének második fejezetéről. Akkora könyvek, mint egy lexikon; Lukács evangéliuma két vastag kötet! Nem olyan, mint a mi Bibliánk, itt minden bibliai rész több kötetből áll, úgyhogy az egész egy fél könyvtárnyi. Ez fantasztikus dolog volt: egy hősi korszak, nagyon szép munka és nagyon sok vak embernek gyógyulás.

Meg kellett tanítani a lányokat, asszonyokat, férfiakat arra is, hogy olvasni tudják a pontírást, mert nem tudták – és a nagymamám megtanította őket. A könyveket minden vak ingyen kapta, s ha végigolvasta, vissza kellett küldeni, és akkor kapta a következőt. Az egész Bibliát sikerült kinyomtatni; csak egy kispróféta nincs meg és a Jelenések Könyve, a többi mind megvan. Famoson ebből kifolyólag lett posta – addig nem volt –, mert akkora volt a levelezés meg a Biblia-szállítás ide-oda, hogy kellett egy postahivatal a falunak, és akkor odahozta nagyapa a postát.

Volt egy fiatal mérnök, aki a háborúban vakult meg. Megkérte nagymamát, hogy menjen el a menyasszonyához, de ne mondja meg neki, hogy ő vak, hanem mondja azt, hogy már nem szereti, és nem akarja elvenni feleségül. Nagymama fogta magát, és elment a menyasszonyhoz. Amikor a lány meghallotta, hogy kitől hozott üzenetet, kikiabált, hogy azt a férfit ő már nem szereti, és már nem akar a felesége lenni. Kiderült, hogy a lány is megvakult. És akkor nagymama összehozta a fiatalokat, és végül a Kálvin téren Ravasz László eskette őket. Mikor nagymama már nagyon beteg volt – gyomorrákban halt meg –, ez a férfi gyalog jött Budapestről Famosra, hogy ezzel magára vegyen a szenvedéséből valamit. Sokan föl akarták venni lovas kocsira, autóra, de nem, ő jött gyalog.

De nem lehetett már nagymamán segíteni. És ami érdekes volt még, hogy ha otthon evett egy falat kenyeret, azt kihányta, de ha úrvacsorázott, az megmarad benne. Nagyon nagy temetése volt, nem tudom, hány püspök, pap, ki mindenki volt a temetésén. Két év múlva, 1938-ban nagyapa is meghalt agyvérzésben; nem tudott nagymama nélkül élni, pedig jó sokat szekírozta, de nagyon szerette.

A nyomdagép nagymama végrendelete szerint a Magyar Református Egyházra szállt, el is szállították nagymama halála után. Elvitték a Zsinatra, levitték a pincébe, és egészen addig ott volt, míg Jakab Miklós¹⁰ föl nem hozta onnan. Ő a Vakmisszióknak volt a munkatársa, nagymamánál kezdte ő is a szolgálatát. Később azonban a vak-Bibliák szanaszét szóródtak. A nagy könyvtárakban vannak még kötetek, például Debrecenben mutatott nekem egyet Fekete Csaba – ez az egyetlen kötet van belőle a Nagykönyvtárban –, amibe nagymama kézírásával van beleírva: „Ezt 1928-ban Farnoson fejeztem be”.

Amikor az ötvenes években a kitelepítések voltak, minden másnap jött az ÁVÓ dzsipje. Mi már reggel négykor az ablakban voltunk és lestük, hogy jön a dzsip, vagy nem jön. Én egyszer nagyon szerettem volna elmenni Tahiba egy lánykonferenciára. Édesanyám azt mondta: „Nyugodtan menj el, ha jön a dzsip, én telefonálok, Tahiból hamar haza tudsz jönni” – mert én voltam a legidősebb, nekem kellett volna segítenem csomagolni. Elmentem Tahiba, és egyszer csak kiabálnak, hogy menjek be az irodába. Hát, mondom, megjöttek az ávosok. Bemegyek az irodába, és ott volt a Mária Valéria telepről egy gyülekezeti csoport egy Morvai István nevű lelkésszel – nagy, fekete szakállal volt, ami abban az időben különcségnak számított –, aki megfogott, odavezetett egy vak nő elé, és bemutatott: „Ez a leány a Matolcsyné unokája”. A vak nő azt kérdezte: „Megengedi, hogy megsimogassam?” – s akkor két kézzel megtapogatta az arcom, és azt mondta: „Hasonlít a nagymamájára. Én tudom, miben vannak. Tudom, hogy az édesapja börtönben van, de ne féljenek, én mindennap imádkozom magukért”. Megyek haza, s mondom édesanyámnak, mi történt Tahiban, mit mondott nekem a vak nő, aki lány korában nagymama bibliaórájára járt. Erre ő azt mondja: „Látod, még halálában is segít”. Édesapa börtönben volt, és minket mégsem telepítettek ki, pedig nekünk még egy nagy lakásunk is volt a Ráday utcában. Ez abszolút szokatlan dolog volt akkor.

Szülők

Nagyapám határozott, úgy is mondhatnám, erőszakos egyéniség volt, aki a sok gyereket úgy kezelte, hogy a fiúkat taníttatni kell, a lányok pedig tanuljanak meg gazdaságot vezetni, főzni, disznót vágni... A polgárit azért elvégezték, de nagyapámnak az volt az elve, hogy egy nőnek nem kell továbbtanulni, csak anyyi

esze legyen, hogy ha esik az eső, akkor eresz alá álljon. A lányok viszont lázadtak, és nagymama segítette is a lázadást, úgyhogy a legnagyobbik lány például titokban, magánúton érettségizett. Amikor megkapta a bizonyítványt, odaállt az apja elé, hogy tessék. Az apja megnézte: „Ez az én lányom!” – akkor már rendben volt.

A birtok a három fiúra szállt, a három leányt pedig kiházasította nagyapám. Nem a földbirtok volt a lényeg, hanem a műveltség, ezt nagyon komolyan vette nagyapa is meg az édesanyja, Kaas Melanie is, de azért ők sem tudtak kiszabadulni az akkori gondolkodásból, hogy a férfiaknak kell tanulni. Úgyhogy a fiúk a Lónyay Gimnáziumban érettségiztek, és azután Angliába, Németországba mentek egyetemre, de a lányoknak férjhez kellett menni, nem volt mese. A legidősebb fiú, Gábor gyógyszerész, Tamás orvos, a harmadik, Mátyás pedig mérnök lett – és sajnos később politikus. Édesanyám háziasszonyképzőbe járt, ez egy polgári iskola volt Aszódon. Legidősebb nővére, Judit férjhez ment egy lelkészhez, Dancsházi Sándorhoz, aki a Bethániának volt pártoló lelkésze Debrecenben. A következő lány, Sára egy földbirtokoshoz ment feleségül Tápíószelén, a szomszéd faluban – annak nem örültek –, és aztán édesanyám jött, aki hozzáment a házitanítóhoz.

A legkisebb gyerek, édesanyám Melanie lett. A személyi igazolványomban Melánia van írva, mert amikor azt kiállították – ősidőkkel ezelőtt –, a nő, aki írta, olyat nem hallott még, hogy Melanie. Édesanyám nagyszerű ember, fantasztikus, nagyon szép nő volt.

Apai család

Édesapám, dr. Kádár Mihály egy szegény dunapentelei parasztcsaládnak volt a tizenharmadik gyereke, a legkisebb. Az apai nagyszülőkről tulajdonképp semmit sem tudok azon kívül, hogy szegényparasztok voltak. Soha nem mesélt róluk édesapa, és Dunapentelén sem jártam, csak az egyik húgom volt ott már asszonykorában, a háború után. A férjének volt autója, és elmentek, hogy megkeressék a temetőben, hol vannak a rokonaink eltemetve. Azt tudtuk, hogy Kádár Péternek hívták a nagyapát, de annyi Kádár volt Dunapentelén, hogy nem tudták megtalálni a sírját. Azt sem tudom, hogy hány éves volt a nagyapám, amikor meghalt. Viszonylag

fiatalon halhatott meg, mert a nagymama túlélte, és édesapa tizennyolc éves volt, amikor az édesanyja meghalt.

Gyerekkoromban néha eljött hozzánk Terus néni, aki a testvére volt édesapának; ő, azt hiszem, Dunapentelén lakott. Egy másik testvérüknek volt két fia: az egyik állatorvos volt, a másik meg banktisztviselő. Ők gyakran jártak hozzánk. Laci bácsi, aki Válban volt állatorvos 1944-ben katona volt és támogatta, amikor Horthy ki akart lépni a háborúból, ezért agyonlőtték. A másik unokabátyám költői lélek volt. Ő volt minden évben nálunk a Mikulás bácsi: beöltözött és versben mondta el, hogy milyen rosszak, milyen jók voltunk. Csak ezt a két unokatestvért ismertük az apai ágon.

Édesapám már gyerekkorában is nagyon okos volt, a tizenhárom testvér közül ő volt az egyetlen, aki továbbtanult. Lakott Pentelén egy földbirtokos, aki támogatni akarta a szegény gyerekeket, és ő támogatta édesapámat, hogy a Lónyay Gimnáziumba fölvegyék, mint szegény tanulót. Föl is vették, kitűnő tanuló volt. Amikor tizenhat éves lett, Matolcsy nagyapám a Lónyayban tanuló három fia mellé nyári tanítónak ki akart hozni az iskolából egy szegény gyereket, hogy azzal segítsen rajta is meg a saját fiaival is, akiknek nyáron is tanulniuk kellett, mert nagyapám nem hagyta őket. Értelmesek voltak, de akkor voltak kamaszok, hát persze, hogy az első fára felmásztak, mindenhol ott voltak, csibészkedtek – szóval be kellett fogni őket. Nagyapa ismerte Csűrös Istvánt, aki a Lónyayban volt hittanár, és szólt neki, hogy egy okos, értelmes fiút nagyon szívesen tartanának nyáron a fiai mellett házitánítóként. Így került édesapám a Matolcsy családba, ahol fiuként kezelték, szerették. Édesapám nagyon okos volt, nem is titkolta. Nem büszke, de öntudatos volt, és nem lehetett ezzel őt lehangolni, hogy parasztyerek léte egy orvos, birtokos gyerekeit tanítja – hát tanuljanak annyit, mint ő! A fiúk nagyon szerették, állandóan vitában, beszélgetésben voltak. Ezt nagyapa támogatta, és ő is benne volt a beszélgetésekben, úgyhogy ez egy igen jó társaság volt, és nagymama is nagyon szerette édesapámat.

Amikor odakerült, ő tizenhat éves volt, édesanyám meg három. Édesanyám felnőttnek is bájos ember volt, és gondolom, kislánynak is. A családi történet szerint édesapám az ölébe vette, édesanyám meg bepisilt, így kezdődött a kapcsolatuk.

Amikor édesapa tizennyolc éves lett, akkor halt meg az édesanyja; olyan állapotban volt, hogy a méhe kinn volt a lába között – nem is csoda, tizenhárom gyereket szült meg orvos nélkül. Édesapa ott, az édesanyja halottas ágyánál megfogadta, hogy nőorvos lesz, és soha egyetlen nőt sem fog így hagyni. Már öregember volt, amikor még mindig emlegette, hogy „a fogadalmamat megtartottam”.

Az első világháborúban behívták katonának, kivitték az olasz frontra. Alacsony természetű ember volt, s mindig mesélte, hogy amikor a katonaruhát megkapta, húzta föl a nadrágot, és az már a nyakáig ért, de még mindig jött fölfelé. Nagyon keservesen fogadta a frontot, és végül hadifogoly lett Olaszországban. Azt hiszem, ő akart is hadifogoly lenni, mert annyira utálta az egész honvédséget. A katonatisztekét később is mérhetetlenül lenézte. Emlékszem, amikor már kamaszodtunk, azt mondta nekünk, hogy az lenne a halála, ha sváb katolikus katonatiszthez mennénk feleségül. Nagyon-nagyon lenézte őket, mert akivel találkozott, az műveletlen volt, annak csak az ősök számítottak, ő pedig ezt nem értékelte, neki az kellett, hogy valaki művelt legyen, okos legyen.

Másodéves orvostanhallgató volt, de a hadifogolytáborban harmadévesnek mondta magát, ezért beosztották egy katonai elsősegélynyújtó helyre. Megtanult olaszul, és megtanult sok mindent, ami az orvosi gyakorlatban kell, így amikor hazajött, rögtön alkalmazták, és közben végezte el az egyetemet.

Szülész főorvos lett a MÁV Kórházban Akkor még nem volt programozott szülés; amikor jött a fájás, édesapának menni kellett. Nem egy karácsonyeste volt, amikor édesapa szülni ment, és mi ott maradtunk, de édesanyám soha ilyenkor egy szót nem szólt, mert édesapának ez volt a hivatása, és boldog volt, ha egy gyerek a világra jött. Mi, gyerekek mind hallottuk, tudtuk, mit jelent, hogy fájásai vannak egy anyának. Amikor édesanyám a harmadik gyermekét szülte, bevittek bennünket megnézni a kistestvért. Édesanyám csodálatosan tudott mesélni, és az volt a mese, hogy a húsvéti nyuszi akarta hozni Sárikát, de futott, elesett és eltörte a lábát, be kellett gipszelni, azért késett, azért csak május elején születhetett meg Sárika. Én ezt végighallgattam, aztán megkérdeztem: „És mondd édesanyám, nagyon fáj?” De a mesét mindig végighallgattuk, az csodálatos volt.

Ahogy nagyapám és később a nagybátyám, édesapám is mindig ingyen kezelte a falubeli betegeket, soha még egy csirkét se fogadott el honoráriumként. Jól emlékszem például, hogy egyik este jött egy férfi, akinek nagyra dagadt és szín genny volt az orra. Megállapította nagybátyám is meg édesapám is, hogy meg kell operálni, különben reggelre meghal. Lefektették a földre, egy pokrócra, és mivel villany nem volt, a nagybátyám, akinek akkor már volt autója; felállította a reflektort, és ott ketten a földön fölvtágták a férfinak az orrát, kipucolták a gennyet, és a férfi életben maradt. Én kislány voltam, de erre nagyon jól emlékszem, mert olyan izgalmas volt, hogy életben marad vagy sem, és hogy ott a földön operálták. Ma, ha ilyesmit csinálna egy orvos, talán börtönbe is csuknák, de akkor megmentették a beteg életét, úgyhogy az egész falu tudta a történetet.

Édesapám írta a „A női élet egészségtana”¹¹. című könyvet, ezzel is próbálta a nőket segíteni. Ez nagyon forradalmi dolog volt, mert a szexuális életről akkoriban nem beszéltek, ez tabu volt. A kéziratot édesanyám gépelte, és édesapa a Soli Deo Gloria Szövetségben árulta a könyvet. Ő a Soli Deo Gloria Szövetség elnöke volt¹², és egyszer író-olvasó találkozót rendezett József Attilának. Édesanyám is ott volt, és valami nagyon szépet akart a költőnek mondani. „Maga egy második Petőfi” – mondta neki, mire József Attila azt felelte: „Én egy első József Attila vagyok” – ettől kezdve édesanyánk nem szerette József Attilát.

Gyermekkor

Nagy, hatszobás lakásban laktunk a Ráday utcában. Volt egy szakácsnőnk – ott lakott nálunk a férje is –, egy szobalányunk, és volt mellettünk egy német kisasszony is. Édesanyámat nagyon szerette a szobalány, úgyhogy ő háború után is nálunk volt, és amikor édesanyám már fizetni sem tudott neki, akkor is velünk maradt. Nagyon szerettük ezt a szobalányt, olyan volt nekünk, mint egy nagynéni.

'45 után aztán jöttek a társbérlők, és nekünk a hat szobából kettő maradt. Később édesanyám le is választotta, úgyhogy a nagy lakás ketté van osztva két lakásra. Így maradt nekünk egy szép lakás, ami még most is megvan. Az egyik húgom lakik benne, akinek a férje orvos volt, rendelt is otthon.

Háború előtt, amikor voltak alkalmazottaink, nekünk gyerekeknek még dolgoznunk nem kellett. '45 után viszont mindent mi csináltunk. Abban az időben nem volt lakkos padló, hanem be kellett eresztetni, de előbb fel is kellett súrolni. A nagyszoba körülbelül akkora volt, mint most az egész lakásom, és én azt egyedül felsúroltam. Na, de az nem annyi volt: ha egy négyzetméter felsúroltam, akkor azt fel kellett mosni, a piszkos vizet kiönteni, tiszta vizet hozni... nehéz volt, de e nélkül talán soha nem tanultam volna meg dolgozni. Az egyik húgom így mondta egyszer: „Maminak az kell, hogy nyüzsögjünk”. Ez azt jelentette, hogy nagyon egyetértett például azzal, hogy olvassunk, de soha fekvé nem volt szabad olvasni, csak ülve, napközben soha nem volt szabad pongyolában lenni, csak ha betegek voltunk, és minden házimunkára befogott bennünket; ez nem mindig esett jól, de nagyon komoly iskola volt. Emellett édesanyánk, ha vendégeket fogadott, annak mindig megadta a szépségét: meg volt terítve szépen, tálalva volt... és azt is meg kellett tanulunk, hogyan kell ezt csinálni. Azután meg kellett tanulunk főzni, meg kellett tanulunk emberekkel szóba állni: hogyan kell köszönni, hogyan kell valakit tegezni vagy magázni...

Nyarak Farnoson

A nagyszüleimnek két kúriája volt Farnoson: a Felső-ház benn a falu közepén és az Alsó-ház körülbelül egy kilométerrel arrébb. Az is nagyon szép kúria volt, de meg sem közelítette a Felső-házat. Mindkettő öt-hat szobás, angolvécével, fürdőszobával felszerelt ház volt nagy parkkal körülvéve. A tanya, vagyis a birtok körülbelül öt kilométerre volt a háztól, oda nagypapa hintóval ment, a fiúk meg gyalog, mezítláb. A több száz holdas birtokhoz tartozott hatvan hold szőlő és egy óriási nádas is. Az egész birtok gyönyörű volt, sok cseléddel, akiknek házakat építtetett nagypapa, hogy egészséges házban lakjanak.

A gyerekkorunk csodálatos, felejthetetlen élménye volt az a szabadság, amit Farnoson átéltünk. Mi hárman vagyunk lányunk, az orvos nagybátyámnak is három lánya volt, és ahogy vége volt az iskolának, másnap már mentünk is Farnosra a nagyszülőkhöz. Az egy Eldorádó volt: azt csináltunk, amit akartunk, oda mentünk, ahova akartunk, életre szóló élmény volt: az a szabadság. Nem fegyelmezték bennünket, csak ha családi ebéd volt: akkor késsel-villával és úgy kellett enni, hogy

ha könyvet tesznek a hónunk alá, ne essen ki – nem is volt később semmi problémánk, amikor olyan társaságba kerültünk, ahol tudni kellett kulturáltan enni. Máskülönben abszolút szabadon engedtek bennünket. Az egész falu a mienk volt: mindenkit ismertünk, bejáratosak voltunk a házakhoz, és ott aztán nem kellett késsel-villával, lefogott könyökkel enni az asztalnál, hanem a földön ettünk pléhtányérból kerek kanállal. Még most is tudom, hogy milyen finomakat ettünk akkor.

Azt játszottuk, hogy befeküdtünk a búzatáblába, néztük a gomolyfelhőket, és mindenki el tudta mondani, hogy mit látott a felhőben – nagyon jó játék volt, csak a búzatábláért kaptunk ki, mert a búzát – abból lesz a kenyér – nem szabad letörni, mi meg belefeküdtünk. Volt egy nagy nádas a falu körül, oda jártunk fürdeni. Annyi pióca volt ott, hogy vöröslött a víz a vértől. A halász elmondta, hogy sót kell hozni, és hogyha a pióca beleragad az emberbe, meg kell sózni, akkor lemegy. Ez egy foglalkozás volt akkoriban: a csónakban ült a halász, lógatta a lábát a vízbe, és ha jöttek rá a piócák – nem minden pióca volt jó, csak a csíkos hasú –, megsózta, üvegbe tette és vitte a patikusnak. A patikus fizetett érte, és akinek magas volt a vérnyomása, annak piócát tettek a nyakára¹³. Na, mi aztán mindig vittük a sótartót, ha fürödni mentünk a tóra. Egyszer egy családi ebédnél nem volt sótartó, mert ottfelejtettük a parton, úgyhogy a nagybátyám vett nekünk 24 kicsi sótartót, és onnantól kezdve azokat hordtuk magunkkal.

Budapest ostroma

Amikor mi gyerekek voltunk, mindig óriási nagy karácsonyfánk volt. 1944-ben kicsi karácsonyfánk volt, de ajándékot kaptunk – és amikor elénekeltük a *Krisztus urunknak áldott születését*, megszólalt a sziréna, s le kellett menni a pincébe. Ott már két vaságy volt letéve nekünk. Nagy volt a pince, azt hiszem, 86-an voltunk benne, és ebből hat pelenkás kisbaba volt. Karácsonyeste, mikor elmúlt a riadó, még egyszer felmehettünk, de utána lenn voltunk több mint egy hónapig a pincében. Egymás hegyén-hátán voltunk, nem volt villany, nem volt víz. Az egyik házban volt egy kút a kertben, és a férfiak – amikor nem lőttek olyan nagyon – a házak alatt mentek vízért. Nagy bérházak voltak a Ráday utcában, és a pincéket kibontották, így lehetett átmenni egyik házból a másikba, így hoztak ivóvizet, de mosakodni, főzni nem lehetett. Persze pelenkát se lehetett mosni; az asszonyok kihúztak egy

madzagot, a pisis pelenkákat feltették rá, és amikor megszáradt, visszatették a gyerekek alá. Egyiknek se lett semmi baja. De rémes volt a pince; nem lehetett mosakodni, a vécézés pedig úgy ment, hogy hajnalban, amikor csak egy gyertya égett, behoztak egy vödört, és abba mindenki elintézte, amit sikerült neki.

Egyik alkalommal üzentek édesapámért, hogy menjen, mert a harmadik házban egy nő szülni akar, és orvos kell. Édesapa az átvágott falon ment át, és vártuk, és nem jött, és már az egész ház kétségbe volt esve, hogy mi lesz. Egyszer csak megjelent és elmondta, hogy a szülő nőt rátették egy levett ajtóra, és volt egy lavór víz, amiben édesapa kezet mosott, megmosta az újszülött bébit, és lemosta az anyát. És semmi bajuk nem lett, az asszony is átvészelte, a gyerek is átvészelte a szülést a pincében, a sötétben. Megmaradtak élve. És édesapám is.

A Ráday utca 20. egy nagyon masszív háromemeletes ház, de volt, amikor jobbra-balra mozgott az egész épület a bombázástól. Akkor nagyon féltünk, mindenki félt. A házmester fia, aki nagyon szemét alak volt, egyszer rákezdte: „Úgy látszik, ebben a pincében már csak én bízom a német győzelemben” – akkor nagy csend lett. De amikor bejöttek az oroszok, ő volt az első, akinek vörös karszalagja volt.

Jöttek az orosz katonák, tők részegek voltak. Én akkor tizenhárom évesen elég fejlett nagylány voltam. Édesapa betakart engem, de az egyik orosz lerántotta a takarót: „Kicsi, kicsi!” – és oda akart feküdni mellém. Édesapa nem engedte, és erre az orosz puskatussal verte édesapát úgy, hogy több bordája eltört. Engem meglökött édesapa, hogy szaladj! – na, de a pincében nem lehetett szaladni, mert mindenütt feküdtek. Akkor belöktek engem a Buchwald bácsi ágyába. Buchwald bácsi 45-50 éves férfi volt; belöktek az ágyába, ő meg rám feküdt, és így nem talált meg a részeg orosz. De édesanyám nem tudta, hogy én Buchwald bácsi alatt fekszem, és elkezdett sírni, hogy inkább ő megy, de nem engedi a lányát. Végül megsúgták neki, hogy ne sírjon, mert Buchwald bácsi alatt vagyok.

Hárman voltunk nagylányok a pincében. Amikor végre elmentek az oroszok, a legmesszebb lévő sarokban egy ágyba befektettek mind a hármunkat, egy dunnát tettek ránk – ami irtó bűdös volt –, arra takarót dobtak, és még vödröket, lavórokat, lábasokat is raktak elé a földre, hogy ne lehessen megközelíteni azt az ágyat. Így

menekültem meg attól, hogy megerőszkolt volna egy orosz katona. Édesapámnak viszont hónapokba telt, míg felgyógyult, mert a puskatustól megrepedt a bordája.

Január tizenhetedikén jöhettünk föl először a pincéből. Megmaradt a lakásunk, csak ablak nem volt. De az én édesanyám, nagyon ügyes nő volt: a belső ablakokat leszedette, és a könyvszekrény mellé tette még az ostrom előtt, úgyhogy amikor feljöttünk, csak felraktuk a belső ablakokat, és már volt is ablakunk. A ház udvarán méter magasságban volt a szemét, hiszen azt persze nem hordták el, hogy is hordták volna? Még egy halott ember is volt az udvaron, arra emlékszem, az volt az első halott, akit láttam. Volt egy kiskocsi, arra felraktuk a szemetet és kitoltuk a Duna-partra, hogy beöntsük a Dunába. És akkor láttuk a hidakat, ahogy lógtak bele a vízbe, és a királyi vár olyan lánggal égett, mintha az égig ért volna a láng. Ott álltunk és csak ámultunk; olyan volt az egész, mintha egy rémálomból léptünk volna ki.

Jöttek faluról szekerekkel a Kálvin térre, hoztak krumplit, és akkor lehetett menni, és ajándékba kaptak az emberek krumplit – óriási dolog volt! Ahogy a Kálvin térre visszaemlékszem, ott a háború előtt nagyon szép, klasszicista stílusban épült házak álltak, a tér közepén pedig egy gyönyörű szökőkút volt. Mikor feljöttünk a pincéből, a Kálvin téri házak még mindig égtek, de rettentő sokáig. Amikor először mentünk templomba, édesanyám fekete kendőt tett rám, és azt mondta, hogy ha orosz katona jön, akkor ne rendesen menjek, hanem úgy, mint akinek O-lába van. Féltünk a Ráday utcából a Kálvin térre elmenni. A templomnak nem volt ablaka, és mégis ott voltunk, bár nem sokan. Muraközy Gyula¹⁴ prédikált – ez volt az első alkalom, hogy eljutottunk a Kálvin téri templomba.

A Ferenc József híd – ami most a Szabadság-híd – volt a legkevésbé felrobbantva, annak csak a közepe hiányzott. Egy pontonhidat építettek alá, úgyhogy át lehetett menni rajta.¹⁵ Ez a mai napig is eszembe jut, akárhányszor a Gellért térnél elmegyek és felnézek a hegyre. Nem volt tüzelő. Feljártunk a Gellérthegyre, onnan cipeltük haza a fát. Mintha borotválva lett volna a hegy, teljesen elfogyott róla a fa, semmi nem maradt, csak a szürke szikla – ez egy felejthetetlen kép maradt. És egy másik emlék: júniusban fölmentem a Várba, és ott tömény hullaszag volt még mindig. A Vérmezőt – ami most egy gyönyörű park – a Várból lehordott romokkal töltötték föl, mert azelőtt az egy széles, mély árok volt.

És akkor megkezdődött az élet. Édesapám gyalog járt ki a MÁV-kórházba a Ráday utcából. Aztán szeptemberben lecsukták.

Iskolás évek

A Baár-Madasban jártam ki az első-második gimnáziumot, ahol a háború előtt Áprily Lajos volt az igazgató. Az a légkör, amit ő teremtett, az a kultúra és az a szeretet, ami áradt abból az emberből a diákok felé pótolhatatlan, gyönyörű volt. Ezt akkor még nem értettük igazán, csak utólag, amikor visszaemlékeztünk rá. Tízéves voltam, amikor volt egy akkora hóvihár, hogy minket, kicsiket nem engedtek haza. Olyan szél fújt, hogy betört az iskola ablaka. Nagyon féltem. Áprily bejött az osztályba és látta rajtam, hogy félek. Megsimogatta az arcom, és azt mondta: „Kislány, a vihar mindig elmúlik.” Évek múlva, mikor már könyvtáros voltam Budakalászon, és rendeztem egy író-olvasó találkozót, meghívtam Áprilyt – Jancsó Adrienn szavalta a verseit¹⁶ –, és mikor be kellett mutatnom a közönségnek a vendéget, elmondtam ezt a történetet. Áprily úgy meg volt hatva! Persze ő már nem emlékezett rá, én viszont mind a mai napig emlékszem a szavára: „A vihar mindig elmúlik”.

Az ostrom után 1945-ben – miután híd nem volt, sehogyan sem lehetett Budára átmenni – az egyházban kitaláltak egy nagyon ügyes megoldást: a pesti lányok jártak a Lónyay utcai fiúgimnáziumba, a budai fiúk meg a Baár-Madasba, amíg a hidakat rendbe nem hozták. Így kerültem a Lónyayba harmadik gimnáziumban; nagyon szerettem oda járni. Már csak azért is érdekes volt, mert például volt egy némettanárunk, aki még édesapámat is tanította annak idején. Emlékszem, mikor a Lónyay új épületét elkezdték építeni – ez még a háború előtt volt –, rendeztek egy nagy gyűjtést, és édesapám háromezer pengő adományt akart adni az iskolának. Ez nagyon nagy pénz volt akkor, édesanyámnak nem is tetszett az ötlet, és veszekedtek ezen. Édesapa győzött, mert elmagyarázta édesanyámnak, hogy ő az életét köszönheti a Lónyaynak, és hogy ő ott mi mindent tanult, és édesanyámmal sem ismerkedett volna meg, ha nem lett volna a Lónyay. Végül aztán kifizette a háromezer pengőt.

Azelőtt koedukáció még nem volt, ezért ez akkor nekünk roppant érdekes dolog volt. A cserkészcsapatnak például a lányok tiszteletbeli tagjai lettek; rendes tagok persze nem lehettünk. A Lónyayban volt a cserkészeknek egy szobája, és ott kellett tízpercben a lányoknak lenniük. Mikor kezdődött a következő óra, a tanár bejött, és vele mentünk be az osztályba. Középen ültek a lányok, két oldalt a fiúk, ami remek megoldás volt, mert egész idő alatt leveleztünk, és mindenkinek volt lovagja. Az egyik fiútól – a nevére már nem emlékszem – egyszer kaptam egy bibliai Igét egy papírcetlin: „Én terólad soha el nem feledkezem”. Ez nagyon édes volt, sosem fogom elfelejteni. Akkor ismerkedtem meg Ritoók Zsigával is – eggyel fölöttünk járt –, akiről azt mesélték, hogy este az ágyban Horatiust olvas latinul. Nagy tekintély volt Ritoók Zsiga.¹⁷

Muharay Elemér¹⁸, az a híres néptáncos tanított bennünket néptáncra. Ő nem a Lónyay tanára volt, a cserkészeten keresztül kapcsolódott az iskolához. Egyszer volt egy nagy ünnepség, és a tánckar bemutatott egy népi táncot. Na, de nem volt ruhánk. Az egyik fiúnak volt egy rokona, aki az Operaház díszletraktárában dolgozott, és ő megszerezte a Cigánybáró jelmezeit; rettentő koszosak voltak, de szépen kimostuk őket. Úgyhogy cigány ruhában néptáncoltunk, de nagyon jól ment, nagy sikerünk volt, több gyülekezetbe is meghívtak bennünket. Monorra határozottan emlékszem, ott például én szavaltam: „Este guzsalyasba én egyszer elmentem, molnárlegénykével játszadozni kezdtem”.

Nagyon jó volt az igazgató, Kondói Kiss József¹⁹, aki gyorsírást tanított. Gépírni nem taníthattak, mert nem volt írógép, de gyorsírni megtanított bennünket. Én is megtanultam gyorsírni, még most is van egy-két jel, amit tudok.

A latintanárunk egyszer megkérdezte tőlem: „Kádár kisasszony akar felelni?” Én azt válaszoltam: „Nem, tanár úr.” – és nem feleltem, még ilyen pimaszság is előfordulhatott. A latinnal volt egyébként a legtöbb bajunk, mert a tanár nagyon kedves volt, művelt is volt, de sem tanítani, sem az osztályt kézben tartani nem tudta. Az egyik fiúnak volt egy latinszakos rokona, az ő segítségével legépelték magyarul a fordítandó szöveget, azt betettük a könyvünkbe, és onnan olvastuk fel – szóval pimaszul csaltunk. Ez a tanár baloldali gondolkodású ember volt, és amikor jött az

érettségi – az már a Baár-Madasban volt –, a minisztériumból őt nevezték ki érettségi biztosnak a latinvizsgán – csoda, hogy átmentünk.

Amikor már visszamehettünk a Baár-Madasba, ötvenketten voltunk egy osztályban, mert kevés volt a tanár és a terem is. Borzalmas rosszak voltunk – hát el lehet képzelni: kamaszok is voltunk, háború is volt... A tanárok mindig azzal kezdték, hogy ebben az osztályban nem lehet tanítani, mert olyan rosszak vagyunk. Mi meg diákésszel erre még rá is játszottunk, hogy ha olyan rossznak tartanak bennünket, akkor még rosszabbak legyünk. Volt például egy április elseje, amikor mindegyikünk feltette a padra a táskáját, és bebújtunk a zeneszertárba, ami egy kicsi helyiség volt, úgyhogy mint a szardínia, úgy álltunk egymás mellett, egy szót se szóltunk. Jött a tanár, nem volt osztály, eltűnt.

Éktelen rosszak voltunk, de hát háborúból jöttünk; és ezt a tanároknak, szerintem érteni kellett volna, hiszen ők is onnan jöttek. De nem értették. Egyetlen tanárunk volt, aki imponált nekünk, Bibó Istvánné Ravasz Boriska²⁰, akinek történelem doktorátusa volt. Édesanyám korabeli volt, és abban az időben egy nőnek még egyetemre járni sem volt kis dolog, hát még doktorálni!

Boriska néni azt mondta: „Nézzétek, nekem le kell adnom az anyagot, nektek meg kell tanulni, de ha rendesen viselkedtek, óra végén mesélek.” – hát, mint az angyalok, úgy ültünk az óráján. És akkor mesélt: „Tudjátok, Széchenyi nagyon csinos férfi volt, minden nő szerelmes volt bele, de neki Károlyiné tetszett, a Crescence.²¹ És ez a Crescence minden második héten teadélután adott, amire Széchenyi is hivatalos volt. Az egyik télen annyira zajlott a Duna, hogy Széchenyi nem tudott csónakhoz jutni, hogy átmenjen Crescence-hoz, s akkor született a gondolat, hogy hidat kell építeni.²² És akkor Boriska néni azt mondta: „Olyan nők legyetek, akikért érdemes lesz hidat építeni!” Kihúztuk magunkat, lédik lettünk, mert arról álmodtunk, hogy majd jön egy Széchenyi, egy olyan csinos, okos, művelt ember, és akkor mi majd lédik leszünk. Kamaszlányokként Széchenyit olvastunk: Hitel, Világ, Stádium... és ha hozzájutottunk Széchenyiről egy regényhez, akkor azt is rögtön elolvastuk.

Boriska néni úgy feleltetett, hogy szembe kellett állni az osztállyal, és úgy fölmondani a leckét. De nem csak azt osztályozta, hogy megtanultuk-e a könyvből, hanem azt is, hogyan mondtuk el magyarul. Tulajdonképpen észre se vettük, és megtanított bennünket arra is, hogy nem kell szívbajt kapni, ha ötven ember előtt beszél az ember, és az sem mindegy, hogy hogyan mondja el azt, amit el kell mondania. Számomra Boriska néni volt „a tanár”, mert egy életre szóló élmény volt, ahogyan ő bánt velünk. Soha nem mondta, hogy így szeret, vagy úgy szeret, de tudtuk, hogy szeret, tudtuk, hogy becsül bennünket. Soha nem mondta, hogy „Nem tudtok, mert rosszak vagytok, nem tanultok”...

Már internátusi felügyelő voltam a Baár-Madasban, amikor egyszer be kellett mennem a tanáriba. Boriska néni éppen a férjével beszélt telefonon: „Akkor tedd fel a krumplit, nemsokára én is otthon leszek”. Szemben találtam magam azzal a ténnyel, hogy létezik olyan, hogy két ember hasonló műveltséggel társa egymásnak. Bibó akkor már Szegeden volt egyetemi tanár, de nem esett le a gyűrű az ujjáról, hogy föltegye a krumplit. Édesapám szegény, azt se tudta, hogy hol a krumpli, ő soha nem tudta volna feltenni a krumplit. Ravasz Boriska és a Bibó István házassága örök példa maradt nekem. Már Szentendrén éltünk, amikor Boriska néni meghalt. A gyászjelentés Bibó gyönyörű szerelmi vallomása volt arról, hogy milyen ember volt az ő felesége. Tíz nap múlva jött a Bibó gyászjelentése; nem bírta ki nélküle.²³

Internálótábor, menekülés, börtön

Politikai szerepvállalás a második világháború előtt

Nagyapám, Matolcsy Miklós három fia közül – őket tanította édesapám, amikor mindannyian a Lónyayba jártak – Gábor gyógyszerész lett valahol a Dunántúlon, és tulajdonképpen kiszakadt a családból, vele nagyon ritkán találkoztunk. Viszont Mátyással – és különösen Tamással – testvéri maradt a kapcsolata édesapámnak. Ha idejük engedte, nagyon gyakran fölzaladtak hozzánk délutánoként.

A földreform volt a beszélgetéseik fő témája. Emlékszem, egyszer Veres Péter²⁴ is járt Farnoson, és akkor nem volt szabad arra bicikliznünk, mert előadást tartott. Édesapát a földreform ügye nagyon erősen érintette. Ő az 1930-as évekre ért meg

mint férfi, mint gondolkodó, és akármilyen jómódú orvos lett – meggazdagodott, az uralkodó osztályhoz tartozott –, mégiscsak szegényparaszti családból jött. Az ő számára pokoli dolog volt, hogy voltak földbirtokosok több ezer hold földdel, voltak egyházi vezetők több ezer hold földdel, és volt egy nagy tömeg parasztember föld nélkül, akik rabszolgaként dolgoztak ezeken a földeken. Amennyire én tudom, a Matolcsy-testvérek abban reménykedtek, hogy a nyilasok majd segítik a földreformot, ezért léptek be a nyilas pártba; de amikor látták, hogy Szálasiék nem ebben az irányban mennek, akkor tüntetőleg kiléptek.²⁵

Én nagyon keveset tudok erről, mert hát gyerek voltam akkor. Nem tudom, édesapám mennyire befolyásolta a két Matolcsy-fiút – vagy azok őt, mert ez kölcsönös volt –, de az akkori magyar értelmiségben nagyon kevés olyan ember volt, aki ne lett volna antiszemita. Abban az időben egy erősen fasiszta szellemiség élt az értelmiség körében – ha nem így lett volna, nem tudták volna megcsinálni a zsidókkal meg a cigányokkal, amit megtettek. Mert nem csak a németek voltak ebben benne, hanem a magyar csendőrség és a magyar értelmiség is benne volt, a parlament is benne volt. Ezt tagadjuk, erről nem beszélünk, de a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején ez volt jellemző a magyar értelmiségre. De arra is nagyon jól emlékszem, amikor egyszer jött haza édesapa, és sírt. Kérdeztük, hogy miért sír. A Kálvin téren egy nyilas fiatalember egy terhes nőt rugdosott, mert az zsidó volt – és édesapa sírt, mikor ezt látta. Volt két zsidó család is, akiket édesapám mentett. Fogalmam sincs róla, kik voltak, hogyan mentette őket – velünk erről nem beszéltek –, de amikor jött a felszabadulás, és megmenekültek, hoztak egy gyönyörű festményt édesapának ajándékba. Nagyon komoly festmény volt – persze ezt is eladtuk később, amikor nem volt pénzünk, és minden értéket el kellett adnunk.

A Kádár-Bilkey féle összeesküvés

1945. szeptember nyolcadikán éjszaka jöttek, úgy kellett az ágyból kikelni. Édesapát is elvitték meg engem is. Én voltam 14 éves. Bevittek minket az Andrássy út 60-ba, édesapát az egyik szobába, engem a másikba. Nekem a sarokban kellett állnom óraszám, és hallottam, ahogy édesapát verték a másik szobában. De gondolja el, édesapám, akit összeverték, mit érzett, hogy most velem vajon mi történik! Egy fiatalember vigyázott rám. Két és fél napig voltam abban a szobában – engem nem

vittek cellába, túl kislány voltam ahhoz –, de se enni, se inni nem kaptam. Ha vécére kellett mennem, a fiatalember jött velem, és nézte, hogy mit csinálok. Egy idő után megengedte, hogy leüljek, de mikor a fáradságtól elaludtam, egy fejes vonalzóval a fejemre ütött, és akkor fölébredtem.

Borzalmas volt hallani, ahogy emberek jajgattak. Volt egy férfi, aki trikóban volt, nagy, ronda izmai voltak, és mindig gumibottal jött-ment; ő volt a verőlegény. Akkor már otthon voltam, amikor az Andrassy út 60-ból kiadták édesapa szennyesét; színvér volt az inge, de vastagon.

Volt egy társbérőnk, egy fiatalember. Sárospatakon tanult, nagyon jól beszélt angolul, s kapcsolata volt az angol követséggel. És nem tudom hogyan, de tudomására hozta az angol követnek, hogy engem is lecsuktak az Andrassy út 60-ban, egy 14 éves kislányt. Az angol követ azt mondta állítólag, hogy ő nem avatkozhat be, de aztán felhívta Péter Gábort,²⁶ és megkérdezte, igaz-e, hogy kislányokat lecsuknak. Mire Péter Gábor azt felelte, hogy nem igaz. És akkor engem elvittek a Péter Gáborhoz. Gyönyörű dolgozószobája volt: faragott íróasztal, ott ült mögöttem, s közölte velem, hogy hazamehetek. Persze én kócos voltam, fáradt voltam. Odaadta a fésűjét, hogy fésülködjek meg, mert ilyen kócosan nem lehet kimenni az utcára. És adott nekem egy őszibarackot, egy nagy szeműt, és hetven fillért, hogy villamossal haza tudjak menni. És kikísért az a fiatalember, aki addig őrzött a kapuig, és köszönt, hogy „Viszontlátásra”. Én meg azt gondoltam, hogy „soha nem szeretnék látni”.

Elmúlt egy év. Akkor én már nagylánynak éreztem magam, és hosszú hajam volt. Mentem az utcán, és összetalálkoztam ezzel a detektívvvel. Ő nem ismert meg, én őt igen. Mire hazaértem 38 fokos lázam volt. És nem tudtam elmenni az Andrassy út 60. előtt egészen felnőttkoromig, egészen addig, míg Tőkés László először itt volt Magyarországon, és arról prédikált, hogy a félelem falát le kell bontani. És akkor elmentem egy virágüzletbe, vettem egy pár szál virágot, és bementem az Andrassy út 60-ba – ahol '56 óta iroda volt –, letettem a virágomat, emlékeztem az édesapámra, azokra, akik ott szenvedtek... – de már akkor én nagymama voltam. Ennyi idő telt el.

Amikor édesapát lecsukták, három-négy nap múlva jött egy férfi – nem volt haja, nem volt szemöldöke, szempillája, és bazedovos szeme volt –, és azt mondta édesanyámnak, hogy ha százezer pengőt fizet, akkor másnap édesapa itthon lesz. Édesanya azt mondta, hogy először is nincs százezer pengője, másodszer édesapa ártatlan, harmadsorban ki biztosít a felől, hogy ha ő esetleg kifizeti, és édesapát másnap kiengedik, a következő napon nem fogják újra lecsukni.

Volt házkutatás is, és tudja, ki vezette? – Komlós János, a humorista²⁷. Összeszedték a bűnjeleket: volt egy oldal szalonna, édesapának a kézíratai – mert édesapa könyvet írt –, nem emlékszem, hogy mennyi pengő, de nem sok, és édesapának a Mont Blanc töltőtolla, aminek a toll-vége aranyból volt. Azt is elvitték mint bűnjelet. Máig megvan a jegyzőkönyv, amit Komlós aláírt.

Az Andrássy út 60-ból később átszállították édesapát a Markóba. Akkor még a Markó folyosóin nem tették vissza az ostrom alatt betört ablakokat, így a folyosóról könnyen be lehetett látni a börtöncellákba – és akkor édesapával integettünk a Markó folyosójáról. Minden héten kellett vinni a tiszta ruhát, és visszakaptuk a szennyest. Rendszeresen oda kellett vinni az ebédet is. Vittük mindennap, és volt, amikor tizenhat embernek vittünk, mert annyian voltak a cellában, és nem volt, aki ebédet vigyen a cellatársaknak. Nekünk sem volt igazán sok enivalónk, de mindig sikerült annyit főzni, amennyit kellett. A Koháry utcai bejáratnál egy oldalajtón kellett bemenni a Markóba, bent egy nagy udvar volt, annak a baloldalán kellett beadni egy ablaknál az ételt. A szatyron rajta volt a név, a másik szatyrot az előző napi szennyes edénnyel meg kiadták. Egy alkalommal – míg élek, nem fogom elfelejteni – sorban álltunk, és sokáig nem engedtek be bennünket. Amikor végre bementünk, láttuk, hogy a fogház udvarán homokzsákok vannak felrakva – csupa vér volt a homokzsák. Akkor végezték ki Bárdossyt²⁸. Szörnyű volt, most is látom az egészet. A főkapu mellett volt egy oldalhelyiség, ahol a holtakat tartották – jött ki a hullaszag. És ott kellett beadni az ebédet.

A bírósági tárgyalásra a két húgomat nem vitte el édesanyám, csak engem, mondván, hogy ők még kicsik. A Markóban, a nagy tanácsteremben volt az elsőfokú tárgyalás. Állítólag Rákosi Mátyás rátelefonált a népbíróság elnökére, aki a tárgyalást vezette, hogy a legsúlyosabb ítéletet kell adniuk. Ezt onnan tudjuk, hogy volt a

közelben egy eszpresszó, ahova a bírák, ügyvédek jártak kávézni, és két ottani felszolgálónő hallotta ezt a pletykát, ők mesélték nekünk. Elsőfokon édesapa tizennégy évet kapott.

A fellebbvitelire jobban emlékszem, mert az a Parlamentben volt, oda bilincsben vitték édesapámékat. Nemcsak édesapám volt vádlott a perben, mert azt hozták fel ellene, hogy ő egy összeesküvésnek a vezetője²⁹. A vád szerint találtak 16 kiló ekrazitot a lakásban. Ez volt az első ilyen összeesküvés-vád, aztán jött a Magyar Közösség per³⁰, úgyhogy ez annak volt a főpróbája. Nem tudom, hányan voltak a vádlottak, de főleg egyetemisták voltak. A vád szerint zsidóellenes összeesküvés volt, amiben édesapa volt a főnök, ezen kívül fel akarták robbantani az orosz emlékműveket – mert akkor már voltak –, és azért volt nálunk a lakáson 16 kiló ekrazit. Életemben nem láttam ekrazitot, de a hír megjelent a Figyelőben – volt egy ilyen újság, a fényképe is benne volt édesapának. És a 16 kiló ekrazitról is írtak. Először 14 évre ítélték, aztán a fellebbvitelin ezt enyhítették, és hét évet kapott.

Átkerültek a Gyűjtőfogházba – ez már '46-ban lehetett –, és az jobb volt, mert ott édesapa mint börtönorvos dolgozott. 28-as villamossal jártunk ki, vittük neki oda is az ebédet. A Gyűjtő ablakai a temetőre néznek, és ott volt... jaj, istenem, Aladár bácsi sírja, arra fölálltunk mind a hárman, nyújtogattuk a kezünket, és akkor a rabok tudták, hogy édesapával akarunk szemezni. Odahívták az ablakhoz, és akkor integettünk – ennyit lehetett.

Beszélőre mehettünk, egy hónapban egyszer beengedték a hozzátartozókat, Mi voltunk az egyik oldalon, a másikon a foglyok, köztünk meg egy rács, és mindenki ordított. Nagyon-nagyon rémes volt. Levelet írhattunk – azt hiszem, egyszer egy héten –, de hát azt elolvasták. Eta, a szobalányunk viszont rájött arra, hogy ha krumplistésztából mákos gombócot csinál, és abba celofánpapírban levelet teszünk, azt nem nézik meg, mikor beadjuk az ételt. Így írtunk édesapának: a papírt picire összehajtottuk, celofánba csomagoltuk és beleraktuk a gombócba. Édesapa kiköpte, és akkor el tudta olvasni, hogy jól vagyunk – hiszen ez volt a lényeg.

A Gyűjtőben egyszer csak közölték velünk, hogy édesapát elvitték Vácra, majd küldenek értesítést. Hivatalosan ma sem tudjuk, hogy ott volt, mert semmilyen papír

nem jött. Se onnan egy levél, se tőlünk egy levél, egyszerűen megszakadt a kapcsolat. Édesanyám nagyon odavolt, és akkor az ügyvédünk – aki Kardos János,³¹ egy nagyon neves ügyvéd és nagyszerű ember volt – azt mondta neki, itt nincs más megoldás, válókeresetet kell beadni. „Csak nem képzeli, hogy elválok tőle, mikor börtönben van?” – „Bízva rám – mondta Kardos –, majd én megírom”. És megírta a válókeresetben, hogy a Ráday utcában lakunk, dolgozunk, a lányok leérettségiztek... mindent, ami velünk történt. Persze azt is, hogy édesanyám el akar válni. A börtönben mindenki tudta, hogy édesapa nagyon odavolt az édesanyámért meg a lányaiért; ezt még az örök is tudták, mindenki. Megjött a levél, édesapa elolvasta, és azt mondta: „Ez nem válókereset, ez levél”. Rögtön tudta. De kimondták a válást.

Édesanyám így tudott munkát kapni. Megkérdezték: „Férje foglalkozása?” „Orvos.” – „És hol dolgozik?” – „Nem tudom, mert elváltunk.” – „Mért váltak el?” – „Hát mért szoktak az emberek elválni?” – mondta édesanyám. Erre nem taglalták tovább a kérdést.

A Matolcsy-fivérek sorsa

A háború előtt mindkét nagybátyám – Matolcsy Mátyás és a testvére, Tamás – képviselő volt a parlamentben. Tagjai lettek a nyilas pártnak, de ünnepélyesen kiléptek, amikor Szálasi átvette a hatalmat. Aztán hazahozták őket mint háborús főbűnösöket. Németországban voltak, s ott egy ember felismerte és feljelentette őket az amerikaiaknál, azok meg nem nyomoztak, hanem internálótáborba tették őket és hazatoloncolták. Tamás sebész volt, az első Magyarországon, aki megoldotta, hogy a műkezet a beteg saját izmaival tudja mozgatni, ami nagy orvosi felfedezés volt. Ellene egyáltalán nem tudtak felhozni vádat, úgyhogy őt csak internálták. Budapesten akkor több internálótábor is volt, ezek egyikében egy építkezésen kellett neki ásni meg talicskát tolni. Mátyás ellen fel tudták hozni, hogy antiszemita beszédet mondott, ő a Markóba, később a Gyűjtőfogházba került

Az internálótáborban egy ember szólt Tamásnak, hogy ha tud szerezni Napóleon aranyat, akkor ki tudják szöktetni. Édesanyám vitte az ebédet a bátyjának is mindennap az internálótáborba, és Tamás mondta neki, hogy ha tudunk Napóleon aranyat szerezni, akkor ki tudják őt szabadítani, de ha benn kell maradnia, akkor

vége a sebészi pályának, mert tönkremegy a keze. Édesanyámnak volt, azt hiszem, öt vagy hat Napóleon aranya. Aztán elment Tamás fogorvos barátjához, annak is volt valamennyi, úgyhogy összeszedtek annyi Napóleon aranyat, amennyi kellett. Akkor édesanyámnak el kellett menni egy titkos helyre, ott odaadni előre a Napóleon aranyat. Másnap egy orosz autó megállt az internálótábor előtt, a nagybátyámat berakták, s meg se álltak vele Bécsig – és sikerült, Tamás megmenekült.

Öt gyereke volt, ketten közülük ikrek, ők akkor voltak négyévesek. És mikor már a nagybátyám utolérte a feleségét meg a gyerekeit Németországban, a felesége az ikrekkel hazajött, és az ikrek télikabátja gombjainak a helyére voltak a Napóleon aranyak szépen beletéve, be voltak vonva a kabátanyaggal. A családnak volt kint Napóleon aranya, azt hozták el, hogy ne tartozzanak se édesanyámnak, se a fogorvos barátjuknak. Egyikük sem kérte volna vissza, de az is igaz, hogy közben nem volt rendes ennivalónk, és én még karácsonykor is szandálban jártam, mert nem tudtunk cipőt venni. Ez '46-ban lehetett. A nagynéném majd' egy évig itt volt, és azután visszaszökött Ausztriába az ikrekkel. Édesanyám segítségével szervezték meg a szökést. Elmentek Kőszegre, onnan menekítették át őket a határon. Gyalog kellett átmenniük, és a gyerekeknek nyugtatót adtak, hogy ne legyen semmi zűr velük.

'63-ban, amikor már lehetett utazni, Tamás nagybátyám, aki akkor már orvosként dolgozott Amerikában, meghívta édesanyámat. Ez egy hatalmas utazás volt: autóztatták, vitték mindenhová, így akarták kifejezni a hálájukat azért, hogy segített rajtuk. Nagyon szép történetek ezek, de azért édesanyámnak nem volt könnyű dolog sem a nagybátyám kiszöktetése, se a nagynéném kijuttatása az ikrekkel.

Mátyás nagybátyám bent volt a Gyűjtőfogházban, oda nem lehetett bejutni, őt nem lehetett kimenteni. Valaki, aki szabadult, elmondta, hogy séta közben odasúgta neki, hogy magánzárkában van, és víziói vannak. Ő tönkrement teljesen, és meg is halt fiatalon a Gyűjtőben. A rákoskeresztúri temetőben – ahova a Gyűjtőből a kivégzetteket meg a meghaltakat temették – rend volt, és név szerint vezették, hogy kit hova temettek, így tudtuk meg, hogy a 298-as parcellában van a sírja.

Mikor Mátyás börtönbe került, a felesége hazajött. Négy gyerekük volt. Amikor elmentek a háború elől Németországba, három gyereket magukkal vittek, egy kislányt – aki születése óta beteg volt – itthon hagytak egy cseléd lányra, aki ezért egy házat kapott tőlük. És hazajött a mama, mert a férje börtönben volt, hozta magával a három gyereket, a beteg fiuk meg itt volt. De ez a szerencsétlen gyerek kapott egy vakbélgyulladást, és meghalt. Farnoson van eltemetve.

Jártunk egymáshoz látogatóba, próbáltunk, amit lehetett, segíteni. A nagynéném otthon kötött, abból tartotta el a családját. Abban az időben én is ezt csináltam, azóta rossz a szemem. 16 éves voltam, és egy hangulatlámpa mellett kötöttem fél éjszaka.

Matolcsy Mátyás feleségét nem bántották. Ő Verebélyi-lány volt, az apja, Verebélyi Tibor³² nagyon híres orvosprofesszor volt – a fia is az lett –, és ez segített, mert ezt számon tartották. A három gyereket – jöllehet az apjuk főbűnös-ként halt meg – mégis fölvtették az egyetemre, mind a három diplomát szerzett.

Az ezüstitálcát ebédeljük

A lakásunkat nem vették el, és nem telepítettek ki bennünket, de volt egy csomó társbérlőnk, úgyhogy az ötvenes évek minden szépségét végigéltük. Amikor édesapa börtönbe került, édesanyám ott maradt a három gyerekével minden jövedelem nélkül. Eladásból éltünk; amink volt, abból nagyon sok mindent eladott. Édesapám szülésznőgyógyász volt, és háború előtt, ha egy gazdagabb nő szült, akkor nem pénzt adtak borítékban az orvosnak, hanem egy ezüstitálcát vagy efféle dolgokat. Amikor édesapa börtönben volt, akkor aztán eladtuk az ezüstitálcákat – már egy sincs a családban. Édesanyám, akinek nagyon jó humora volt, mikor leültünk ebédelni, mindig mondta, hogy „most ezt az ezüstitálcát ebédeljük”.

Később édesanyámat a Kálvin téri gyülekezetben alkalmazták: egyházfenntartói járulékot szedett, és a bevétel húsz százaléka az övé lett, az volt a fizetés. Volt olyan nap, hogy hatvan emeletet ment. De Kiss Roland³³ - aki ugyanabba az osztályba járt a Lónyayban, ahova édesapa, aki kitűnő tanuló volt, ő meg nem – főgondnok lett, és eljött a Kálvin térre. És amikor kiderült, hogy édesanyám ott van alkalmazásban, Kiss Roland azt követelte, hogy mondjanak fel neki. Fel is mondtak, kifutó lett egy

cukrászüzemben, vitte a süteményt. De nemcsak ő vitte, hanem mi hárman gyerekek is; nagy, gurntis fatálca volt a nyakunkban, úgy vittük a süteményt. Abban az időben mi semmi édességhez nem jutottunk, és vittük a száz darab krémest. A József utcában volt a cukrászüzem, onnan vittük a Kárpátiába – persze gyalog –, és azt csináltuk, komisz kölykök, hogy a muffunkat rátettük a sütemény tetejére (papír volt rajta), megnyomtuk, mire a szélén kijött a krém, és akkor azt lenyaltuk – ez volt az édesség, amihez abban az időben jutottunk.

Édesanyám később Törökbálinton kapott munkát, ahol repülőteret építettek. Ott több mint ezer ember dolgozott, és ő lett a konyha vezetője. Egy alkalommal Rákosi Mátyás jött megnézni, hogy halad a repülőtér építése. Jöttek a vezetők és mondták édesanyámnak, hogy nagyon finom ebédet kell Rákosinak csinálni, és grízgaluskát tegyen a húslevesbe, mert azt szereti. Édesanyám élete nagy lelki harcát vívta: most ő csinálja meg a grízgaluskát Rákosi levesébe? Jött haza és mondta: „És megcsináltam!” Ez óriási dolog volt, mert ő egy jó grízgaluskát csinált Rákosinak, és úgy érezte, hogy most ő győzött – és szerintem ő győzött. Nagyon nehéz idők voltak ezek, de édesanyám fantasztikusan csinálta végig. A férje, a két testvére nyomorúságos körülmények között börtönben, internálótáborban volt, és ott voltunk mi hárman neki, akiket el kellett tartani – és mosolyogva csinálta végig, nem volt szívbaj, nem volt nyafogás. Én az édesanyámat sírni akkor láttam, amikor megjött a hír, hogy Mátyás testvére meghalt a börtönben.

Törökbálintra mindig reggel négykor indult, vonaton ment, buszon ment... rettenetes volt, de csinálta, mert három gyereke volt, és elég jól fizették. Egészen 1953-ig dolgozott ott, amíg édesapja kiszabadult. Én akkor már dolgozó nő, férjes asszony voltam, és Szentendrén laktunk.

Bárándtól Szentendréig

Édesapám a szabadulása utáni éveket tulajdonképpen egyedül élte. Amikor kiszabadult, nem engedték haza, hanem rögtön kitelepítették Bárándra, egy kis tiszántúli faluba, és berakták egy kulák családhoz. Mielőtt elvitték oda, annyit megengedett neki az őr, hogy telefonálhatott az ügyvédünknek, Kardos Jánosnak. Mondta, hogy kiszabadult, de viszik Bárándra, mire Kardos János taxiba ült és eljött

hozzánk. Éva húgom otthon volt; ő már akkor tanítónő volt, és pont megkapta a fizetését. Kirohant a Keletibe, vett egy jegyet Bárádra, és felült a vonatra. Elindult a vonaton, végigment, de nem találta édesapát. Szólt az egyik kalauznak: „Az én édesapám most szabadult, Bárádra viszik, és nem találom.” – „Várjon – mondta a kalauz –, majd mi megkeressük!” És a kalauzok nem kezelték a jegyet, hanem édesapát keresték, és meg is találták, mert az őr ott ült mellette. Szóltak Évának, hogy megvan. Édesapa újságot olvasott, Éva odament, kihúzta az újságot a kezéből, és azt mondta: „Kezét csókolom, édesapa!” Édesapa ránézett: „Jutka? Éva? Sárika?” – nem ismerte meg. Hát eltelt hét év, az alatt felnőttünk.

Szolnokig szépen együtt mentek. Ott állt egy darabig a vonat, és Éva fogta magát, kiszállt, föl adott egy táviratot édesanyáknak: „Édesapával együtt utazom. Éva” Amikor visszaszállt a vonatra, az őr közölte vele, hogy nem mehet tovább, nem jöhet el Bárádra. Na, de ismerni kell az én húgomat: akkoriban egy kicsi, vékony nő volt, de akkora akarattal, hogy még! Közölte az őrral: „Nézze, én magyar állampolgár vagyok, és oda utazok, ahová akarok. Megvettem a jegyet, és Bárádra utazok, maga ebbe nem szólhat bele” – úgyhogy együtt utazott édesapával.

Bárádon édesapát – aki hét évig arról álmodott, hogy majd hazajön – berakták egy kuláknak a szépszobájába. A kuláknak volt egy disznója, ami beteg lett. Kiderült, hogy tüdőgyulladás van, mire édesapa szerzett penicillin injekciót, beadta, és a disznó meggyógyult. Na, akkor édesapa lett a csodadoktor, jöttek hozzá a betegek, ajándékoztak neki csirkét, tojást, mindenfélét. De Bárádon volt már egy orvos, és akkor a szerepi tanácselnök megkereste édesapát, hogy menjen át Szerepre, legyen ott körzeti orvos. És édesapa átment. Mi beosztottuk, és minden héten más valamelyikünk ment őt látogatni. Akkor én már állapotos voltam, és ő nagyon boldog volt, hogy unokája lesz.

Később elkerült a Dunántúlra, egy Gyúróhoz közeli faluba. A férjem, János gyúrói volt, és a nagybátyja, Pásztor Lajos ott élt. Nagyon okos gazdálkodó ember volt, vele nagyon jóban volt édesapa, rettentő jókat beszélgettek. Azután elkerült Dunapentelére a kórházba – a szülőfalujába, ami akkor Sztálinváros volt –, de akkor már nagyon hervadt állapotban volt fizikailag is, szellemileg is. És akkor nyugdíjazták.

Először hazament Pestre édesanyámhoz a Ráday utcai lakásba. Emlékszem, volt egy olyan szokása, hogy a szobában le-föl sétált – de csak annyi lépést, mint egy cellában: négy ide, négy oda.

Egyik vasárnap templomban volt, és aznap épp hivatalosak voltunk hozzájuk Jánossal ebédre. Édesapa jött haza a templomból. „Adjatok egy falat sós kenyeret!” – a szájába vette, azt mondta: „Agyvérzésem van” – és összeesett. Bevittük a kórházba, ahol jobban lett, és kiengedték, de azután már a Mami nem bírta vele, mert ő is gyenge volt, édesapa is gyenge volt, és édesanyám ezt már egyszerűen nem bírta fizikailag. Akkor édesapa kijött hozzánk Szentendrére; a spájzból csináltunk neki szobát, és nálunk volt egy évig, én ápoltam. Az nem volt könnyű. Azt mondták az orvos barátai, hogy valószínűleg a fejét is verték annak idején, ez lehetett az oka a leépülésének. Nagyon érdekes volt, mert voltak egészen tiszta pillanatai. Nem nagyon lehetett már vele beszélgetni, de néha, ha németül szólt valaki hozzá, akkor németül, ha angolul, akkor angolul válaszolt. Nagyon szerette a gyerekeimet. Végeredményben egy magatehetetlen, szellemileg leépült öregúr volt már, de soha a gyerekeim tiszteletlenek nem voltak vele, soha ki nem nevették, és ha bármi segítség kellett, ugrottak. Ez nagyon szép ajándék volt nekünk.

Jánossal ketten fürdettük meg minden reggel, felöltöztettük, és utána evett. De aztán mindig, mindig nehezebb lett. A végén már meg sem ismert bennünket, egyikünket sem. Az orvos barátai szereztek neki egy kórházi helyet, ott volt egy hónapig. És ott halt meg.

Házasság

Jánost még gimnazista koromban a Lónyayban ismertem meg. Szombatonként mindig volt tánc, és ilyenkor a fiatal internátusi felügyelőtanároknak kellett az erkölcsseinkre vigyázni. Egy lányt fel is kellett kérniük táncolni, és János engem kért fel. Táncoltunk – ennyi volt, több semmi. Ő elment Angliába tanulmányútra, én pedig hitre jutva nagyon komolyan részt vettem a Kálvin téri egyházi életben: a vasárnapi iskolában tanítottam, a lánykör vezetésében segítettem. Egy alkalommal be kellett mennem a lelkeszi hivatalba vasárnapi iskola ügyben. Akkoriban kaptam csomagban

egy nagyon szép kis sötétkék kosztümöt, és egy régi bőr ridikülből csináltattam hozzá szandált, ami szintén sötétkék volt, és jól passzolt ehhez a kosztümhöz. Bementem a lelkészi hivatalba, és ott ült egy fiatalember, akit én megismertem rögtön: ő volt Pásztor János. Mikor beléptem az ajtón, végignézet rajtam, aztán üdvözöltük egymást, és akkor ő is rájött, hogy már találkoztunk. Ennyi volt a találkozásunk. Ez '51-ben történt.

'49-ben érettségiztem, egyetemre sehova föl nem vettek. Teológiára szerettem volna menni, de az akkori dékán – akivel jó barátságban volt a család – azt mondta édesanyámnak, hogy ne hozzanak engem kellemetlen helyzetbe. Így aztán nem kerültem be a teológiára, de jártam Szabó Éva³⁴ Biblia-iskolájába.

Először egy ötgyermekes orvos gyerekei mellett voltam pesztra, mert a feleségének súlyos tüdőbaja volt, és várta a hatodik gyereket. Úgy fektették, hogy a feje lejjebb volt, mint a lába, hogy a kaverna gyógyuljon a tüdején. Nekem kellett anyának lennem az öt gyerekre; nem volt könnyű feladat, de szívesen csináltam. A gyerekek helyesek voltak, és a szülők is nagyon. Aztán egy év után azzal kerestek meg a Baár-Madasból, hogy lehetnék ott internátusi felügyelő. Én elvállaltam, persze fogalmam sem volt arról, hogy ez mi. A Baár-Madas akkor még egyházi iskola volt, '52-ben államosították. Négy hálóm volt, ami majdnem harminc kamaszlányt jelentett; nem volt könnyű dolog, de aztán jóban lettünk. Nagyon nehezen viselték, hogy Jutka néninek kellett szólítaniuk – két évvel voltak nálam fiatalabbak –, de később rájöttek, hogy ebből is lehet viccet csinálni. Mikor vittem őket színházba vagy operába villamoson, akkor ugye, nekik kellett először felszállni, én szálltam fel a végén, és kiabáltak, hogy „Jutka néni, Jutka néni, itt van egy hely!” – én megjelentem, és akkor volt nagy nevetés a villamoson, ezt nagyon élvezték. De aztán barátok lettünk, úgyhogy az esküvőnkön sorfalat álltak sötétkék szoknya-fehér blúzban.

Énnekem hétfő volt a szabadnapom, és hétfőn volt a Kálvin téren az ifjúsági óra, amit Pásztor János vezetett. Ahol most a Kálvin Kávézó van, annak az épületnek a raktára akkor egy nagy terem volt, és ott volt az ifjúság, több mint száz fiú és lány; nagyon jó közösségi élet volt.

János akkor segédlelkész volt a Kálvin téren. Ő akkor kezdett, mert előtte két évig Angliában tanult. Az édesanyja azt írta neki, hogy ne jöjjön haza, míg a kommunista rendszer el nem múlik, de ő azt az Igét kapta, hogy Mózes együtt vállalta a nehézségeket a népével, és akkor úgy érezte, hogy haza kell jönnie. Jelentkezett a teológián, és az akkori püspök-helyettes kihelyezte a Kálvin térre segédlelkésznek. Ott volt ez a nagyszerű ifjúság: Ritoók Zsigmond például tagja volt az ifjúsági csoportnak, és Hajdú Zoltán lelkész édesanyja is a tagja volt.

Aki vállalta, az mehetett különböző helyekre szolgálni. Én a Törökőri gyülekezetben szolgáltam, ami akkor kezdett alakulni. Jártam a lányokat látogatni, akiket ott kereszteltek, és tizennégy évesek elmúltak; mentünk házról házra és hívogattuk őket. Most hívtak meg, mert júniusban lesz egy nagy összejövetelük, és ott kell majd szolgálnom, úgyhogy még van ennek nyoma. Tehát én foglalkoztam a lányokkal, János a fiúkkal, és a tapasztalatainkat meg kellett beszélni. Az ő szülei Budán laktak, én meg mentem vissza a Baár-Madasba, az internátusba hétfőn este. Őneki is arra kellett menni villamoson, úgyhogy ilyenkor együtt mentünk haza.

Aztán teltek-múltak a hetek, és egyszer csak szóltak a lányok, hogy a Pásztor János vőlegény. Volt egy nagyon mutatós lány a közösségben, akinek szabályosan megkérte a kezét. Én meg kínos helyzetben voltam, mert úgy éreztem, hogy tetszem neki, de megállapítottam, hogy ez nem az Isten akarata, én diakonissza leszek. Volt egy barna pulóverem, azt mindig akkor vettem föl, amikor ifjúsági óra volt, és a hajamat befontam – úgy, ahogy a bethánisták hordták –, csak nem volt elég hosszú, úgyhogy drótot kellett beletenni, hogy úgy megmaradjon. Egyébként többek között ezért nem léptem be a Bethániába: megmondták, hogyan kell a haját befonni, megmondták azt is, hogy ki kihez menjen feleségül.... én ezt nem fogadtam el.

Akkoriban annyian jártak templomba a Kálvin téren, hogy az Úrasztala körül három sor szék volt. Ott ültek a lányok, mert ugye, fiatal a káplán – János nagyon szép férfi volt: szőke, kék szemű, magas, csinos... Én oda sose mentem, pláne azok után, hogy János vőlegény lett. De ő változatlanul akkor ment az édesanyjához az ifjúsági órák után, amikor én a Baár-Madasba, és olyankor együtt mentünk a villamoson, és tárgyaltuk az ifjúságot. Aztán egyszer csak mondták, hogy megszakadt az eljegyzés. Na, gondoltam, akkor most majd jön, és velem akar beszélgetni – ha ló nincs,

számár is jó. Emlékszem, jéghideg tél volt. Menjünk be, mondta, igyunk egy kávé. Jó, menjünk – én kávéra mindig hajlandó voltam. Az Olasz fasorban beültünk egy eszpresszóba, tárgyaltuk a fiatalokat, és egyszer csak minden bevezetés nélkül azt mondja János: „Jutka legyen a feleségem!” Mondom: „Nem, én diakonissza leszek”. Na, ezt háromszor ismételtük meg: ő folyton jött, mondta – de a kezemet meg nem fogta –, én pedig abszolút tartózkodó voltam. És hordtam a barna pulóvert, amíg édesanyám egy lelkes hangulatában bele nem rakta a kályhába, és el nem égette, mondván, ilyenben nem lehet egy lánynak járni.

De közben nagyon jókat beszélgettünk Jánossal. Az eszpresszóbeli beszélgetések nagyon tartalmasak voltak, de a „legyen a feleségem” minden bevezetés nélkül... – hát ilyen nem lehet csinálni! A harmadik lánykérés után egy alkalommal Ravasz prédikált. Arról beszélt, hogy Pál apostolnak segítőtársra volt szüksége, és akkor elhívta Énokhot. Nem Pálról prédikált, hanem arról, hogy valamikor segítőtársnak kell lenni. És akkor én úgy éreztem, hogy most engem az Úristen fülön fogott, mert igenis nekem János segítőtársának kell lenni – meg hát különben is nagyon tetszett nekem.

Ez vasárnap történt, és délután mentem vissza az internátusba. Már elmúlt hat óra. Tudtam, hogy János prédikál, de én soha nem mentem a templomba, amikor ő prédikált, mert ott ültek a lányok, és én azt olyan megalázónak tartottam, ahogy ott kellették magukat. Hát én nem megyek. De aztán mégis mentem. Elkéstem a hat órai kezdésről, és a főbejáraton mentem be a templomba. Mikor meglátta, hogy bementem, belezavarodott a prédikációba, úgyhogy „nagyon ügyesen” oldottam meg a dolgot. Aztán másnap találkoztunk, én kimondtam a boldogító igent, ő pedig elmondta, hogy elhelyezték Sárbogárdra.

Lement Sárbogárdra, nagyon szép leveleket írtunk egymásnak. De amikor jött az eljegyzés, már megint éppen „megnyertük a széncsatát”³⁵, a szén alul maradt, és megállt a vonat, nem jött a vonat, s ott ült a család nálunk – anyósoméék, az én családom, mindenki –, csak a vőlegény nem volt sehol. Este tizenegy óra előtt valamivel futott be. Az előszobában gyorsan felhúztuk a gyűrűt, és közöltük a családdal, hogy megvan a vőlegény. Amikor jött az esküvőnk, édesanyám mondta is Jánosnak, hogy azért, ha lehet, egy nappal előbb jöjjön fel Sárbogárdról. De addigra már meghívták Szentendrére.

Édesanyám nagyon örült Jánosnak. Megvan a levele, amit akkor írt nekem. „Édes kis Jucókám! Tudod, mikor nagyon tetszel nekem, akkor így szólítalak *(egyébként Jutka voltam)*. Ez az elhatározásod nagyon jó. Igazán szívemből örülök neki. Tudom, hogy megtalálsz életed célját, és nekem is az a gondolatom, hogy ez, rajtatok kívül, Isten akarata. Késő este értem haza *(Ő dolgozott, mert édesapa börtönben volt.)*, de azonnal szerettem volna elszaladni hozzád, hogy megöleljelek. Talán mást nem is szoltam volna, de csak egy telefonfülkéig jutottam, ami elnyelte egyetlen tantuszomat. Így nem tudtam még csak szólni sem, de tudom, érezni fogod, hogy szeretlek, és nagyon boldog vagyok, így boldogságodnak dupla öröm is van. Szerető feleségnek lenni szép feladat, de neked még ennél is szebb lesz a hivatásod. (...) Beleszólnak majd egy pap életébe, de tudom, hogy támasza leszel Jánosnak, hogy virág fakad munkátok után. Holnap talán pár percre elszaladhatok hozzád, ha hamarabb haza tudnék jönni, mert most fél kilencre értem haza. (...) Ha nem találkozánk, akkor hétfőn majd beszélgetünk. *(Az volt a szabadnapom.)* Sokszor csókol szerető édesanyád. Utóirat: Ez szép névnapi ajándék volt részedről”. Tudniillik Melánia nap január tizedikén van, és ezt január nyolcadikán írta.

Amikor később megismerte, édesapámnak is nagyon tetszett János, mert okos volt, és ez nála nagyon sokat számított. Ezen kívül János is dunántúli parasztcsaládból származott, mint édesapám, mert a Pásztor nagyszülők gazdálkodók voltak. Pásztor nagypapa taníttatta a fiait; négy fia volt, akik mind egyetemet végeztek, és egyikük volt az apósom, János édesapja. Apósom gyúrói kulák gyerek volt, aki jogot tanult, és főjegyző lett Mányon és Gyúron is. Anyósom fizika-matematika szakon végzett az egyetemen. Három gyerekük született, János volt a legidősebb. János családjában is nagyon szívesen fogadtak engem, de igazán akkor fogadott be az anyósom, amikor meghallotta, hogy gyereket várunk. A széket megtörölte előttem, annyira örült, mikor jött az első unoka.

1952. július tizenkilencedikén volt az esküvőnk. Négy napig nászúton voltunk Balatonlellén, egy falusi háznak a szépszobájában; annyit ki tudtunk fizetni. Az esküvői ruhám, cipőm, minden kölcsön volt, egyedül a fehéreneműm volt saját. Én nem akartam fehér ruhában esküdni, mert úgy éreztem, hogy az már nem divat, de édesanyám nagyon ragaszkodott hozzá, úgyhogy fehérben voltam. A Kálvin téren

Szabó Imre esketett bennünket, aki nagyon jó barátunk volt. Szabó Imre³⁶ és a felesége, Szabó Éva, ők ketten nagyon örültek a mi házasságunknak, Imre prédikált. És az ötvenéves házassági évfordulónkon is Imre prédikált, és ugyanarról a textusról, amiről ötven évvel azelőtt.

Éva is a Baár-Madasba járt, csak ő nyolcadikos volt, mikor én elsős, úgyhogy jóval idősebbek voltak mind a ketten nálunk, de nagyon jóban voltunk. Összejártunk, még amikor én lány voltam, János meg segédlelkész. Évák a Kálvin téren laktak, és nagyon sokan bejáratosak voltunk hozzájuk. János a teológiáról ismerte őket.

Tizennyolc év Szentendrén

Nagyon szép volt a szentendrei életünk, de nagyon nehéz volt az ötvenes években. Férjhez mentem úgy, hogy édesapám nem ismerte a vejét. Nagyon sok ember volt lecsukva, sok embert fenyegetett házkutatás. Én minden este rendet raktam a szobánkban, hogy ha jönnének házkutatni, nálunk rend legyen. Ma másképp csinálnám, most nem félnék... ez sem igaz egészen, de ha félnék is, nem csinálnék rendet nekik. Mégis azt mondom, hogy a sok nehézség ellenére is nagyon gazdag életünk volt: annyi szépség volt benne, annyi barátunk volt!

Nem ülök a papné-székbe

Amikor megérkeztünk Szentendrére, a gyülekezettel együtt Vajda István fogadott bennünket, aki negyven évig volt a szentendrei református lelkész.³⁷ Volt egy gyülekezeti terem, ahova az ajándékokat felrakták. Az ajándék az volt, hogy berendezték a spájzot nekünk mindenféle ennivalóval – de még egy tyúkalja élő csirkét is kaptunk. Pista bácsi bűbájos beszédet mondott. Elmondta, hogy a parókia üvegfalból van, s oda mindenki belát – később megtanultam, hogy nem csak belát, hanem be is néz.

A szentendrei reformátusok eredetileg szegény emberek leszármazottai voltak, azoké, akik hajdan a Szentendrei szigetről jöttek át cselédnek. Aztán később egyre több értelmiségi telepedett itt le; ebből a szempontból Pest közelsége meg a HÉV nagyon sokat jelentett. A református templom korábban szerb ortodox templom volt.

Mivel a régi Szentendre szerb város volt, mindegyik temploma valamelyik szerb falunak a nevét viselte; a református Opovacska faluét.³⁸ Amikor a szerbek többsége visszament Szerbiába, a templom ott maradt üresen. Jöttek, hogy meg lehetne venni, de a gyülekezetnek nem volt pénze, így a Zsinat vette meg a templomot. Egészen János szolgálatáig a templom a Zsinat nevéen volt, és csak aztán írták át a szentendrei gyülekezet nevére.

A templom mellett volt egy elemi iskola, amit azért nem államosítottak, mert olyan rozoga állapotban volt. Mikor odakerültünk, nekifogtak renoválni, és ebből lett a parókia. Két tanterem volt: az egyikből gyülekezeti terem lett, a másikat egy fallal kettéválasztották, ebből lett nekünk egy szobánk, a másik feléből pedig iroda lett. De ha János a gyülekezeti teremben prédikált, akkor a szobában leesett a váza az asztról, mert a padlóra rakták fel a választófalat. A külső falról marékszámra hullott a vakolat, maga az épület viszont terméskőből volt, ezért János úgy döntött, hogy ki kell fugázni, és nem kell rá vakolat. Amikor elkészült, olyan szép lett, hogy a vakolatlan terméskő házfal divat lett Szentendrén; addig itt ilyen nem volt. A János beiktatásának harmincéves évfordulójára rendezett ünnepélyen az egyik presbiter fölemlegette: „Sose fogom elfelejteni, mikor a Nagytiszteletű Úr fekete klott gatyában verte a vakolatot!” János odasúgta nekem: „És a prédikációimra nem is emlékszik?”

Édesanyám nekünk adta két kerti padját, én meg fogtam magam és pirosra-fehérre befestettem a léceiket, az nagyon jól mutatott a zöld kertben. Jöttek a presbiterek és ráültek a padra. Csakhogy az ötvenes évekbeli festékek nem voltak jók. Egy vasárnap reggel megyek a konyhába és látom, hogy négy presbiter meghajolva áll a konyha közepén, és János terpentines ronggyal mossa a hátsó fertályukat, mert a festék ráragadt. Nagyon humoros jelenet volt.

Az első nagy élmény az volt, amikor az egyik öreg néni hamarabb jött az istentiszteletre délután, és leült egy padra a kertben. Mondtam: „Tessék bejönni!” – és bejött és elkezdett sírni. Mondom: „Mi baj van Langer néni?” Azt mondja: „Negyven éve élek Szentendrén, de még soha nem voltam belül a parókián”. Akkor megértettem, hogy a parókia nem a mi lakásunk, az a gyülekezeté, és igenis be kell hívni az embereket. És behívtam a lányokat, és behívtuk a presbitereket, és behívtuk

a környékbeli papokat, és éltük azt, hogy mi vagyunk a parókiáért, nem a parókia van értünk. Ez persze sok munkát jelentett.

Vajda István a saját házában lakott, gyönyörű szép villája volt. Római alapokra épült a ház – valamikor az *Ulcisia Castra* nevű római város volt Szentendre –, és még a falába is római síremlék volt beépítve, amit kiástak később.³⁹

Pista bácsi úgy bánt Jánossal, mint a saját fiával – neki nem volt gyermeke –, és nem úgy, mint az előd az utóddal. Olyan kapcsolat volt köztük, amelyet egy fiatal lelkész csak álmában kívánhat magának. Nagyszerű ember volt, és az, ahogy szeretett bennünket, az példátlan. Minden vasárnap ott volt az istentiszteleteken. Mikor mi odakerültünk, ő már elmúlt hetven éves, így más munkában nem vett részt – arra János igényt sem tartott –, de a barátságunk, az gyönyörű volt. Mikor a hetvenes években Kenyában voltunk, és szabadságra jöttünk haza három év után, Vajda István már nagybeteg volt. Kérdezte Bolyki Jánostól:⁴⁰ „János mikor jön haza?” – és Bolyki mondta, hogy mikorra várnak bennünket. „Az jó lesz, mert addig kibírom”. Megérkeztünk, János meglátogatta, és Pista bácsi másnap meghalt.

Szombatonként, mindig eljött hozzánk Vadon Miklós bácsi is, a kántor. Karácsonykor meg lehetett fagyni a templomban, mert fűtés nem volt, a templom viszont dugig volt, úgyhogy padokat kellett még behordani. Egyszer az istentisztelet végén Vadon Miklós bácsi benyúlt a zsebébe, és kivett két szem krumplit. Azt mondja: „Most már kihűlt, de Juditka, tegye el!” Krumplit főzött reggel, és a zsebébe tette, hogy tudjon játszani az orgonán, mert ugye, hideg kézzel az ember nem tud jól játszani.

Akkoriban nem volt szokás a templomba virágot tenni. Én nagyon szeretem a virágot, és egyszer kaptam egy gyönyörű csokrot. Letettem a földre az Úrasztala elé, mire azt mondja nekem Miklós bácsi: „Juditka, Juditka, csámpás vénasszonyok felrúgják a virágot, hát miért nem teszi az Úrasztalára?” – és attól kezdve föltettem. Nagyon izgultam, hogy mi lesz – mert ez római katolikus szokás –, de föltettem. Ha hoztak virágot, akkor azt tettem fel, ha nem, akkor szombaton mentem a piacra és vettem a saját pénzemből. De mindig volt virág, tizennyolc évig.

Szentendrei éveimet megelőzte a Kálvin téri szolgálatom a lányok közt meg a vasárnapi iskolában, de a Kálvin téren én nem láttam papnét közelről. Azt tudtam, hogy ki Ravasz László vagy Muraközy Gyula felesége, de nem volt papné-képem. Amikor bekerültünk Szentendrére, én a templomban először beültem a padba hátra. Akkor megfogtak az öregasszonyok, hogy üljek a „papréné-padba” – a szószéktől balra volt a papi szék, jobbra a papné-szék –, és én szót fogadtam nekik, de onnan az istentisztelet alatt végig azt figyeltem, hogy ki alszik, és aki aludt, azt addig néztem, amíg föl nem ébredt. A vége az lett, hogy ott voltam az istentiszteleten, de csak azt tudtam, hogy ki aludt. Akkor rájöttem, hogy én nem ülök a papné-székbe, és onnantól mindig fönt ültem a karzaton. Hát így kezdődött az én papnéságom.

Gyülekezeti élet Szentendrén

Jánossal mi kezdettől fogva társak voltunk a szolgálatban; minden bibliaórán részt vettem, mindenben együtt voltunk. Folyton kértem, hogy írja le a prédikációját. Nagyon jól prédikált, mindig láttam, hogy készült, tanult, olvasott, de azt mondta, hogy ő nem tudja leírni, és csak vázlatot készített. Én írtam le a prédikációit gyorsírással a karzaton, de nem volt időm áttenni, mert főznöm kellett, takarítanom kellett, bevásárolni kellett...

A férfiak bibliaórája vasárnap, az istentisztelet után volt, mondván, hogy az asszonyok hazamennek, fölteszik a levest, és az alatt ők megbeszélik a prédikációt. 11-kor befejeződött az istentisztelet, és 12-ig tartott a férfi-bibliakör. Jöttek, végighallgatták, komolyan beszélgettek, és nagyon szerették ezt a férfiak. Csütörtökön is volt délutáni istentisztelet hat órakor, azon negyvenen-ötvenen voltak. A lányok bibliaóráját mindig én tartottam, és ha Jánosnak el kellett menni valahova, akkor megtartottam a hétfői asszony-bibliaórát is. Télen a gyülekezeti teremben tartottuk a bibliaórákat – tele volt a terem –, mert ott volt fűtés, a templom viszont jéghideg volt. De az istentiszteletet nem tarthattuk ott, mert nem fértünk volna el; akkoriban még jártak az emberek templomba.

János fizetése nagyon kevés volt, és azt sem tudta mindig fölvenni, mert nem volt pénze a gyülekezetnek. Emlékszem, az első karácsonykor lecsó volt az ünnepi ebéd, mert nem volt pénzünk. Ez volt a krumpli-korszak. Krumplink volt, azt kaptunk

ajándékba, és reggel, délben, este krumplit ettünk, mert nem volt pénzünk, hogy kenyeret vagy valami mást vegyünk. Nagyon szépen megterítettem, és ettük a krumplit, mondtuk, hogy milyen tápláló és milyen egészséges, de egy hét múlva már nagyon nehéz volt. Egyik nap mentünk látogatni – mert a lelkésznek ez is kötelessége, hogy a gyülekezeti tagokat látogassa –, és amikor hazaértünk, egy élő csirke volt egy szatyorban a kilincsre akasztva. A férjem bevitte a sufniába, rátette a rönkre, baltával zsupsz, levágta a fejét – erre a csirke elszállt, és az egész sufni színvér volt. De megfőztük, és volt csirkénk, és nagyon boldogok voltunk. A mai napig sem tudom, ki tette oda a csirkét. Az egy ajándék volt az Úristentől: mi elfogadtuk a krumplit, mentünk látogatni, és akkor ajándékba kaptunk egy igazi csirkét, amiről nem is álmodtunk, hogy a semmi pénzből vegyünk.

Jött a karácsony, és mi vettünk egy karácsonyfát feldíszíteni. Na, de mivel? Szaloncukrot nem tudtunk venni, úgyhogy én főztem – életemben nem főztem még szaloncukrot, ragadt az egész konyha. A lányok jöttek, becsomagoltuk, írtak ígés kártyákat, és minden kártyára tűztünk egy fenyőágot, meg rákötöttünk egy szaloncukrot. Mindenki kapott ajándékot. Amikor János beiktatásának a harmincéves évfordulója volt, odajött hozzánk az egyik néni, kivett a Bibliájából egy ilyen ígés képet, és azt mondta: „Ezt az első karácsonykor kaptam.” Szóval, amikor az ember mer áldozatot hozni, az mindig megtérül, még akkor is, ha akkor szíkosz a konyha, ha ragad az egész ház, ha már egy vasa sincs. Harminc év múlva megköszönte.

Fantasztikus, nevelő szándékú színdarabokat rendeztünk, például Márk evangéliuma keletkezésének a történetét, mert azt Márk nem egyedül írta, hanem többen segítették, s volt köztük egy áruló, és az lelepleződött a végére, mert nem lehet elárulni az Isten ügyét. Aztán volt egy színdarab, amiből már csak arra emlékszem, hogy a tenger morajlását lehetett hallani. Igen ám, de hogyan csináljunk tengermorajlást? Abban az időben még a Balatont se nagyon látták az emberek, nemhogy tengert! Az egyik lánynak akkor már volt magnója. Én beáztattam a szennyest, és hárman emelgettük a szennyest a vízben, az csobogott, és az volt a tengermorajlás a magnón. A színdarabokkal átmentünk a Szentendrei szigetre, Pócsmegyerbe például. Emlékszem, egyszer úgy be volt fagyva a Duna, hogy a jégen gyalog mentünk át! János ment elől, én hátul, köztünk a fiatalok, és mentünk

eljátszani a színdarabot – nagyszerű volt! Még most is vannak lányok – a szentendrei ifik, akik ma már nagymamák –, akik felhívnak engem, és eljönnek hozzám.

Sokat dolgoztunk, de soha nem voltunk egyedül. A környékbeli papokkal állandóan összejártunk; 12 falu volt, 12 pap, ami azt jelentette, hogy minden hónapban valamelyikünk sorra került. Nagyszerű összejövetelek voltak. Mindig a házigazdának kellett egy Biblia-magyarázatot tartani, azután együtt imádkoztunk. Aki olvasott valami érdekes teológiai vagy történelmi könyvet, vagy szépirodalmat, azt ismertette, és arról is beszélgettünk, hogy ki mit hogyan csinál a gyülekezetében. A papnák is ott voltak mindig – meg kellett szervezni, hogy a gyerekekkel legyen valaki –, és ki volt mondva, hogy egyszerű szendvics és egy tepsi sütemény lehet a vendéglátás. Szegény volt az eklézsia mindenhol, úgyhogy nem lehetett flancolni meg nagy etetést csinálni, csak éppen annyit, amit a tea mellé megettünk. Nagyon jók voltak ezek az alkalmak: szerettük egymást, nem fúrtuk egymást, nem féltünk egymástól... egyszóval tényleg barátok voltunk. Egészen addig tartott ez, amíg Kenyába elmentünk. Még a repülőtérré is húsz lelkész kísért el bennünket – akkor még csak az esperesnek volt autója, úgyhogy busszal jöttek –, hogy elbúcsúzzanak tőlünk. Előtte volt egy összejövetel, amikor a templomkertben ott voltak mind, és megáldottak bennünket az útra.

János kapcsolata a szentendrei tanáccsal nagyon érdekes volt. Óriási tekintélye lett '54-ben, amikor a nagy dunai árvíz volt.⁴¹ Jöttek éjjel, hogy verje a harangot, és János rögtön felöltözött, én is vele, és mentünk. Szentendrén hét templom van, el lehet képzelni, milyen borzalmas hang, ha éjszaka így verik a harangokat. A Duna itt a hegyekből lejövvő patakokat tölti föl, és a nagyon sekély Bükkös-patak – amiben máskor inkább csak szemét és hordalék van – akkor tele volt vízzel, és az fenyegette a várost.

János fiatal volt, erős volt, tolt a talicskán a homokot. A párttitkár meg a tanácselnök nézte, hogy küszködnek az emberek a parton, János meg dolgozott. Én már erősen állapotos voltam Jankóval, úgyhogy a kabátokra vigyáztam, ez volt a feladatom. A római katolikus papok nem jöttek, de János jött, és attól kezdve olyan tekintélye volt, hogy mi azt csináltunk a gyülekezetben, amit akartunk, attól kezdve nekünk szabadságunk lett. Nem bántottak bennünket, nem tettek keresztbe. A pártnak

például volt egy nagy ötlete: hangszórókat szereltek fel a városban, és azok tiszta véletlenül istentiszteleti időben szóltak, ráirányítva a templomokra. Az egyik presbiter bement a tanácsházára, és azt mondta, nem jó helyen vannak a hangszórók, mert a piacon nem hallják. Akkor átszereltették, és többet nem zavarták az istentiszteletet.

Család és munka

Mind a három gyerekünk – mint rendes pap gyerek – húsvétkor született. Amikor a nagylányunk született, János ment prédikálni, én meg mentem szülni. Ez volt húsvét vasárnap reggel, de Eszter csak húsvét hétfőn estére született meg, addig vajúdtam. János nem tudott bejönni hozzám, mert ő húsvét vasárnap, húsvét hétfőn teljes gőzzel prédikált. Kedden jött be a kórházba, és elhozta nekem ajándékba a húsvéti prédikációját legépelve. Attól kezdve minden prédikációt leírt, nekem mindegyiket el kellett olvasni, én voltam „a gyülekezet hangja”. Egyszer még össze is vesztünk a vasárnapi prédikáción, mert úgy adta a kezembe, hogy nekem kellett kitalálni, hogy mi az Ige, amiről beszélni fog. Nem tudtam kitalálni, és azt mondtam, hogy rossz ez a prédikáció, hiszen az a fő szempont, hogy az Igét kell magyarázni, nem pedig szépeket mondani. Úgyhogy jól összevesztünk, aztán nagyon jó volt kibékülni. De 55 éven át mindent, amit írt, nekem el kellett olvasnom, és el kellett mondanom a véleményemet róla. Ez nekem nagyon sokat jelentett, mert rengeteget tanultam. Szoktam is mondani, hogy nekem nem házitanítóm volt, hanem házi professzorom.

Amikor Jankó, a második született, április negyedike, a felszabadulás tízéves évfordulója volt. Mentünk volna a Bethesdába taxival, de a Hősök terénél megállított a rendőr, hogy nem lehet menni, mert ki van takarítva a tér a felvonulásra. A sofőr megkérdezte tőle „Maga tud szülést levezetni?” Mondta a rendőr, hogy ő nem. „Én sem – így a sofőr –, de a hölgy szülni fog, és én nem vállalom, hogy a taxiban szüljön, úgyhogy engedjen át minket!” Átengedett. Bementünk a kórházba, hamar meg is lett a második gyermek, de a kórházból se tudtak senkit kiengedni, úgyhogy a kórházfolyosón feküdtem egy hordágyon, mert nem volt egy ágy sem, ahol lehettem volna. Ilyen kalandjaink voltak a gyerekek születésével, de Istennek hála, megvolt ez.

Tudni kell, hogy édesanyámat a nagyanyám Péternek várta. Mi hárman vagyunk lánytestvérek, és mind a hármunkat Péternek várták. Az elsőt én is Péternek vártam

– ő lett Eszter. Mikor megszületett a második, a fiú, akkor úgy meghatódtam, hogy azt mondtam: „Vigye tovább az apja nevét!” Emlékszem, édesapám fűtött taxival jött értünk a kórházba, ez akkor nagy dolog volt. Mikor beértünk édesanyámék lakásába, az előszobában azt mondta: „Bontsd ki, hadd nézzem meg, hogy tényleg fiú!” Én kibontottam a pólyából, és Jankó, amint megcsapta a hűvös levegő, ívben lepisilte a nagyapját, aki aztán mindenkinek mesélte, hogy „Olyan fiú unokám van, aki így tud pisilni!” – nagyon édes volt, annyira örült neki! Na, aztán a harmadik gyerek lett Péter, úgyhogy a sok lány után végre lett egy Péter is a családban.

Amikor a harmadik gyerekünk megszületett, nekem már muszáj volt munkát vállalnom, mert egyszerűen nem tudtunk megélni János fizetéséből. Egy tüneményes barátunk, Aldobói Nagy György – aki újságíró volt valamikor, és szintén járt hozzánk szombatonként – azzal ajánlott be engem a Pest Megyei Könyvtárba, hogy „a papom felesége”. Csakhogy akkor olyan világ volt, hogy én voltam a sötétben bujkáló klerikális reakció képviselője; fölvettek, de a legkoszosabb munkát kaptam. Stencilen kellett sokszorosítani a katalóguscédulákat, a fekete festék beivódott a kezembe, és még hipóval se lehetett kipucolni, szörnyű volt! Egy idő múlva aztán rájöttek, hogy mégsem vagyok sötétben bujkáló, és befogadtak a közösségbe: kolléga voltam, szerettek, és én nagyon élveztem a munkámat. Végül hozzájárultak, hogy elvégezzem a könyvtárszakot, és a vége az lett, hogy a Szentendrei Járási Könyvtárnak én lettem az instruktora, ami azt jelentette, hogy a járásban minden könyvtár hozzám tartozott. Jártam a falvakba, segítettem a könyvtárosokat, előadásokat tartottam, könyvismertetéseket tartottam... nagyon szép munka volt.

1956

János nagyon komolyan képezte magát: állandóan tanult, olvasott – nem csak magyarul, hanem angolul és németül is –, komolyan vette, hogy a jó pap holtig tanul. Ő tanult Angliában, azután Amerikában megszerezte a magiszteri fokozatot. Attól kezdve mindig dolgozott: teológiai témákat dolgozott ki, előadásokat tartott, készült a doktorátusra.

'55-ben már nagyon feszült volt a légkör. Akkoriban állandóan telt házzal voltunk. Akik Pestre jöttek, nálunk szálltak meg, vagy akik például Tahiba mentek

konferenciára, azok Szentendrőig kijöttek hévvel, és eljöttek hozzánk, aztán busszal vagy hajóval mentek tovább. Földön aludtak matracon, mert akkor még csak két szobánk volt, és nagyon szegények voltunk, úgyhogy hamis gulyáslevest kaptak – paprikás krumplit híg lével –, de boldogan megették, és nagyon jókat beszélgettünk. Szabó Imre Sárbogárról jött, Szabó Andor⁴² feljárt Hencidáról, Németh Géza⁴³ is rendszeresen nálunk volt... de hát sokan jöttek; volt, akikkel János nagyon jóban volt, és volt, akikkel nem.

A Hitvalló Nyilatkozatot a Barmeni Hitvalló Nyilatkozat ihlette: összefoglalása volt ez az akkori meggyőződésünknek, hitünknek, szolgálatunknak, reménységünknek⁴⁴. János úgy érezte, tennie kell valamit, össze kell foglalnia, amiről a barátainkkal beszélgettünk. Így született a Hitvalló Nyilatkozat – János írta 1955-ben. Megmutatta a közeli barátainak: először Debreczeni Istvánnak – ő később Németországban élte le az életét, ott is halt meg –, azután Hegedűs Lorántnak⁴⁵, aki akkor még nőtlen volt, és nagyon jó barátok voltunk. Gyökössy Endrének⁴⁶ és Joó Sándornak⁴⁷ akkor mutatta meg, amikor a Pilisben kirándultak, mert mindhárman tartottak attól, nehogy véletlenül ez kitudódjon. Mindegyikük mondott hozzá valamit: hogy ezt még bele kell tenni, azt ki kell venni... és így született meg a végeredmény.

'56. október 23-án napközben János nem volt otthon; egy lelkész ismerősüknél volt a Dunántúlon, aki összehívta a barátait, és egész nap böjtöltek, imádkoztak országunkért, egyházunkért, népünkért. Este tízkor ért csak haza, én akkor már lefektettem a gyerekeket. Szólt a rádió, és később átjött két fiatalember – a gyülekezetünk tagjai –, akik ott voltak a Rádiónál, és beszámoltak nekünk arról, hogy Pesten kitört a forradalom.

Egyszer bementünk Pestre, de rögtön jöttünk is vissza, mert az már csütörtökön volt, amikor lőttek a Parlamentnél. Mondták is nekünk, hogy ne menjünk oda, és a két kisgyerek is otthon volt... úgy éreztük, hogy haza kell menni. Attól kezdve otthon voltunk, hallgattuk a rádiót, látogattunk, fogadtuk az embereket, reménykedtünk. Nem emlékszem, hogy Szentendrén lett volna bármilyen gyűlés, tüntetés. Azt tudom, hogy Tótfaluban fel akarták akasztani a párttitkárt, de az ottani lelkész, Ecsedy Aladár⁴⁸ összeszedte a népet, hogy menjenek tüntetni. Elindultak Tótfaluból a váci

révig, az négy kilométer, visszafordultak, az már nyolc... addigra kifáradtak. Így a párttitkárt nem ölték meg, a nép meg tüntetett, kifáradt, ennyi volt.

November negyedike vasárnap volt. János készült az aznapi prédikációra, aminek az volt a témája, hogy „Messze hallatszott a nép ujjongása”. Lövöldözés, bombázás hangjára ébredtünk; Szentendréig hallatszott Budapest ostroma Kinyitottuk a rádiót, és hallgattuk a segítségkérést – szörnyű volt! És jött a tíz óra. Fél tízkor dugig volt a templom – és János ült az irodában és sírt. Azt mondta, ő most nem tud prédikálni. És ott volt a kész prédikáció. Beszélgettünk, imádkoztunk együtt, azután bementünk a templomba. Én azt mondtam neki, hogy akik most itt vannak, azért jöttek, mert vigasztalásra van szükségük. És nem ment fel a szószékbe, csak az Úrasztalától beszélt, és egyikünk sem emlékszik arra, hogy miket mondott, de az elkészült prédikációt soha nem mondta el.

Van egy kötet, amit Debrecenben adtak ki. 52 prédikációt kért tőle a Debreceni Teológia – minden hétre egyet –, és itt van benne a november negyediki prédikáció is, amit soha nem mondott el.⁴⁹

November 4. után bejöttek az oroszok. Jöttek a főutcán, a református templom előtt az egész járdát elfoglalták a nagy tankok. A lányunk a közeli óvodába járt; elmentem érte, de azt mondták, már hazament. Ott álltunk, hogy most mi lesz. Lementem a Duna-partra, hogy hátha ott van, de nem találtam. János jött haza a hittanóráról, és mondtam, hogy nincs Eszter, eltűnt. És akkor ő ment keresni. A patakparton találta meg Zsoltikával, akivel köveket dobáltak a patakba, és kiabáltak a kövek után, hogy „Menj a fjancba!”

Akkori barátaink közül volt, akivel később nagyon csúnyán megszakadt a kapcsolatunk. Németh Gézával még szentendrei korunkban. Egyszer azzal jött, hogy őneki pontos névsora van a megbízható hívő emberekről, mire én azt mondtam neki, hogy „Géza, nyeljen le, de magának ne legyen papírja a megbízható hívő emberekről!” Kérdezte: nem bízom benne? Mondom: „Nem, Géza.” – „Akkor én el is mehetek?” Mondom: el. Én Gézában nem bíztam, mert akinek névsora volt, annál – ha lecsukták vagy házkutatást tartottak nála – egy csomó ember nevét megtalálhatták, akiket szintén le lehet csukni, mert „megbízható hívő ember”.

Németh Géza '56-ban puskával szaladgált, később lecsukták, de pár nap múlva már szabad volt, és a Népszabadságban írt hosszú cikkeket. Akkor nem tárgyaltunk egymással egyáltalán, és teljesen megszakadt köztünk a barátság. Évtizedekkel később, mikor már Budafokon voltunk, és megszületett az első unokájuk, jött Géza, hogy ő szeretné keresztelni – és János mondta, hogy persze, természetesen. És akkor Géza elkezdett zsidózni. Én mondtam neki, hogy „Géza, itt nem lehet zsidózni! Különbösen is, a maga édesanyja zsidó volt.” Mire azt mondta, hogy nem, ő azt csak azért mondta, hogy engem froclizzon. Mondom: „Géza, engem nem froclizik ezzel, de itt nem lehet zsidózni”. Akkor aztán megint megszakadt a kapcsolat. Géza felesége – Kriza Judit, a híres néprajzos dédunokája – nekem lányom volt a Baár-Madasban, úgyhogy nagyon fájlaltam a dolgot.

Hegedűs Loránt nagyon jó barátunk volt – egészen addig, míg meg nem nősült, mert a menyasszonyát, később a feleségét soha el nem hozta, egyszer se. Tudomásul vettük, hogy nem. János még élt, amikor volt egy gyűlés, ahol Hegedűs kinyilatkoztatta, hogy a Hitvalló Nyilatkozat közösségéből kizárják Pásztor Jánost, mert Pásztor János áruló lett. Miért? Mert János fölállt a Teológián, és egy csomó mindent Hegedűsnek beolvasott – erre föl ő lett az áruló. Ehhez hozzátartozik, hogy amikor engem másodjára választottak meg a Református Nőszövetség elnökének, a választáson megjelent Hegedűs mama és a lánya – egy negyventagú MIÉP-es nődelegációval, akik beléptek a Nőszövetségbe –, és meg akarták választani Zsuzsikát. De az asszonyok nem őt, hanem engem választottak, és akkor Hegedűs mama felállt és azt mondta: „Most egy árulónak a feleségét választottátok meg!” – és ünnepelesen kivonultak.

Kenyai misszió

Én nagyon-nagyon sok hasznát vettem Kenyában a múltamnak: a családi örökségnek és a szentendrei szolgálatnak. Akkor ezt nem tudtam, de ma már úgy érzem, az Úristen vezette az életünket, mert az egész szentendrei létünk egy főiskola volt a kenyai szolgálathoz. Megtanultunk kőműveskedni és kőműves mellett segíteni, megtanultuk behívni az embereket a lakásunkba, megtanultunk vendégül látni embereket... De megtanultuk azt is, mit jelent az elnyomatás, az üldözés, tudtuk, mit

jelent szegénynek lenni, és tudtuk, mit jelent megérteni a másikat. Ez volt a mi nevelődésünk, s ezzel ki tudtunk menni Kenyába.

Én sem azért mentem dolgozni, hogy önmagamat megvalósítsam. Engem az Úristen valósított meg, mert – ahogy később fölismertem – a kenyai úthoz az volt a felkészítés, hogy megtanultam a könyvtáros szakmát. Amikor megérkeztünk Nairobibá, ott találtam magam egy 12 ezer kötetes könyvtárban, aminek nem volt katalógusa például. Nekiültem, és rendbe szedtem.

Az elindulás nehézségei

János mint fiatal teológus kint tanult Skóciában, és ő már akkor gondolt arra, hogy elmenjen Afrikába, de aztán azt az Igét olvasta, hogy Mózes vállalta a népével való együtt nyomorgást, úgyhogy hazajött, és itt éltük az életünket. '67-ben volt a Református Világszövetségnek egy nagygyűlése Debrecenben, amin János – miután jól beszélt angolul – tolmácként vett részt. Többek között a kenyai moderátort is ő tolmácsolta. Beszélgettek, és a moderátor – aki egy tündéri ember volt – fölvetette Jánosnak, hogy jöjjön el Kenyába, és ott tanítson. János persze rögtön hajlandó lett erre, hiszen az afrikai misszió terve visszaköszönt a fiatalkorából. Jött haza és megkérdezte tőlem, hogy elmennék-e vele Afrikába. Mondom: „Drágám, elmennék, de ennek úgyszólván realitása”.

Először a kenyai moderátor szólt Barthának⁵⁰, hogy ő nagyon szívesen venné, ha János menne. Azután elment János is hozzá, és Bartha azt mondta, hogy menjen. De ennél több nem történt '67-ben, úgyhogy sokáig titokban is tartottuk az egész tervet, hátha nem sikerül. Három évig zajlott az elmenetelünk körüli hercehurca: hol megengedték, hol nem, úgyhogy a vége az volt, hogy a munkavállalási engedélyünk Kenyában már tíz nap múlva lejárt volna, mikor végre elmehettünk. Ez nyilván az Egyházügyi Hivatalon múlt, de János csak Barthával tárgyalt, erre határozottan emlékszem. Bartha Tibor vállalta, hogy kijárja neki az engedélyt; ez egy megelőlegezett bizalom volt a részéről. Már Kenyában voltunk, amikor volt egy református nagygyűlés Nairobiban,⁵¹ amire Bartha is eljött, és ott volt nálunk vendégségben. Akkor azt mondta: „Aztán nehogy kint maradjatok, mert én személyemben vállaltam értetek felelősséget!” János persze azt válaszolta, hogy

esze ágában sincs disszidálni. Emlékszem, nagy ünnepség volt ezen a kenyai református nagygyűlésen: táncoltak szent táncot a fiatalok, azután lejöttek a színpadról, és egymás után kérték fel a református papokat táncolni, akik kénytelenek voltak velük együtt ropni; ez nagyon édes dolog volt. Bartha odasúgta nekem: „Ha engem fölkérek, én sikítani fogok” – nem is merték felkérni. De én nagyon kellemesen csalódtam Barthában. Félttem tőle, mert nagyon rossz híre volt, és erősen benne volt a politikában, még az országgyűlésnek is tagja volt... nem tudtam, meg lehet-e bízni benne. De aztán nagyon jóban lettünk: szeretett bennünket, és mi is őt.

Amikor megjött a meghívólevél, fölmerült a kérdés, hogy ki fizeti a kenyai utat – végül úgy intézték, hogy az amerikaiak fizessék az útiköltségünket is meg az otlétünket is. Persze mikor megérkeztünk, az amerikaiak egy vasat se adtak, úgyhogy ott álltunk minden bevétel nélkül, de hát ez már szokott dolog volt. Kaptunk kölcsönt, és abból éltünk. De aztán már fizettek az amerikaiak, úgyhogy az ő fizetésükből éltünk, amíg Kenyában voltunk.

'70-ben mentünk, addig tartott, míg megkaptuk az útlevelet és a különféle engedélyeket. Vihettünk húsz kilót és öt dollárt fejenként – az egy nagy semmi volt. Végül Jánosnak megengedték, hogy könyveket vigyen magával, úgyhogy hatvan kilót még kaptunk, és így indultunk el.

Az átállás nehézségei

Mikor megérkeztünk, egy delegáció várt bennünket. Az egyik anglikán lelkész bement a repülőtérre, ott mondott valamit szuahéliül, mire minden táskánkra egy keresztet rajzoltak és kinyitás nélkül mindent kivihettünk. Először elvittek minket egy vendégházba, mert a lakás, amit a Teológián kaptunk, nem volt még üres. Nagyon nehéz volt az első pár nap: nem mertem este kinyitni az ajtót, nem volt felmosórongyom, és amikor valamelyik gyerek kiöntötte a vizet, egy törülközővel töröltem föl... ilyen kalandok voltak. Két nap múlva kaptunk egy lakást, de ott meg olyan irtózatosságot és rendetlenséget fogadott minket, hogy még a fal is lekváros volt, és a két fiú fél napig súrolta a tűzhelyet, míg végül kiderült, hogy eredetileg szürke

volt – mert feketéllett a ráégett szennytól. De rendbe szedtünk mindent, felraktuk a magammal hozott kézimunkákat, János fiam készített csillárt...

Nem volt könnyű az átállás. Azt hittük, megyünk Afrikába, a nagy melegbe, és majd' megfagyunk, mert plusz kilenc fok volt, hiszen 2400 méter magasan voltunk. Én gyakran elájultam, mert nehezen szoktam meg a magasságot. Egyszer nálunk volt vendégségben Újszászy Kálmán⁵² Sárospatakról, Kürti⁵³ meg Bartha, és míg beszélgettünk, Kálmán bácsi ülve elaludt – szegény annyira kérte a bocsánatomat! Mondtam neki, hogy ő sokkal jobban bírja, én el is szoktam ájulni.

Aztán a gyerekek mentek iskolába, és mikor jöttek szombaton haza, hozták a barátaikat, akik szerettek volna gulyást enni meg paprikás csirkét. És akkor én főztem, és vendégül láttuk őket, nagyon helyesek voltak. Nagyon szerettem János iskoláját – az egy fiúiskola volt több száz gyerekkel –, ott nagyon komoly volt a tanítás. Kenyai iskola volt, de sok angol tanár volt benne, és angolul folyt az oktatás. Persze a Teológián is angolul folyt a tanítás, hiszen akkor még szuahéli Biblia se volt, csak később fordították le – most már kikujura is lefordították –, és még a tankönyvek mind angolul voltak.

A gyerekek boldogok voltak, az ő számukra ez egy nagy, izgalmas kaland volt. A két nagynak könnyű volt, mert ők tudtak angolul. Péter nem tudott, és az ő iskolájában egy angol nő volt a tanító néni, aki egyszerűen nem tudta felfogni, hogy egy fehér gyerek ne tudjon angolul. Péter sírva jött haza az iskolából, úgyhogy János bement a tanító nénihez, hogy elmagyarázta neki a helyzetet. De aztán az Úristen megkönyörült a gyereken, az angol nő hazament, és jött egy amerikai fekete tanító néni, aki tökéletesen értette, hogy Péter nem tud angolul, és a legjobb pedagógiai módszert választotta: összeszedte a gyerekeket, és azt mondta nekik, hogy „Ez a mi feladatunk, meg kell tanítanunk Péter angolul”. És addig játszottak együtt, míg két hét múlva a fiunk már beszélt angolul, és azt mondták az angol barátaink, hogy a legjobb kiejtése Péternek lett.

A lányomnak sok konfliktusa volt, mert Eszter egy felszabadult nő volt, és közölte az igazgatónővel, hogy tanítani kellene a lányokat a szexuális életre. Erre

megállapították, hogy azért mond ilyesmit, mert kommunista országból jött. Közben két lány is terhes lett, és volt nagy botrány a gimnáziumban.

János fiamnak nagyon jó dolga volt. Ő eredetileg magyar-történelem szakos akart lenni, de Kenyában matematika-fizika szakos tanár volt az osztályfőnöke, aki olyan nagy hatással volt Jánosra, hogy közölte velünk, ő atomfizikát akar majd tanulni. Eszter meg filozófiát tanult. És az volt egy nagyon nehéz korszak mindkettőnk számára, amikor a két nagy már leérettségizett, és elmentek: János Amerikába, Eszter Skóciába, Pétert meg haza kellett küldeni, mert már nem tudott magyarul. És akkor ott maradtunk gyerek nélkül. Volt egy nagyon helyes diák, aki gyakran bejött a könyvtárba, és én mindig elraktam neki a legújabb teológiai könyveket, meg beszélgettünk. Kérdezte, hogy vagyok, s én mondtam, hogy nagyon szomorú vagyok, mert nincsenek itt a gyerekeim. Rám nézett: „Hát miért nem szül még egyet?” – na, aztán már nem panaszkodtam.

Messze hangzott az ének a dombról

Nairobiban volt lánygimnázium, volt fiúgimnázium, volt egy gimnázium a süketnémáknak, ahol megtanították a jelbeszédet, a szájról olvasást... fantasztikus volt! És ezt nem az állam, hanem az egyház tartotta fenn abból a tizedből, amit a szegénységükből összeadtak. A teológiát is a különböző egyházak tartották fenn: a presbiteriánus, az anglikán, a methodista és a holland református. Tudomásom szerint a teológia sem kapott állami támogatást. Miből? Az államnak se volt.

Persze előfordult, hogy jöttek hollandok, németek egy-egy segéllyel – az új könyvtárat például a németek építették tíz éve –, de azért arra nem lehetett alapozni, és eleinte a tizedből ment minden. Egyszer jött egy nyugat-európai missziói társaság, hoztak pénzt, hogy ők szeretnének egy játszóteret építeni a gyerekeknek. A dékán mondta nekik, hogy ez nagyon kedves, de a házas diákok kollégiumába még nincs bevezetve a folyóvíz, azt kellene inkább megoldani. „Nem lehet, ez szent pénz, ebből játszóteret kell építeni!” – s építettek egy nyugat-európai csodajátszóteret, azután jöttek a kamerákkal, és filmre vették a boldog fekete gyerekeket, akik persze tündérik, és nagyon örültek a hintának meg a kötélnek, meg minden egyébnek. És mikor tíz éve ott voltunk, kérdelem: hol a játszótér? Megette a rozsa, le kellett bontani.

Szóval nem lehet úgy adakozni, hogy én Nyugat-Európában eldöntöm, hogy mire van szükség Afrikában. Oda kell menni, és meg kell kérdezni, hogy mire van szükség.

A teológián mind a négy egyház – a presbiteriánus, az anglikán, a methodista és a holland református – számára képeztek lelkészeket. A diákok mind feketék voltak, a tanárok között viszont volt angol, volt német, volt holland, volt magyar. Mind más angol kiejtéssel beszélt, mert, ugye, az angolt a legnehezebb – a magyaron kívül – kiejteni. De a kenyaiaknak rendkívüli jó nyelvérzékük van; volt olyan diákunk, aki öt nyelven tudott prédikálni. A kikuju meg a meru még hagyján, azok rokonnyelvek, de már például a luó, az teljesen más,⁵⁴ egy luónak kikujuul megtanulni ugyanolyan nehéz, mint angolul. Ha valaki öt nyelven tud prédikálni, az nagyon komoly dolog.

János eredetileg homiletikát tanított, tehát azt, hogy hogyan kell prédikálni. Ez nagyon fontos volt, mert a kenyaiak arról híresek, hogy csodálatosan tudnak beszélni, dől belőlük a szó, no, de a prédikációban az Igét kell hirdetni, nem pedig szépeket mondani. Később dogmatikát is tanított és Újszövetséget is. Volt egy angol tanár a teológián, aki Újszövetséget tanított, és mindig kedves, könnyű Biblia-órákat tartott a diákoknak. Azok meg odaálltak elé, hogy egy kicsit többre van szükségük, mert nekik akkor még az ugandai egyetemen kellett vizsgázniuk. Erre azt felelte a tanár: „Nektek ez is elég” – hát ilyen egy tanár nem mondhat! Válaszul egy diák sem jelent meg az óráján, sztrájkoltak – mondván, nekik ez nem elég –, és egy delegáció jött Jánoshoz, hogy legyen szíves, tanítson nekik Újszövetséget. János megdöbben: hogy lehet ilyen kérni, hát ott van Mr. Smith, ő az, akinek tanítania kell! – Nem, őnekik nem, ők kérik Jánost. Végül kiderült, hogy mi történt, és ebből akkora botrány lett, hogy az angolt hazaküldték, és János mégis tanított Újszövetséget is, úgyhogy reggeltől délutánig mindig bent volt. De nagyon szerette, szívesen csinálta, és a diákok is szerették.

Mindig valamelyik évfolyam a vendégünk volt. Ezt én nagyon komolyan vettem, mert tudom, hogy a lelkészeknek vendégül kell látni a presbitereket, az asszonyokat... egyszerűen meg kell tanulniuk, hogyan kell ezt csinálni. Most januárban járt Pesten egy kenyai csoport – fiatalok, főleg a teológiáról –, és jött velük egy idősebb lelkész, akiről kiderült, hogy az utolsó ott töltött évünkben volt elsőéves. És ő elmesélte a

fiataloknak, hogy mi minden évfolyamot meghívtunk a lakásunkba. Még ennyi év után is emlékezett rá!

Volt egy csomó házas diák, és a feleségeiknek én főzőtanfolyamot rendeztem a konyhámban. Mielőtt jöttek, nagytakarítottam, hogy a konyha mindig tiszta legyen, előkészítettem mindent, és mikor megjöttek, akkor mindannyian kezet mostunk, és együtt főztünk – persze csak magyar ételt, mert a szakácsnő csak azt tudott. Amikor az étel megfőtt, szépen megterítettünk, és együtt megettük – mindig volt közülük egy, aki „a háziasszony” volt, ő kínálta az ételt –, és közben beszélgettünk, azután pedig együtt elmosogattunk. Minden héten jöttek, és nagyon érdekes volt, ahogy felszabadultak, és mesélték az életüket: hogy mi mindenben mentek keresztül, hogyan éltek mint kislányok, hogyan lettek cselédek olyan rokonnál, akinek öt-hat gyereke volt, és kellett valaki, aki segítsen.... Arra is megtanítottam őket, hogyan kell koszorút készíteni, vagy a templomban hogyan rakjuk a virágot. Nagyon szerettem ezt csinálni.

Volt más tanár is, akihez bejártak a diákok, de nem olyan intenzíven, mint hozzánk, kivéve David Philpotot, aki a legjobb barátunk volt. Ő komolyan vette a szolgálatot nagyon, náluk otthon voltak a diákok. Egy évfolyamon az egyik diák így búcsúzott tőle: „David fehér ember, de a szíve, az fekete” – ennél szebbet nem is lehetett volna mondani. Amikor én ezt megírtam a *Kenyai naplóban*⁵⁵, egy Jack Steen nevű skót lelkész megtanult magyarul, és lefordította David számára a fejezetet. Egyszer John Gatu, az ottani zsinat elnöke prédikált, s azt mondta: „A misszionáriusok menjenek haza, mert most már van elég lelkészünk!”⁵⁶ Erre David Philpot meg János elmentek John Gatu-hoz: „Akkor csomagoljunk?” – „Na, hát ez nem rátok vonatkozik – mondta –, mert ti a mieink vagytok”. És amikor a kenyai teológia százéves jubileuma volt, akkor Jánost hívták meg ünnepi előadónak – nem amerikai, és nem hollandot, és nem németet, hanem Jánost.

A kenyai istentiszteletek nagyon érdekesek voltak. Ha azt az éneket éneklük, amit mi is szoktunk – „Amint vagyok sok bűn alatt” –, ugyanúgy húzzák-vonják, mint mi, de ha afrikai éneket énekelnek, akkor az ember alig bírja megállni, hogy ne verje a taktust, és ne perdüljön táncra. Megtörtént többször is, hogy jöttek, és az Úrasztala körül táncoltak – nem modern táncot, hanem ami jött hálából a szívükből.

Volt egy nagy istentisztelet élményem. John Gatu jóban volt Kenyatta elnökkel – ő is kikuju volt –, aki egyszer elküldte őt Szudánba, ahol több törzs összeveszett, és megkérte, hogy próbálja összebékíteni őket. A békítés sikerült, és elismerésül Kenyatta elnök⁵⁷ John Gatu -nak egy kolobusz majomprém⁵⁸ palástot adott; olyan kitüntetés ez náluk, mint egy Nobel-díj. Nagyon szép palást, fehér alapon fekete foltok vannak rajta. Jött John Gatu a kollégiumba prédikálni, és fölvette ezt a palástot. Na, de milyenek a diákok? – összesúgtak, hogy föl vág, ilyenben prédikál ahelyett, hogy a papi palástban jönne. John Gatu fölment a szószékbe, felolvasta a virágvasárnapi történetet, ahol Jézus elé lerakták a ruhájukat az emberek, amikor bevonult Jeruzsálembe, és elmondta, hogy Jézus előtt még ezt a palástot is le kell tenni. Nagy csönd lett.

Gyönyörű istentiszteletek voltak. Kenyában mindig fél hétkor kel a nap, és fél hétkor nyugszik, ebben csak öt perc differencia van egy egész évben. Húsvét vasárnap hajnalban reggel hatra mentünk a templomba. Mindenki kapott egy szál gyertyát, mert sötét volt még hatkor, azzal mentünk be a templomba, és énekeltünk, és mire vége lett az istentiszteletnek, ezer ággal sütött a nap. Nagyon szépek voltak az úrvacsorai istentiszteletek, és miután a teológia nem csak presbiteriánus volt – az anglikán, methodista és holland református egyház is képviseltette magát –, minden vasárnap más egyház liturgiája szerint folyt az istentisztelet meg az úrvacsora. Nagyon sok lelkesedés volt az istentiszteleteken és rengeteg gyerek. Egyszer meghívtak engem Nairobiban a fő presbiteriánus templomba gyerek istentiszteletet tartani. Háromszáz gyerek volt a templomban. Mindenütt gyerek volt a földön, úgyhogy nagyon kellett vigyáznom, mikor bementem, hogy rájuk ne lépjek véletlenül, mert tele volt velük az egész templom. Rendes istentisztelet tartottam nekik – egy bibliai történetet elmondtam, alkalmaztam, ahogy azt kell –, persze a gyerekek számára érthetően. Ők nagyon türelmesen végigülték; érdekes volt nekik egy fehér nő, aki hozzájuk beszélt.

Már az ottilétünk vége felé történt, hogy egyszer meghívtak Kikujuba, a lánygimnáziumba, hogy tartsak előadást a lányoknak. Kikuju falunév is és törzsnév is, úgyhogy a törzs központi helye a Kikuju nevű város – most már város, de akkor még falu volt. Ez volt az a hely, ahol az első misszionárius élt; a törzsfőnök hívta meg,

hogyan tanítsa meg a fekete gyerekeket a fehér ember mágiájára – és ez az írás-olvasás volt. A misszionárius a dombra akart letelepedni, és figyelmeztették, hogy az nem lesz jó, mert oda a halottakat viszik ki. De ő olyan urat szolgál – felelte –, aki nagyobb minden szellemnél. Azt mondta erre a törzsfőnök, hogy „Na jó, hát akkor lássuk!” És azt mondta ez a misszionárius, hogy „Majd ha megépül a templom, onnan messze hangzik az ének”. Mikor mi ott voltunk, már megvolt a templom, és messze hangzott az ének a dombról. És mikor a lányoknak tartottam előadást, megkérdeztem tőlük, tudják-e, hogy hetven évvel ezelőtt hogy hívták ezt a dombot. Nem tudták. Mondom, ez volt a Halálhegy, mert oda vitték ki azokat a halottakat, akiknek nem volt fiuk, hogy eltemesse a halottat. Mert a fiúknak kellett temetni.

Mikor a kikujui templomba mentünk, jött egy asszony valahonnan, a szatyorból kivett egy rongyot, megtörölte a lábát – mert mezítláb jött –, hogy ő poros lábbal nem megy be a templomba. Gyönyörű volt.

Debrecen (1977-1987)

A Nagykönyvtártól a Püspöki Hivatalig

Amikor '76-ban Kenyából hazajöttünk, először Budapestre mentünk a szüleinkhez. Én az édesanyámhoz mentem, János pedig az ő édesanyjához, mert ott több hely volt. A gyerekeink nem voltak itthon; Péter Debrecenben volt, János és Eszter meg külföldön. Reménykedtünk, hogy valahová Szentendre környékére kerülünk, és vissza is mehettünk volna Szentendrére, de Tóth Károly⁵⁹ elkapott bennünket, és azt mondta: „Debrecenben van rátok szükség.” János azt mondta, rendben van, és így kerültünk Debrecenbe. Bartha nagyon udvariasan, kedvesen rögtön elmondta Jánosnak, hogy szükség van rá, és hogy az ő tapasztalatai, élményei bizonyára segítik majd abban, hogy a diákokat tanítsa misszióra, diakóniára. Ez nagyon jól hangzott.

Amikor megérkeztünk Debrecenbe, nem volt hová mennünk, úgyhogy a kollégium egyik vendégszobájába költöztünk be az összes kis csomagunkkal, és ott voltunk hosszú napokon keresztül, míg végül az internátus igazgatója, Géza bácsi havi ezer

forintért följánlotta, hogy ott lakhatunk. Akkor átköltöztünk Géza bácsi lakásába, és onnan jártunk be a Kollégiumba. Nekem állást adtak a Nagykönyvtárban, miután én könyvtáros végzettséggel rendelkeztem, János pedig tanított a teológián.

Mi jóban voltunk mindenkivel, de olyan barátaink, mint Szentendrén nem voltak Debrecenben. Egy darabig jóban voltunk Szathmáry Sándorral, de aztán csalódtunk benne, és akkor abbamaradt a barátság. Nagyon sajnáltuk tulajdonképpen, mert ő nagyon értelmes, művelt ember volt, jókat tudtunk vele beszélgetni. Egyszóval igazi barátunk nem volt Debrecenben, de valahogy az életünk is más lett, mert János annyira túl volt terhelve; akkor alakult meg a Diakóniai Bizottság, a Teológiai Doktorok Kollégiuma, és ebben János mind nyakig benne volt.

Volt egy csomó öregotthon meg gyerekotthon, ott volt Nyíregyházán a Magdaléneum, ahol fogyatékos gyerekeket gondoztak.⁶⁰ Bartha a szívügyének tekintette ezeket az otthonokat, és azt hiszem, ő kérte Jánost, hogy vállalja el a diakónusok képzését. János létrehozott egy iskolát, ahol a diakónusokat tanították. Ő olyan ember volt, akit, ha letettek valahol, és volt ott két ember, akkor azokat tanította. Őneki ez volt az élete, úgyhogy ő nagyon jól érezte magát ebben a miliőben. Azt is ő dolgozta ki, hogy mit tanítsanak a diakónián. De nem csak ő tanított, hanem összeszedett egy pár embert, énnekem például művészettörténetet meg irodalmat kellett tanítani a diakónusoknak. Balog Margit is nagyon komoly munkatárs volt, és volt még több teológiát végzett fiatal, akik tanították a diakónusképzőben a diákokat. Bentlakásos volt a diakónusképző, mert sok fejtörés után Jánosék rájöttek arra, hogy az a jó, ha a növendékek együtt vannak hosszabb időn át, és onnantól kezdve a diákok bent laktak az internátusban. A diakónusok között voltak olyan fiúk és lányok, akiknek nyolc általános volt a végzettségük, úgyhogy felismertük, hogy itt nem csak azt kell elmondani, hogy mit jelent a krisztusi szeretet, amit tovább adhatunk, hanem valamennyi általános műveltséget is kell adni a gyerekeknek. A gyerekekkel való bánásmód is a tananyag része volt.

Egyszer jött egy amerikai nő, aki ilyen intézeteket akart meglátogatni. Énnekem kellett őt elvinnem a Magdaléneumba, hiszen én tudtam vele beszélni angolul. Mikor megérkeztünk, éppen tornaóra volt a gyerekeknek. Beléptünk, a gyerekek pedig körbeálltak minket és simogattak – és az amerikai nő elsírta magát. Kérdelem tőle: „Mi

történt?” Azt mondja: „Azért sírok, mert itt nagyon szeretik a gyerekeket.” – „Honnan tudja?” Azt mondja: „Onnan, hogy körbevettek bennünket, pedig idegenek vagyunk, és megsimogattak”. Mert ott, ahol rosszul bánnak velük, a fogyatékos gyerekek – ha idegen van a közelükben – félnek, és a fejük elé teszik a kezüket. Úgyhogy én nagyon boldog voltam, hogy elsírta magát az amerikai nő, és aztán ezt persze mindenütt elmeséltem, ahova diakónus-ügyben mentem.

Engem a Nagykönyvtárban nagyon udvariasan fogadtak, és rögtön egy csomó könyvet fel kellett dolgoznom. Nagyon érdekes anyag volt: 18. századi orvosi könyvek, melyek már magyar nyelven íródtak, és a betegségeket egészen különös magyar szavakkal nevezték meg. A könyvtáros szakmában az úgynevezett ,ETO-rendszer szerint kell feldolgozni az anyagot, amelyben minden könyvnek megvan a száma⁶¹, például a magyar irodalom: 894.516 és így tovább. A számon kívül fel kell írni a katalóguscédulára a szerző nevét, a könyv címét – ha fordítás, akkor az eredeti címet is és azt, hogy ki fordította –, vagyis minden információt, ami fontos lehet egy könyvről. Remekül használható ez a rendszer, és egy ekkora könyvtár nem is lehet meg katalógus nélkül, de amikor a 18. századi orvosi könyveket ajándékba kapta a Nagykönyvtár, még nem létezett az ETO-rendszer, és ezért kellett nekem ezek feldolgozását végezni körülbelül fél évig.

Egy idő után jóban lettem a kollégákkal, és közöttük is nagy élmény volt nekem Fekete Csaba⁶², akivel nagyon jókat beszélgettünk. Emlékszem, egyszer kihozott nekem a rejtett teremből néhány kötetet. Tudniillik van egy légkondicionált szoba, ahova egyszerre csak egy ember mehet be; ott őrzik a drága kódexeket és az unikum kiadásokat. Fekete Csaba kihozott egy kódexet, és megmutatta nekem, hogy az egyik iniciálé színaranyból van. Az iniciálé fölött egy hurkapálcára tűzve egy kis zsákdarab lógott, és ha az ember felhajtotta a zsákot, ott volt az arany iniciálé, ami különben le volt takarva – gyönyörű volt, egészen odavoltam, mert hát ilyen nem lát senki sehol; elvégzi a könyvtárszakot, és nem lát ilyen kódexet. Fekete Csaba kihozott nekem egy nagymama által készített pontírásos Bibliát is, amibe a nagyanyám beleírta, hogy mikor készítette. Fantasztikus volt a Nagykönyvtár, nagyon élveztem azt a munkát. Az igazgató, Király László is olyan jöttment volt, mint mi, mert ugye, Debrecenben, aki külföldről jön, az jöttmentnek számít.

Fél év múlva egyszer csak Kocsis Elemér⁶³, aki akkor lett főigazgató, megszólított engem, hogy elmennék-e az irodába, és lennék-e titkár őmellette. Igent mondtam. Számomra ez volt Kocsis Elemér óriási tette, mert így kerültem én életem csúcsára. Minden embernek van egy pont az életében szerintem, amiről elmondhatja, hogy az volt a zenit. Én életemben még annyira helyemen nem voltam, mint ott a főigazgató irodában 1977-től '87-ig

Az, hogy a Kollégiumban főtitkár lehettem – ez volt a címem –, nagyszerű dolog volt. Kocsis Elemér rendkívül kedves, udvarias ember és nagyon jó főnök volt egészen sokáig: nem parancsolt, nem beszélt bele a dolgokba. Ha valamit akart, megkérte. Például leveleket kellett írni, de ez úgy ment, hogy megjött a posta, láttam, hogy miről szól a levél, leültem a géphez és megírtam a válaszlevelet. Bementem Kocsis Elemérhez: „Jó ez a válasz?” – ha jónak tartotta, aláírta, ment a levél a postára, ha nem tartotta jónak, akkor újra kellett írni. Ezt természetesnek vettük – ő is, én is –, úgyszólván semmi probléma nem volt.

Nagyon jóban voltam a gondnok úrral, Dávidházy Gáborral, aki aranyos, jó ember volt, és a dolgozók vezetőjével, Nagy Imrével is. Minden reggel nyolcra ott voltak a főigazgatói irodában, és megkérdeztek engem, hogy mit kell tenni, lesz-e aznap valamilyen program. Állandóan jöttek külföldi vendégek megnézni a Kollégiumot, és természetesen fogadni kellett őket. Én tudtam őket fogadni angolul, és németül is el tudtam mondani, amit kellett. Egyik nap mostam a padlót – mert be kellett bizonyítanom a takarítónőnek, hogy ha hipót tesz a vízbe, akkor a fal mellett is fehér lesz a padló szürke csíkja –, másik nap Kohl kancellárt⁶⁴ fogadtam.

A debreceni professzorok nem merték meghívni a külföldi vendégeket vacsorára a családjukhoz, mi viszont mertük, mert ez benne volt az életünkben, hiszen már Szentendrén is ezt csináltuk. Így lett vendégem Jürgen Moltmann⁶⁵, a világhírű professzor. Gyakran szoktam idézni, amit egyszer nekünk elmondott. Amikor ők fiatal lelkészek voltak a feleségével, egy apró gyülekezetbe kerültek, ahol olyan kicsi volt a templom – mondta Moltmann –, hogy ha ő a szószékből kinyújtotta volna a kezét, megfoghatta volna a karzaton a kántor kezét. És amikor az első gyereke megszületett, akkor ők családtagok lettek a gyülekezetben. Aztán, mikor ő már professzor lett, és írta a könyveit, neki mindig abban a faluban az emberek jutottak

eszébe. Rájuk gondolt, és elhatározta, hogy a könyveit úgy kell megírni, hogy ők is megértsék. Nagyon-nagyon örültem, hogy vendégül láthattam egy ilyen embert. És számtalan ilyen vendégünk volt.

Az Oratórium tatarozása

Életem egyik legnagyobb élménye azzal kezdődött, hogy a könyvtárban elcsúszott az egyik tárló teteje, és a turisták egy csomó pénzt bedobáltak. Jöttek Csabáék megkérdezni, hogy most mit csináljanak. Mondom, számolják meg, adják le a gazdasági hivatalban cédulával, és itt van húsz forint, tegyék be a tárlóba. Később találkoztam a tiszafüredi kántorral, aki fafaragó művész volt. Gondoltam egy nagyot, és megkérdeztem: „Faragna egy perselyt az Oratóriumnak?” – „Ó, nagyon szívesen!” Faragott egy szép kis perselyt, és fölé írtuk, hogy „Az Oratórium tatarozására”. Ha nem látom személyesen, nem hiszem el, de egy hét alatt annyi pénz volt a perselyben, hogy több már nem fért bele. Akkor mondtam a faragómesternek, hogy még egy persely kéne, mert egy nem elég. Meglett a másik is, és összejött a pénz az Oratórium tatarozására; nem kellett se államsegélyt kérni, se az egyháztól pénzt kérni, a turisták adták össze a pénzt – a mai napig is olyan ez nekem, mint egy mese, de így volt.

Mire megjött a határozat, hogy tatarozni kell az Oratóriumot, én már sok mindent előre elterveztem: úgy képzeltem, hogy a padok elefántcsontszínűek legyenek, és rejtett világítás legyen benne – jaj, de gyönyörű lesz! Kocsis Elemér mondta, hogy el kell hívni a műemlékeseket. Ők elküldtek egy fiatal értelmiségit – púpos volt és szemüveges, és folyton lógott az orra –, akit bevitettem az Oratóriumba, és elrebegtem neki, hogy mit akarunk. A padok átfestését rögtön ellenezte: „Ez református-szürke!” – ujjongott.. Mondom: „Idefigyeljen, ezt a harmincas években vették, mert ez volt akkor a legolcsóbb festék, és azt mondták, a diákok úgyis koszosak, a szürkén nem látszik”. – „De hát ez református-szürke!” – „De értse meg, hogy ezt a harmincas években kenték rá, el is fogyott, a karzaton már nincs is”. Tudom-e bizonyítani? Mondom: „Hát jöjjön föl a karzatra!” – és ott valóban nem volt festve a pad, natúr volt. A karzaton viszont a műemlékes azon ájuldozott, hogy cigányszögeket talált – és az egy rendkívüli dolog –, és előjött a nagy ötlettel, hogy hát akkor le kell égetni a festéket. Mondom: „Maga meg van örülve, hallott maga a nagy tűzvészről? A

Nagytemplom leégett, a Kollégium leégett.⁶⁶ Lánggal égessük ezeket a száraz padokat?” Azt mondja: „Hát akkor valami vegyszerrel”. – „Az egy reménytelen dolog – mondom –, ezt csak átfesteni lehet”.

Azt mondja nekem a műemlékes: „De a faragásokat, amiket a diákok belevéstek a padokba, azt meg kell hagyni.” Ott álltunk egy pad mellett, amire az volt vésve, hogy „Szeretlek, Zsuzsi!” Mondom: „Nézze, állapotdjunk meg abban, hogy a *Szeretlek, Zsuzsi!* - t meghagyjuk, de a többit muszáj bekenni”. Na, majd ő küld színmintát – amilyen aranysárga széklete van az újszülöttnek, olyan színt küldött! Gondoltam, ha ezt Elemér meglátja, akkor menthetetlenül aranysárgák lesznek a padok, úgyhogy eldugtam a színmintát. Volt nekem egy valódi elefántcsont klipszem, és mikor jöttek a festők, azt mutattam a mesternek, hogy ilyenre kell megfesteni a padokat. Úgy kikeverték a festéket, hogy még feketét is tettek bele, de tényleg elefántcsontszínű lett.

A műemlékes még azt is mondta: „Ide középre meg egy nagy csillár kell”. Mondom: „Hát hogy gondolja? Épp az a gyönyörű, ez a szabadság. Itt rejtett világítás kell. De – mondom -, ha lesz pénzünk, akkor majd szólunk magának, hogy küldjön egy tervet”. Gondoltam, ennyi hazugsággal csak elboldogulok.

Egyik alkalommal, mentem fel, ott ültek az Oratóriumban a dolgozók és kártyáztak. Mondtam nekik: „Tudják maguk, hogy hol vannak?” Mondták, hogy „a református kollégiumban. „De ez a terem – mondom –, ez az imaterem a Kollégium temploma! Tudják maguk, hogy ki beszélt ezen a szószéken? Kossuth Lajos! Innen hirdette meg a nagy szabadságot az osztrákoktól.⁶⁷ És maguk itt kártyáznak?” Másnap mentem fel - abban az időben még magas sarkú cipőben jártam, persze kopogott –, és egyszer csak hallom, hogy kiabálnak: „Jön! Jön!” Na, mondom, megijesztettem őket. De mai napig is hiszem, hogy jól tettem.

Gyönyörűen alakult az egész. A Múzeum igazgatója, Takács Béla⁶⁸ hozott két valódi '48-as zászlót – át is voltak löve, szóval nem akármilyet –, azokat Nagy Imréék bekeretezték, üveg alá tették, és a szószék jobb és bal oldalára fölrakták. Jött az egyik professzor úr, és azt mondta: „Na, kíváncsi vagyok, mit fog szólni az egyházügyi titkár úr, ha ezt meglátja”. Egyházügyi titkár úr egy szót se szólt.

Mikor már majdnem minden készen volt, a villanyszerelő fölszerelt a szószék mellé egy piros konnektort a fehér falra. Mondom: „Ezt hogy gondolja?” Azt mondja: „Nem volt más raktáron”. – „Ide figyeljen – mondom –, ezt leveszi, összerakja nekem a drótot, de ide piros konnektort nem lehet tenni!” Másnapra volt fehér konnektor. Sőt a végére úgy belelkesedtek a dolgozók, hogy leszedték és teljesen felújították a gyönyörű tölgyfaajtókat, lekaparták róluk a rengeteg kulimászt, amit rákentek évtizedeken keresztül, mert ha jött egy vendég, akkor mindig ráfestettek az ajtóra egy réteget, hogy jól nézzen ki. Az egyik munkás hazavitte a kilincseket is, és kiderült, hogy öntöttvasból vannak – az se látszott már a sok szennyeződéstől.

Nem tudom elmondani, mit jelentett nekem ez az egész. Rengeteget dolgoztam vele, és időnként arról álmodoztam, hogy bárcsak rollerrel járhatnék, mert amíg a főigazgatói irodából az Oratóriumba átjutottam, rengeteget gyalogoltam – no, de még fiatal voltam.

Készen volt a renoválás, megvolt a nagy ünnepély, nagyon szép volt. Akik a '45-ös első parlamentben ültek, és még tudták, hogy ki hol ült, azok még réztáblát is kaptak a padokra. Amikor már túl voltunk az ünnepélyen, adtunk egy vacsorát a dolgozóknak a tápintézetben. És akkor fölállt az egyik festő, és azt mondta, hogy ők tudták, hogy a református gimnáziumba jönnek dolgozni, de azt nem tudták, hogy igazából hova jönnek. De most már tudják, hogy Kossuth apánk innen beszélt. Neki kicsi fiai vannak, és ha nagyobbak lesznek, ő el fogja őket ide hozni, hogy nézzék meg, Kossuth Lajos honnan beszélt, és hogy ezt mi festettük, és mi tataroztuk. Azt hiszem, ennél nagyobb elismerést az ember nem kaphat.

Bartha Tibor

Amikor '76-ban Jánost Tóth Károly Debrecenbe küldte, én nem akartam menni. Félttem Bartha Tibortól, mert nem jó híre volt: azt mondták róla, hogy erőszakos, és amit kimond, annak úgy kell lenni, és én – demokratikus érzelmű emberként – ezt nem szerettem, s tartottam is az ő agressziójától. Ebben később nagyot csalódtam, mert egészen más embernek ismertem meg Barthát. Nagyon érdekes volt az első debreceni találkozásunk. Amikor megérkeztünk, éppen csendesnap volt a

presbitereknek, és ott volt egy híres prédikátor, Borbély Béla⁶⁹, együtt imádkozott Barhával, aki az imádság után fogadott minket. Nagyon tetszett nekem, hogy ő ezzel a híres bethánistával imádkozik együtt.

Azután volt egy újév – azt hiszem, az első –, és ilyenkor mindig illet fölmenni a tanári karnak meg a nagytemplomi papoknak köszönteni a püspököt. Két méterre álltam Barthától, aki egyszer csak minden bevezetés nélkül azt mondta: „És Jucikám, tanuld meg, hogy amíg én élek, addig a nők nem lesznek felszentelve.” Nem értettem, hogy ezt miért nekem mondja, aztán később leesett a tantusz. Nem messze Debrecentől volt egy nő, aki egy gyülekezetet vezetett. Már tíz éve volt ott, de ha keresztelés volt, ha temetés volt, ha úrvacsora volt, be kellett telefonálnia a Teológiára, és akkor egy másodéves teológusnak adtak palástviselési engedélyt, és az végezhetette a szolgálatot. Egyszer meghívott magához, és amikor megjöttem tőlük, én ezt mindenkinek elmeséltem. Ez azután elkerült Bartha fülébe is – nyilvánvalóan, mert ugye, titok Debrecenben nincs –, és erre mondta, hogy „amíg én élek, addig a nők nem lesznek felszentelve”. De Lenkeyné⁷⁰ írt egy disszertációt – Nők szolgálata a Bibliában⁷¹ –, János pedig egymás után bizonygatta a cikkeiben, hogy igenis fel lehet a nőket szentelni a szolgálatra. A vége az lett, hogy Bartha beadta a derekát⁷², és megvolt a gyönyörű szentelési ünnep; én nagyon boldog voltam.

Jó barátságban voltunk, de nagyon nehéz természetű ember volt. Jánossal volt is egy afférja. Amikor a férjem tanítani kezdett a teológián, egyszer összeakadt három vagy négy fiatalemberrel, akiket addig nem ismert. Megkérdezte tőlük, hogy melyik évfolyamban vannak, mire azt felelték, hogy ők exmisszusok. Nagy találmány volt az exmisszió: lelkészhiány volt, és erre Bartha azt találta ki, hogy harmadéves teológusokat küldjenek ki gyülekezetbe lelkésznek. János ennek nagyon ellene volt, és egyszer emiatt nekiment Barhának.⁷³ Azt mondta neki: „Püspök úr, az exmisszió nagyobb kárt okoz egyházunknak, mint annak idején az ellenreformáció”. Nem lehet félművelt embereket gyülekezeti lelkipásztornak megtenni, márpedig ha egy harmadéves bekerül egy gyülekezetbe, akkor ő „a” lelkipásztor, holott nem csak teológiailag félművelt, hanem minden szempontból: nem tud helyesen viselkedni, nem tudja, hogy kell az emberekkel bánni. Bartha dühöngött, de aztán – azt hiszem, két éven belül – megszüntették az exmissziót.

Amikor jött a születésnapja, Bartha mindig fölment Mátraházára, hogy őt ne köszöntsék. Egyszer János azt mondja nekem: „Te, mi lenne, ha fölmennénk?” Hát, mondom, menjünk. Fölmentünk. Bartha nagyon boldogan fogadott bennünket, János pedig fölolvasta a Bibliából azt a zsoltárt, ahányadik születésnapja volt. Ajándékot nem vittünk, virágot nem vittünk, csak fölmentünk és együtt imádkoztunk. Ahogy az az ember az egyházáért imádkozott, gyönyörű volt. Következő évben Bartha megint fölment Mátraházára, erre mi megint elindultunk, és mikor bementünk, egy diakonissza testvér – ő volt a vezető – ezzel fogadott bennünket: „A püspök úr üzeni, ha Pásztorék jönnek, akkor a patakparton lesz”. Nem mondtuk, hogy megyünk, s várt bennünket a patakparton. János megint vitte a Bibliát, felolvasta a részt, és attól kezdve haláláig ez így ment: a születésnapján mindig fel kellett olvasni azt a részt.

Bartha nagyon jóban volt Siklós Józseffel, aki az Iszákosmentő Missziót szervezte.⁷⁴ Siklós egyszer meghívta, hogy prédikáljon az alkoholistáknak, és Bartha arról beszélt, hogy Jézus Krisztus meg tud szabadítani az alkoholizmustól. Akkor eszébe jutott, hogy ő mennyit cigarettázik – és attól kezdve nem gyújtott rá többet soha.

Bartha nagybeteg volt. Egy tüdeje volt, mert fiatalkorában egy olyan parókián volt segédlelkész, ahol a pap hatszobás lakásban lakott, ő pedig segédlelkészként a dohos pincében kapott szobát, úgyhogy tüdőbajt kapott, és le kellett kapcsolni az egyik tüdejét. Azon kívül fájtak a lábai, fájt a karja... de ment, prédikált. Láttam a házi Bibliáját: agyonolvasott, agyonhúzgált, rongyos könyv volt. De ha a Nagytemplomba ment prédikálni, akkor egy nagyalakú Bibliát vitt, aminek aranszéle volt. Ő nem bement a templomba, ő *bevonult* a templomba, mert ő a debreceni Nagytemplomnak volt a lelkipásztora, és a Zsinat elnöke, és megadta a tiszteletet a tisztségnek.

Halála előtt egy nappal még meglátogattam a Schweitzerben, és megsimogattam az arcát. Megfogta a kezem és kezet csókolt, mert ő egy lovag volt.

Emlékszem, egyszer a kollégium sarkánál beszélgettünk, és egyszer csak minden bevezetés nélkül azt mondta nekem: „Te, mondd, van ebben az egyházban tíz igaz?” – „Óh – mondom –, püspök úr, hát persze, hogy van!” És akkor hazamentem, és este nem tudtam elaludni. Úgy voltam, mint a mesében, hogy ez igaz, ez nem

igaz, ez igaz... Hát, mondom, Uramisten, bocsáss meg, ez nem az én feladatomban, hogy ki igaz, ki nem igaz.

A papné mindig boldogan ugorjon!

Debrecenben voltak háromnapos papné konferenciák is. Amikor az elsőt szerveztük, a missziói előadó Jánosi Imre volt, aki azt a címet adta a rendezvénynek, hogy „A papné a családban, a gyülekezetben, a munkahelyen és a társadalomban”. És attól kezdve mindig ugyanezzel a címmel folytak a papné konferenciák. Egyszer elmentem Barthához, és megkérdeztem tőle, van-e arra lehetőség, hogy inkább mi találjuk ki, mi legyen a cím. Bartha azt mondta, hogy rendben van. Éppen akkor olvastam egy német papné könyvét, aki azt a címet adta a művének, hogy *„A papné mindig boldogan ugorjon!”* A könyvborítón jól látszik, mire gondolt: ott a papné, be van csavarva a haja, kertészkedik, egyik kezében ordít a gyerek, a másikban a Bibliát fogja... minden rajta van.

Megkértem az egyik teológust, aki jól tudott rajzolni, hogy készítse el nagyban ezt a borítóképet. Meg is csinálta, mi pedig kiraktuk a Kollégium dísztermébe. Körben a férfi szentek és köztük egy ilyen kép! – rögtön értették az asszonyok, hogy miről van szó. És éppen erről beszéltünk a konferenciákon, hogy mi minden a feladata egy papnénak: nem csak annyi, hogy a gyerekeket fel kell nevelni, hanem jön közben a Juliska néni vagy a Jóska bácsi a férjéhez, őket is vendégül kell látni, a férjét is istápolni kell, nem lehet hagyni, hogy koszos ingben meg koszos zsebkendővel menjen a szószékbe... Ilyen egészen hétköznapi dolgokat beszéltünk, és nagyon figyelmesen hallgatták. A papnék között is volt egy pár olyan, aki nagyon jól tudott előadni, úgyhogy nagyon jó volt.

Tíz év múlva Szegeden voltam egy nőkonferencián. Odajött hozzám egy papné és azt mondta: „Én még mindig tudom, hogy a papné boldogan ugorjon!” Erről eszembe jutott Zsindelyné Tüdös Klára. Mikor Afrikába az asszonyokat tanítottam főzni, teríteni meg vendéget fogadni, egyszer megírtam a *Reformátusok Lapjában*, hogy én ott mit csinállok, és hogy mindezt részben az édesanyámtól, részben Zsindelyné Tüdös Klárától tanultam, akinél háború után csak szalonna volt, de az hajszálvékonyra volt vágva, mint a sonka, és csillagalakban tálalva, olyan szépen, hogy én azt sose

felejttem el. A következő lapszámban Zsindelynének jelent meg egy cikke, az volt a címe, *A visszhang*. Arról írt, hogy az embernek szüksége van a visszhangra; nem arra, hogy dicsérjék, vagy zengjenek róla, hanem arra, hogy érezze, értelme volt annak, amit csinált.

*Zsindelyné Tüdős Klára*⁷⁵

Klára néni nekem egy életre szóló példa volt, egy fantasztikus ember, aki oda tudott áldozni mindent az Isten ügyére.

Klára néni és a férje, Zsindely Ferenc a villájukat ajánlották fel Isten ügyének.⁷⁶ Az Istenhegyi úti házukban 1947-től egészen 1951-52-ig nagyon sok konferencia volt, lányoknak például. A nagy villa emeletén voltak a hálószobák, a földszinten pedig egy teremszerű szalon, ott rendezték a konferenciákat; húsz-huszonöt ember volt egy-egy ilyen alkalmon. Olyan könyvtárszobájuk volt, ami körben tele volt könyvvel, perzsaszőnyegekkel, óriási fotelokkal, és ott ültünk mi, kamaszlányok, Klára néni pedig arról beszélt nekünk, hogy mit jelent Jézus az ember életében, mit jelent, ha valaki szeret, mit jelent az, hogy az Isten szeretetéből élni.

Még gimnazistaként a Kálvin téri lánykörbe jártam, onnan javasoltak engem az Istenhegyi úti konferenciákra, és így, a csoport tagjaként ismertem meg Klára nénit. Én kamaszlány voltam, ő meg egy nagystílű hölgy. Nagyon imponált nekem, főleg azért, mert egyszerre tudott abszolút egyszerű és abszolút nagyvilági lenni. Hétköznap egy nagy kötény volt előtte, a zsebeiben tartotta a kulcsot, a ceruzáját, a tollát, mindent. Nagy kontya volt, és néha abba is beletűzte a tollát. Tudott úgy viselkedni, mint egy szakácsnő, de ha külföldi vendégek jöttek, akkor felöltözött, és úgy tudta őket fogadni, hogy ha kellett, németül, ha kellett, angolul primán eligazított mindenkit.

Nemcsak Bibliát magyarázott nekünk, hanem felolvasta például azt a színdarabot, amit ő fordított magyarra, és a Nemzeti Színház mutatott be. *Valaki járt itt*, ez volt a címe a darabnak.⁷⁷ Egy szállodaszerű helyen találkozik egy csomó nő meg férfi, akiknek tönkrement az életük, és egyszer csak jön valaki, aki mindegyikükkel beszélget, aki megérti őket, aki szereti őket – és megváltozik az életük. Klára néni

felolvasta a darabot, és azután elkezdünk erről beszélgetni. Amikor rólam kiderült, hogy az édesapám börtönben van, akkor Klára néni – bár nyíltan nem mutatta ki –, együtt érzett velem, és közel kerültünk egymáshoz.

'51-ben Klára néniéket kitelepítették. A legtöbb kitelepítettet nagyon messzire vitték, a Tiszántúlra, a Hortobágyra, de Klára néniéknek elintézték – talán Bereczky⁷⁸, de ebben nem vagyok biztos –, hogy ők elmehettek Balatonlellére egy orvos villájába házmesternek. Jánossal egyszer elmentünk meglátogatni őket, és Klára néni egy nagy lábosban főzött. Mondom: „Klára néni, ilyen nagy lábosban ilyen sokat teszik főzni? Hát ketten vannak!” Azt felelte: „Jaj, lelkem, ide mindig jön valaki” – és úgy készült, hogy ha jön valaki, annak ő tudjon enni adni. Fantasztikus emberek voltak.

Az Istenhegyi úti házuk pincelejárata a csodálatos nappali szobából nyílt. Később hallottam, hogy ők ott bújtattak embereket '44-ben, köztük Apró Antalt is. Az ajtót, amin egy hatalmas perzsaszőnyeg volt, fel lehetett hajtani, előtte meg kisasztal állt fotelokkal. Amikor Klára néniéket kitelepítették, azt a villát odaajándékozták a Református Egyháznak, a Református Egyház meg eladta. Klára néniék házmesterek lettek Lellén, és amikor Feri bácsi meghalt, akkor Klára néni már házmester sem lehetett, úgyhogy se nyugdíja nem volt, se lakása. De a temetésen megjelent Apró Antal egy malomkerék nagyságú koszorúval és egy borítékkal. A borítékban egy lakáskulcs volt és egy írás, hogy Klára néninek élete végéig nyugdíja lesz – így köszönte meg az életét Apró Antal; kommunista volt, de ember volt. A Karinthy Frigyes úton szerzett Klára néninek egy lakást, de ott én már nem tudtam őt meglátogatni, mert akkor már Debrecenben voltunk. Az első házasságából volt egy lánya, aki hozzáment egy katonatiszthez, és vele együtt disszidált, meg se álltak Ausztráliáig. Hívta az édesanyját, mikor Klára néni már egyedül volt, hogy menjen ki hozzájuk. Ki is ment, egy évig élt a lányáékkal, de aztán megállapította, hogy ő magyar, neki haza kell menni. Aztán később Klára néni megbetegedett, megvakult, és a Schweitzer Otthonba került, ott ápolták élete végéig.

Debrecenhez Zsindelyné Tüdös Klára hozzátartozik, mert ő Debrecenben született, a főutcán volt a házuk. A Nőszövetség 10-15 éve egy márványtáblát csináltatott a szülőháza falára. Klára néniről utca is van elnevezve Debrecenben. Három éve egy fényképe után csináltattunk egy festményt Klára néniről. Nagyon jól sikerült a kép, és

én megkértem Bölcskeiket, hogy kirakhassuk a Debreceni Kollégium dísztermébe. Ő azt mondta, addig ne szóljak egy szót sem senkinek erről, amíg ő a Kollégium intézőbizottságával ezt meg nem tárgyalja. Végre megjött a hír, hogy felrakhatjuk a képet, a karzat alatt baloldalt adtak helyet neki. Bölcskei avatta fel, és én nagyon boldog voltam, mert ahányszor csak ott ültünk a díszteremben, mindig eszembe jutott, hogy Istenem, hány klassz nő volt ebben az egyházban, és soha egyetlen picurka képet róluk ki nem raktak ide, de a harci hősök meg a férfi szentek ott vannak körben, még az életnagyságúnál is nagyobb képeken. Zsindelyné képe sokkal kisebb, mint az összes szentek körben, de mégis egy nő.

Ezek a kis szürkék tartják fenn az Egyházat

Az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Fórumát Svájcban indította egy Ruth Epting⁷⁹ nevű lelkésznő, akivel én találkoztam is egyszer, és nagyon jóban lettünk. Ő is volt Afrikában, ebből származott a barátságunk. Nagyszerű ember volt; Zürichben élt, és a mozgalma nagyon komoly dolog volt. Különböző konferenciáink voltak Európában, és én voltam az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Nőszövetségének a kelet-európai megbízottja. Én is rendeztem olyan konferenciát, amelyen az összes kelet-európai ország képviseltette magát, és a svájci, a német és az angol nők is.

A nőszövetségi munka úgy kezdődött, hogy Bartha engem javasolt küldöttnek, amikor a hetvenes évek végén az orosz ortodoxok Kijevben megrendezték az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Konferenciáját. Orosz nők is tagjai voltak az Ökumenikus Nőbizottságnak, és velük tárgyaltam, mert én voltam a kelet-európai megbízott. El kellett mennem Moszkvába, és ott vártak a repülőtéren. Emlékszem, akkora hó volt, hogy nagy ekék tolták a havat Moszkvában az úton.

A konferencia fantasztikus volt; én nem is gondoltam, hogy a Szovjetunióban ilyen sokan lesznek a templomban férfiak, nők, fiatalok, mindenki – dugig volt az a templom! Az ortodox templomban istentisztelet alatt állnak. Az öregeknek volt valamilyen támaszték, nekünk pedig beraktak székeket, és azt mondták, hogy ha a metropolita az ikonfal mögött van, akkor nyugodtan ülünk le, de ha kijön, akkor fel kell állni. Mindig kint volt. Háromórás istentisztelet volt – és kibírtuk. Az orosz emberek igen vallásosak, és hiába próbáltak akkoriban a vallás ellen mindent

megtenni, otthon ott volt az ikon, imádkoztak, reménykedtek, vagyis nem lett ott mindenki ateista. Énrám nagyon-nagyon mély benyomást tett, ahogy ők próbáltak nyitni, mert ez nem csak azt jelentette, hogy vannak keresztyének is a világban, hanem azt is jelentette, hogy van másfajta politika is – ez óriási élmény volt akkor nekik is és nekünk is. Kijevben például ortodox apácákkal találkoztunk – nálunk Magyarországon már nem volt apácaság, már feloszlatták a zárdákat, de ott még volt – és láttuk, milyen nagy tisztelettel bántak velük.

A konferencián egy tolmács segítségével szónokoltam: én beszéltem angolul, ő mondta oroszul. Elmondtam, hogy mit jelent az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Konferenciája: hogy együtt legyünk, mert mi keresztények vagyunk, ortodoxok, reformátusok, vagyis azt, hogy ez egy ökumenikus alkalom. Olyan nagy visszhangja volt ennek, hogy még a kijevi rádióban is nyilatkoztam, és egy újságcikk is megjelent rólam meg a Nőszövetségről.

A konferencia végén odajött hozzám egy orosz nő és azt mondta, hogy jó lenne, ha megköszönném Filaret metropolitának⁸⁰, hogy részt vehettünk ezen a konferencián. Mondtam, nagyon szívesen. Odapenderedtem a metropolita elé – úgy nézett ki, mint egy Mikulás bácsi, szép fehér szakála volt –, és gondoltam, most megint kezdjek itt komolykodni? Hát nem, inkább majd tréfásan köszönöm meg. Odaálltam elé és elmeséltem neki, hogy mikor erről a konferenciáról először tárgyaltunk Moszkvában, én azt mondtam, hogy ha ez sikerül, én megcsókolom a metropolitát. „May I kiss you?”⁸¹, és jobbról-balról megpusziltam. Az újságírók tapsoltak, éljeneztek, a metropolita viszont vörös lett – akkor már tudtam, hogy ez valahogy nem stimmelt. És akkor elmondták nekem, hogy egy nő nem hogy nem csókolhat meg egy metropolitát, hanem le kell előtte térdelni, és a kezét szabad csak megcsókolni. Nahát, gondoltam magamban, azt lesheti a metropolita, hogy én letérdelnék! De azért nagyon zavarban voltam, mert igazán nem gondoltam, hogy ebből baj lehet. Az ünnepi vacsorán aztán mellé ültettek. Egész este angolul beszélgettünk, és végül megajándékozott egy csodálatos terítővel, amit soha nem mertem felteríteni vendégeknek, mert egészen apró keresztszemes hímzés volt, és mindig attól féltem, hogy a száfttal leöntik, és majd nem jön ki belőle.

Maga a konferencia nagyon jól sikerült, és utána elvittek minket a legnagyobb székesegyházba.⁸² A vezető odavitt bennünket egy mozaikképhez, ott álltunk közvetlenül alatta. Kicsi kövek voltak rajta, rengeteg szürke, barna, zöld, még egy kis arany is volt – ennyit láttunk belőle. És akkor azt mondta, hogy most álljunk egy kicsit távolabb – és egy gyönyörű Krisztus-kép volt a mozaik. A vezetőnk elmondta, hogy több száz éve itt van ez a mozaik ebben a templomban, és a második világháború alatt sem esett ki egy kő sem belőle. És akkor értettem meg, hogy tulajdonképpen ez az Egyház: a sok kis szürke kő, meg van benne egypár színes, sőt még néhány arany is, de az Egyház feladata Krisztust megélni ebben a világban. Sokszor mondják, különösen nők, hogy mi csak olyan kis szürke senkik vagyunk, és igen, ezek a kis szürkék, ezek tartják fenn az Egyházat, ezek a kis szürkék azok, akik mennek és mondják, és teszik... Ezt nagyon sokszor elmondtam már az asszonyoknak bátorításul, hogy a kis szürkék is kiábrázolhatják a Krisztust ebben a világban.

„Mezősasnak megváltozott a neve”

Emlékszem, egyszer a Kollégium nagyon nehéz anyagi helyzetben volt, és kitalálták, hogy a papok konferenciájára, Berekfürdőre a Kollégium vezetősége menjen el és tartson előadásokat a Kollégium anyagi helyzetéről. Egy alkalommal senki sem tudott menni, úgyhogy engem küldtek. Kaptam egy papírt, hogy miket kell elmondani, de én úgy gondoltam, hogy ha pénzt vagy segítséget akarok kérni, akkor azért valami adni is kéne, tehát felkészültem, és tartottam egy nagy előadást. És ott volt a szolnoki egyházügyi titkár úr, akit persze nem ismertem meg, hiszen én még az összegyűlt papokat sem ismertem. Az előadásomban Hankiss Elemér szociológus könyvét ismertettem⁸³, még rajzot is készítettem arról, amit írt, hogy hogyan alakul a társadalom: hogy alul vannak többen, és minél följebb jutunk, annál kevesebben, és milyen fontos, hogy föntről lefelé és alulról fölfelé meglegyen a kapcsolat. Utána volt egy ebéd, és engem odaültettek a titkár úr mellé. Beszélgetés közben kiderült, hogy én voltam Kenyában, meséltem is a kenyai élményeinkről, és a titkár úr nagyon lelkes volt, úgyhogy amikor hazaértem, küldtem neki egy *Kenyai naplót*.

Negyed ötre értem haza Debrecenbe, és Kocsis Elemér ezzel fogadott: „Hallottam, hogy uszította a papokat!” Nyilván voltak barátai Berekfürdőn, akik rögtön súgtak

neki. Hát mondom, én nem uszítottam senkit. Elküldtem a *Kenyai naplót* a titkár úrnak, és pár nap múlva kaptam tőle egy levelet, amiben ezt írta: „Ha a Református Egyházban ilyen nők lennének, mint Pásztor Jánosné, akkor kevesebb felhő volna az egyház egén”. Bementem Elemérhez, és megmutattam a titkár úr levelét, hogy így uszítottam – és akkor csönd lett.

Egyszóval én nem azt olvastam föl a berekfürdői konferencián, amit nekem leírtak a papírra – hogy baj van a tápintézetben, tatarozni kéne, ezt kéne, azt kéne, de nincs miből –, hanem egy előadást tartottam. És hatott! Jöttek sorra a gyülekezetekből, hoztak csirkét, egyszer még egy fél disznót is, és azt a tápintézet dolgozta fel. Volt egy jelenet a főigazgatói irodában, az nagyon tetszett nekem. Én már nem is tudom, hány csirkét hoztak, de sokat – elvágva, megpucolva –, és jöttek jelenteni. És ugyanakkor jött az egyik gyülekezetből egy fél disznó, mire a csirkék érkezését jelentő papné a jelenlétemben azt mondta a férjének: „Te, nem kellett volna nekünk is inkább egy fél disznót hozni?” Erre azt mondta a férj: „Nem drágám, mert amelyik családban pucolták a csirkét, ott mindig a Kollégiumra gondoltak”. Ez nagyon tetszett, mert a Debreceni Kollégium a gyülekezeteké volt valamikor – ma is talán –, és ez a pap annyira remek volt, ahogy ezt mondta!

Egyszer Mezősasról küldtek egy nagy adag csirkét, és a diákok azt mondták, hogy „Mezősasnak megváltozott a neve, mert a sasokat elküldték a Kollégiumba” – hát igen, mert volt olyan csirke, amelyik öregebb volt, és lassabban főtt meg, rágósabb maradt. De csirkét ettek a diákok, és ez óriási dolog volt akkor. Volt olyan is, hogy Kocsis Elemérnével mentünk el egy gyülekezetbe, teleraktuk levágott csirkével az autót, és úgy hoztuk be a tápintézetbe.

A Kántus

Mikor a Kollégium énekkarával, a Kántussal⁸⁴ mentem Angliába, az fantasztikus volt. A Kántus első díjat nyert.⁸⁵ Berkesi, a karnagy⁸⁶ jól megtermett ember volt, és amikor felemelte a kezét, szinte az egész társaság előredőlt, annyira együtt volt a kórusvezető a kórusral. És amikor megnyerték az első díjat, tudja, ezek a srácok megfogták Berkesit, és így dobálták a levegőbe. Hazatelefonáltam Barthának, hogy első díjat nyert a Kántus, és ő elsírta magát a telefonban.

Emlékszem, a verseny után elmentünk az egyik angol gyülekezetbe énekelni, és mielőtt elkezdődött volna a fellépés, a kórus félrevonult. Jön a pap, és kérdi tőlem: „Mit csinálnak?” Mondom, imádkoznak. A pap csak nézett: „Imádkoznak?” Mondom: „Igen, imádkoznak, mert ez szolgálat, és áldást kérnek az Úristentől a szolgálatukra”.

Aztán a Kántus meghívást kapott Amerikába, és én megszerveztem, hogy a fiúknak tógájuk legyen. Elmentem a szalaggyárba, hogy az aranyzalagot megcsináltassam hozzá, és ők ingyen csinálták meg a Kántusnak, mi pedig munkaidőben hímeztük a népi blúzt a lányoknak. Számtalanszor telefonáltam Amerikába, intéztem mindent... és az utazás előtt tíz nappal közölték velem, hogy én nem mehetek a kórossal, hanem majd az internátus igazgatónője megy. Ő egy szót sem tudott angolul. Akkor már Bartha beteg volt, Kürti intézkedett a kollégium intézőbizottságának nevében. És az utolsó percben közölte velem, hogy nem mehetek.

„Miért találta meg?”

1976-ban, mielőtt odakerültünk, én boldogan készültem a nagy magyar városba, Debrecenbe, de aztán meg kellett tanulnom, hogy ott egy másik magyar nyelvet beszélnek, mint amit én tanultam annak idején. Nagyon nehezen szoktam meg, hogy minden mondatnak van egy másik értelme is. Talán senki sem volt igazán őszinte, senki sem bízott a másikban.

Sokszor mentem Debrecenből külföldre, és rengeteg kenyai beszámolót tartottam. Különös módon a Kollégiumban egyszer sem kértek meg, hogy tartsak kenyai beszámolót, de prédikálni meghívtak többször is a hétvégi istentiszteletre az Oratóriumba. Viszont az egész egyházkerületben nagyon sokfelé jártam. Egyszer autóval mentem, és jött mögöttem egy fekete autó. Ha lelassítottam, a fekete autó is lelassult, ha gyorsabban mentem, ő is gyorsabban ment, de nem előzött meg. Aztán egyszer csak eltűnt a fekete autó, és onnantól egy bordó követett. Én Hajdúböszörménybe mentem, és mire megérkeztem, már nem volt sehol a két autó.

Amikor Bartha már beteg volt, és felmerült az utódlás kérdése, volt egy társaság – néhány lelkész –, akik Jánost akarták püspöknek, és ennek hangot is adtak, de az

államnak, a pártnak Kocsis Elemér volt a jelöltje. És még így is voltak, akik félték Jánostól, ez az igazság, mert úgy gondolták, hátha mégis Pásztor János lesz a püspök.

1980-ban történt. János valahol külföldön járt, Péter fiam katona volt, és én életemben először voltam egyedül. Egy napon Kocsis Elemér⁸⁷ azt kérdezte tőlem, lennék-e szíves bent maradni, mert annyi munka van, és szeretne nekem diktálni. Ó, mondom, nagyon szívesen. Egészen este fél nyolcig benn voltam a főigazgatói irodában. Mikor hazamentem és kinyitottam az ajtót, bűdös férfiizzadság szag csapta meg az orrom. Annyira megijedtem, hogy elindultam a lakásban, még a spájzba is bementem, minden szekrényt kinyitottam, a székek alá is benéztem, hogy nincs-e ott valaki. Persze senkit sem találtam, és mire az egész lakáson átmentem, elment a szag, úgyhogy megállapítottam, hogy hisztis vagyok, nyilván csak képzelődtem.

A nagy krízis az volt, amikor megtaláltam a lehallgató készüléket a lakásban. Addig, ha olyan vendégeink voltak, akikkel szívesen és őszintén beszélgettünk, mindig fogtam egy díványpárnát, s rátettem a telefonra – én számár, azt hittem, hogy a telefonban van valami. Még szét is szereltem, de semmi sem volt benne. Egyszer csak azzal jött két férfi, hogy zárlatos a telefonunk. Mondtuk, nem zárlatos. De zárlatos, ők hadd vizsgálják meg a zsinórt. Hát jó, vizsgálják. János szobájából vezetett a zsinór, és U-szögekkel volt odarögzítve a parkett szegélyéhez. Az egyiket csipesszel megfogták, kifordították, azt mondták, hogy most már nem zárlatos, és elmentek. Akkor én megfogtam ezt az U-szöveget egy harapófogóval, húzni kezdtem, és ahogy jött kifelé, láttam, hogy drótban folytatódik. Hoppá! De tovább nem tudtam húzni, és a szegélyt sem tudtam késsel fölfeszíteni, úgyhogy szóltam Nagy Imrének, akivel nagyon jóban voltam, hogy nálunk valami van a falban, legyen szíves, jöjjön át. Eljött, hozott egy spaklit, és azzal felfeszítette a parkett szegélyét. „Jutka néni, itt van!” – a telefonzsinórhoz csatlakoztatott dróton volt a poloska. Mint egy családi gyufásdoboz, akkora készülék volt, le is fényképeztem, amikor megtaláltuk. De nemcsak a telefont hallgatták le. A drót ment tovább, az egyik vége János szobájában volt, a másik a nappali szobánkban, ami egyben a hálószobánk is volt, úgyhogy házaséletünk rejtelseit is hallhatták.

Elkezdtem gondolkodni, hogy mikor teheték ezt be, aztán leesett a tantusz: nyilván azért kért meg engem Kocsis, hogy maradjak bent, mert az alatt szerelték ezt be a lakásunkban. Másnap sírva mentem be a Kollégiumba. Kocsis kérdezte, miért sírok. Mondtam, hogy miért, mire ő azt felelte: „Miért találta meg?”

Attól kezdve nem bíztam benne. Telefonáltam annak a rendőrnek, aki be szokott jönni Kocsishoz minden héten – olyankor én vittem be a kávékat nekik –, és kértem, hogy jöjjön át a Kollégiumba, mert beszélni akarok vele. Mikor megérkezett, bevittem egy nagy borítékban az egész szerkentyűt, kiborítottam az asztalra és azt mondtam: „Ez mi?” Azt felelte, ő nem tudja. Mondtam: „Ha maga nem tudja, én megmondom. Ez lehallgató készülék, amit a lakásban találtunk, és én most a rendőrség segítségét kérem, hogy nyomozzák ki, ki járt a lakásunkban az engedélyünk nélkül”. Azt mondta, nekünk annyi külföldi vendégünk van, nem gondolom-e, hogy valamelyik külföldi vendég tette oda. Mondom: „Maga elmegy otthonról, ha vendégei vannak, hogy a vendég addig fúrja-faragja a falat, gipszeljen és porszívózzon?” Na, erre elhallgatott. A bűnjeleket elkérte, elvitte, azóta is nyomozza.

Később névtelen leveleket találtam az íróasztalomon borítékba téve, megcímezve a nevemre: „Patkányok!”, „Disznó!”, „Takarodj a kollégiumból!” Akkor már kifelé állt a rudunk nagyon. Nem jöttünk el még hét évig, de én már nem bíztam Elemérben egyáltalán. Sokkal nehezebb volt az életem, mint azelőtt bármikor, mert ennek ellenére én ott voltam velük, megcsináltam mindent, de nem bíztam Elemérben többet, nem voltam vele őszinte. Addig a barátom volt, attól kezdve főnök lett.

Amikor az ember azt érzi, hogy becsukódik előtte az ajtó, hogy nem tartanak igényt tovább a szolgálatára, hogy keresztbe tesznek előtte, akkor megszületik a döntés, hogy menni kell. Az például rendkívül rosszul esett énnekem, amikor nem engedtek elmenni Amerikába a Kántussal. Azt elviselték, hogy mindent intézzek, hogy a fiúknak a tógára megszerezsem az aranyzalagot a szalaggyárban... és akkor közölte Kürti – aki akkor már tulajdonképp nem is volt alkalmazásban a Teológián, hanem a kollégiumi intézőbizottságnak volt az elnöke –, hogy én nem mehetek. Meg sem indokolták, hogy miért nem. Vagy az Oratórium-tatarozás: az olyan volt nekem, mintha a saját lakásomat hoztam volna rendbe, és senki sem mondta, hogy jól tetted – a mór megtette kötelességét, a mór mehet. Annyira fájt, mert olyan rossz, olyan

kegyetlen volt az egész. Elemér is egy nagy fájdalom volt, mert én olyan őszinte nyitottsággal fogadtam az ő közeledését, amikor azt kezdeményezte, hogy menjek a főigazgatói irodába. Nekem ez eszembe sem jutott, azt sem tudtam, hol a főigazgatói iroda – hát ott voltam a könyvtárban egész idő alatt. És szerettem a könyvtári munkát, nagyon-nagyon jó volt ott lenni ezek közt az emberek közt. Barcza Kati – Barcza Jóska felesége – nagyon rendes nő volt, Szathmáry is rendes volt, és Fekete Csaba különösen, ő minden tiszteletemet megérdemelte.

Nagyon szerettem a Kollégiumban lenni, én ott a helyemen voltam, nekem a Kollégium egy szent feladat, életem csúcsa volt. Olyan presbiter konferenciák voltak, hogy fantasztikus – feketéllett a Kollégium előtti tér, annyian voltak, tele volt az Oratórium! Papné konferenciákat szerveztem, jártam Berekfürdőre előadást tartani... nagyon-nagyon nekem való munka volt az. János meghívott minden évfolyamot a lakásunkba, és jöttek a diákok, én sütöttem-főztem, teáztattam őket, és beszélgettünk. Ezek nagyon vidám órák voltak: János lukat beszélt a hasukba, úgyhogy muszáj volt rá figyelniük. Ha találkozom idősebb lelkészekkel, néha még ma is emlegetik, milyen jó volt. Egyszóval volt értelme az életünknek attól függetlenül, hogy néhányan ilyen utálatosak voltak hozzánk.

Mikor eljöttünk, én annyi virágot kaptam, hogy amikor a csokrok szalagjait összegyűjtöttem, egy nagy labda lett belőle. És karácsonykor mindig a fa alá tettem, emlékezve Debrecenre, mert én nagyon sok szeretetet kaptam ott.

Először én mondtam fel. Elemér elsápadt, amikor közöltem vele, hogy jövő héttől kezdve nem jövök. Persze sírva mentem el, és akkor találkoztam Derencsényi Zsuzsával.⁸⁸ Ő mentett meg a teljes összeomlástól, mert felajánlotta, hogy menjek őhöz az öregotthonba. Mondom neki, de hát én nem tudom, hogy kell ezt csinálni. Azt felelte: „Nem is kell, majd mesélni fogsz a néniknek”. És én meséltem nekik Szentendréről, Kenyárról, az élményekről, és a nénik szívesen hallgattak, nagyon helyesek voltak. Egyikük megkérdezte, ugye, nagy honvágyam volt, amikor Kenyában voltunk, és én rávágtam, hogy nem, nem volt honvágyam. De nagyon nehéz volt az öregotthonba járni, mert a Kollégium előtt kellett elmenni. Miután eljöttünk Debrecenből, én tíz évig nem léptem át a Kollégium küszöbét. Tíz évig!

Talán két hónapig dolgoztam az öregotthonban, és János közben még állásban volt a Teológián. Ő nem csak ott volt alkalmazva, hanem a Nagytemplomban is állásban volt, mint lelkész. A családlátogatást már nem bírta csinálni, az nem fért bele az idejébe, de prédikált, temetett, részt vett a gyülekezet életében, a presbiteri gyűlésekre is eljárt.

János nem azért mondott fel, mert nem lett püspök, hanem azért, mert annyira fúrták, és ilyen miliőben nem lehet dolgozni. De nem volt könnyű dolog ez neki sem, mert nagyon szeretett tanítani, a Nagytemplomban prédikálni... Ő is szenvedett, én is szenvedtem. Végül János írt Tóth Károlynak, hogy szeretne visszamenni a Dunamellékre. Azt írta, „akárhová” – falura, bárhová, csak hadd menjen vissza. Tóth Károly azt válaszolta erre, hogy Budafokon, nyugdíjba megy a lelkész, oda elmehet. És akkor eljöttünk Budafokra, egy olyan helyre, hogy a teherautó, ami a bútorunkat hozta, nem tudott bejönni a főkapun, mert akkora volt a gaz. Tizenhat teherautó szemetet vittek el, mert végécsészétől elkezdve minden volt a templomkertben. Szörnyű volt, szörnyű! Debrecenből, a Kollégiumból, ahol otthon voltunk bekerültünk egy szemétdombra. Nagyon nehéz volt eleinte.

Amikor el kellett jönnünk Debrecenből, az olyan volt számomra, mint egy temetés – tulajdonképp az is volt, mert az életemnek egy nagyon gazdag része fejeződött be. Az embernek vannak periódusok az életében, amiket le kell tudni zárni. Úgy vagyunk ezzel, mint a szüleink halálával: tudjuk, hogy ez az élet, mégis fáj, hogy elmentek, hogy nincsenek már velünk. Debrecen nekem elmúlt. Most már nem sírok, sőt – ez óriási eredmény – el is tudok menni Debrecenbe, be tudok menni a Kollégiumba, még a főigazgatói irodába is, ami azóta egészen megváltozott, sokkal elegánsabb, mint a mi időnkben volt.

Budafoki évek

Amikor Jánost megválasztotta a budafoki gyülekezet, azt mondták a presbiterok, hogy mire megyünk, már kész lesz a lakás, ki lesz meszelve. Nem volt kész. Minden holminkat beraktuk a gyülekezeti terembe, és vártuk, hogy elkészüljön a festés. Elkerített templomkert volt, de szörnyű állapotok uralkodtak benne, a templomtérbe például még egy sparnhelt is be volt téve. Mióta öreg vagyok, jobban megértem, hogy

a nyugdíjba készülő lelkészházaspárnak már nem volt kedve takarítani meg rendbe szedni a kertet, viszont a gyülekezet sem törődött vele. Teherautó-számra vitettük el a szemetet a házból meg a kertből. Attól kezdve, hogy beköltöztünk, én minden reggel egy nejlonzacskóval körbejártam a templomkertet, és összeszedtem a bedobált szemetet. Egyszer egy nő megállított és mondta, hogy ő itt lakik az egyik emeletes házban, és úgy örül, hogy most már nincs annyi szemét itt – mondtam neki, hogy én is örülök.

A gyülekezet nagyon kedvesen fogadott bennünket, de közben János meghívást kapott Amerikába vendégprofesszornak, és ezt nem lehetett visszautasítani. Úgy is volt tulajdonképpen a megválasztás, hogy János azt mondta, köszöni a meghívást, de most előbb elmegy Amerikába. Egy nagyon helyes lány, Bodó Sára – most már teológiai professzor Debrecenben – volt a helyettes lelkész, aki nagyon szépen csinálta a munkát, és még egy segédlelkész volt mellette.

Tulajdonképpen gyógyulás volt ez – egy év Amerikában

Egy évet töltöttünk a Columbia Szemináriumban, a Georgia állambeli Decaturban.⁸⁹ Nagyon jó volt, nagyon szép volt. Rólam tudták, hogy könyvtáros vagyok, így kaptam egy nagyon érdekes munkát a könyvtárban: az alapító lelkész hagyatékát tettem rendbe. A teológiát itt egy ír lelkész indította el, aki a 19. század elején jött át Amerikába Írországból misszionáriusnak. Találkozott az itt élő misszionáriusokkal, és megállapította, hogy nem elég műveltek. Ahhoz, hogy a lelkészeket művelni lehessen, teológia kell, a teológiához pedig könyvek kellenek – és ez az ember elkezdte gyűjteni a könyveket. Megtehetette, mert elég jómódú családból származott, és volt egy nagynénje, aki segítette. Minden könyvbe beleírta a nevét. Thomas Smyth.⁹⁰ De nem csak a nevét írta bele, hanem a véleményét is nemegyszer: „Ezt a könyvet kár volt megírni!”...”Ez nagyon tetszett!”...„Ellentmond a 25. oldal és a 75. oldal egymásnak”... – ilyen megjegyzéseket írt bele, és gyűjtötte a könyveket a leendő teológiának.

Miután látták, hogy ilyen művelt, nagyszerű ember, meghívták egy nagy gyülekezetbe lelkésznek, de ő ez után is tovább gyűjtötte a könyveket, és arról álmodott, hogy teológia legyen. Columbiában azután meg is alapította a teológiát, és

a végrendeletében a fakultásra hagyta az összes könyvét. Mikor mi odaérkeztünk, a hagyatékából már „csak” huszonötezer kötet volt, és azokkal kellett nekem foglalkozni. Amikor együtt ebédeltünk a diákokkal, én mindig meséltem nekik, hogy mit találtam, mit írt Smyth a könyvekbe, hogyan gyűjtötte a legjobb teológiai könyveket, újságokat... Addig-addig meséltem Smyth-ról, amíg egyszer az egyik kolléga fölpackolt bennünket, hogy menjünk el oda, ahol Smyth gyülekezetben szolgált, és menjünk el a sírjához. A templomában egy nagy márványtábla hirdette, hogy itt volt lelkész, és mikor kijöttünk a templomból, én elkezdtem beszélgetni az asszonyokkal: „Tudják, hogy ki volt ez az ember?” – „Hát igen, egy ír.” – „De azon túl, hogy mi volt a nagy álma?” Arról nem tudtak, hát elmondtam. Kivittek bennünket a temetőbe, vittem virágot Smyth sírjára. Nagy élmény volt nekem, hogy a lábnyomában mehettünk egy ilyen embernek.

Vannak emberek, akik példaképek. Ugyanezt az élményt éltem át Horvátországban Borkó Júlia⁹¹ sírjánál. Már nem tudom, kitől hallottam róla, de azt tudom, hogy két éneke az énekeskönyvünkben van, a 411. – „Nem sokáig tart már földi bujdosásom...” – és a 454., pedig nem szokás egy parasztasszony énekét a református énekeskönyvbe tenni. Borkó Júlia 1869-ben született és 1947-ben halt meg. Ő egy parasztasszony volt, hitre jutott, összeszedte a faluból az asszonyokat, és asszonykört csinált. Mikor odamentünk, alig találtuk meg a sírját; be volt dőlve, be volt szakadva. Én azt mondtam, gyűjtsünk, hogy rendbe hozzuk a sírját, és akkor a gyülekezet meg a falu polgármestere elszégyellte magát, úgyhogy gyönyörűen rendbe hozták a sírt, még be is kerítették. És minden évben, amikor a Nőszövetséggel mentünk Horvátországba, Borkó Júlia sírjához mindig elmentünk.

Decaturban tehát én a könyvtárban dolgoztam, János pedig előadott, és időnként vitték hol ide, hol oda prédikálni, amit ő nagyon szeretett. Nagyon jó volt a kapcsolat a tanárok között; nem volt irigység, egyszer sem tapasztaltam olyat, hogy fúrták volna egymást. Az ügy volt a fontos nekik, hogy lelkészeket képezzenek, akik dolgozni fognak ebben az egyházban. Mi pedig – jó magyar szokás szerint – gyakran meghívtuk a kollégákat meg a diákokat ebédre, vacsorára, és persze mindig pörkölt volt nokedlival vagy gulyásleves és palacsinta.

Mivel ott voltunk Atlantához közel, eljutottunk Martin Luther King templomába is. Mint

Smyth, ő is úgy élt, hogy volt egy álma – ezt a nagy amerikai mondást eredetileg Martin Luther King mondta.⁹² Én nagyon szeretem az ilyen embereket, akiknek van egy álmuk.

Mikor bementünk a templomba, úgy vizsgáltak át, mint a repülőtéren: még a ridikülömet is ki kellett nyitni. Fekete gyülekezet volt, de volt jó néhány fehér ember is. Elmondták nekünk, hogy nem csak az ifjú Martin Luther Kinget ölték meg, hanem az édesanyját is, aki ennek a gyülekezetnek a kántora volt.⁹³ A harmónium egészen közel volt az Úrasztalához, és éppen ott játszott a mama, amikor bejött egy fekete férfi egy pisztollyal és lelőtte – istentisztelet közben. Ettől kezdve vizsgáltak át így mindenkit – érthető módon –, mondtam is, hogy csak nyugodtan vizsgáljanak bennünket. Még emlékeztem rá, hogy amikor Debrecenben voltunk, az öreg Martin Luther King egyszer a vendége volt Bartha Tibornak. Azért jött ő akkor Debrecenbe, mert az egyetemi gyülekezet kertjében egy szobrot állítottak Martin Luther King emlékére.⁹⁴ Magamban akkor azt gondoltam, csak ezt soha meg ne érjem, hogy a megölt fiam szobrát kelljen avatni! De amikor megtudtam, hogy még a feleségét is megölték... az rettenetes lehetett neki.

Többször is megfordultunk az atlantai gyülekezetekben. Nagyon érdekes volt, mert az afrikai zenét az amerikai feketék is átvették; ha énekelnek, tapsolnak, és úgy mozognak, ahogy a zene szól – ez nagyon tetszett nekem. Szemben azzal, ahogy mi szoktuk – hogy énekeljük azt az éneket, hogy „Amint vagyok”, és még az „amint”-ot sem lehet kivárni, míg kiénekeljük, úgy húzzuk-vonjuk –, az ő éneklésük csupa élet, úgyhogy ezek az istentiszteletek nagy élményt jelentettek mindkettőnk számára.

Egyszer megkértek, hogy egy ottani gyülekezetben tartsak egy előadást. Már nem tudom, mivel kapcsolatban, de megemlítettem azt a csodálatos ikont, amit Rubljov festett, aki egy szerzetes volt, és három napig böjtölt és imádkozott, míg nekifogott a képnek. Eredetileg az volt a címe, hogy „A három angyal látogatása Ábrahámnál”⁹⁵, de tulajdonképpen a Szentháromságot ábrázolja. Én elmondtam ott az asszonyoknak, hogy ez egy olyan kép, hogy ha egy vonalat húzunk a három személy körül, akkor egy kereket kapunk; és ez az egységet jelképezi. A három személy egymásra mutat – ez a harmónia. És az asztalon közepén van egy kehely, és abban a megöletett bárány – ez jelképezi azt, hogy az Isten szeretete az áldozathozatal. És

ezt kell nekünk komolyan venni, hogy a Szentháromság Isten áldozatot hozott az emberért, amikor a fiát odaadta. Ezt szépen elmondtam, de hát képem nem volt, hogy meg is mutassam nekik az ikont. Másnap megjelentek a nők. Elmentek Atlantába és kinyomozták, hol lehet másolatot kapni erről a képről, hoztak egyet és megajándékoztak velem. Ez óriási élmény volt.

Elhívtak egy másik gyülekezetbe is előadást tartani. Autóval vitt egy nő, és egyszer csak megálltunk egy bolt előtt. Azt mondta, ez egy nagyon érdekes bolt, mert itt kerámiából készített dolgokat árulnak, és neki most egy barátnőjének kell ajándékot venni, menjek be vele megnézni. Ó, nagyon szívesen. Bementünk, tényleg nagyon szép dolgok voltak ott. Ő tulajdonképp arra gondolt, mondta, hogy egy brosst kellene venni, de mit gondolok, melyik lenne a jó? Én rámutattam egyre, ami a legdrágább volt, 14 dollár. Kérdi: „Ez jó?” Mondom: „Én azt hiszem, ez nagyon szép” – na, akkor megveszi. Kifizette, becsomagoltatta egy szép díszdobozba, és amikor beültünk az autóba, azt mondta: „Ezt neked vettem”. Azt se tudtam, mit csináljak, úgy szégyelltem magam, hogy kinéztem a legszebbet, a legdrágábbat. De hát ezek nagyon szép dolgok voltak.

Úgyhogy énnekem egy egészen más képem van Amerikáról. Persze lehet azt mondani, hogy én a szebb arcát láttam. Ez igaz, mert nem láttam gengsztereket, viszont akikkel találkoztam, azok közt nagyon sok kedves embert ismertem meg. Az, hogy elvittek Thomas Smyth templomához és a sírjához, a bross, a Rubljov kép... ezek mind azt mutatták, hogy Amerikának van egy nagyon szép arca. És nem néztek le azért, mert én egy kicsi európai országból jöttem, viszont érdekelték őket, hogy mi hogyan élünk, mit csinálunk, hogyan vagyunk. Nagyon sokat tanultam ez alatt az idő alatt, mégpedig főleg a befogadást, azt, hogy nem lehet úgy élni, hogy mi vagyunk a világ közepe.

Amerikában sokszor eszünkbe jutott Debrecen. Mind a ketten nagyon szerettünk Debrecenben élni, mind a ketten a helyünkön voltunk, és mind a kettőnknek nagyon fájt, hogy el kellett jönni. Az Úristennek az ajándéka volt, hogy ebből a fájdalomból így, ezzel a csodálatos évvel gyógyított bennünket. Egy teológus kolléga – akivel Afrikában voltunk együtt – javasolta, hogy Jánost hívják meg a Columbia Seminary-be. Ő tudta, hogy eljöttünk Debrecenből, de azt ő sem tudta, hogy ez lelkileg mit

jelentett nekünk, hogy fájdalmaink vannak emiatt. Tulajdonképpen gyógyulás volt ez az egy év Amerikában.

Én ezt megtanultam Gyula bácsitól

Amikor hazaérkeztünk Budafokra, ott már működött egy ifjúsági csoport, mert Bodó Sári is és Lovas András is nagyon komolyan vették a szolgálatukat. Ment is a gyülekezeti munka egész jól, csak hát a budafoki gyülekezet még a régi liturgia szerint működött. János liturgiai reformokkal küzdött sokat – könyvet is írt erről –, és megkérte az egyik presbitert, hogy ő olvassa a lekiót. Ez a presbiter egy orvos volt, és János odaadta neki az Igét, hogy azt kell olvasnia. Mint utólag kiderült, az orvos otthon hangosan gyakorolta, és az istentisztelet után megköszönte Jánosnak, hogy ő is részt vehetett a liturgiában. Sok lekipásztor nem is éri fel ésszel, milyen áldás lehet abból, ha bevonja az embereket a liturgiába. Persze ez nem azt jelenti, hogy mindenki tud Bibliát olvasni hangosan – nem mindenki tud, még ha értelmiségi is –, de meg kell ismerni a híveket, és akkor kiderül, kit érdemes bevonni. Úgyhogy ez nagyon-nagyon jól ment, és volt ifjúsági csoport, asszony bibliaóra, a férfiaknak bibliakör...

A vasárnapi iskola legtöbbször kilenckor kezdődött az istentisztelet előtt, de volt, amikor délután tartottuk. Emlékszem, egyszer egy apuka is benn ült, mert ugye, a villamos ott megy a templom előtt, úgyhogy féltették a kisebbeket egyedül elengedni. Éppen a tékozló fiú történetét meséltem a gyerekeknek, és egyszer csak látom, hogy ez az apuka törölgeti a szemét. Újdonság volt neki a tékozló fiú történet, mert volt egy korszak, amikor ezek a későbbi apukák nem jártak templomba, mert nem járhattak, vagy a szülők nem vitték őket. Rendeztünk ünnepséget is a gyerekekkel, azt ők nagyon szerették, és a szülők még inkább.

A vasárnapi iskola legalább egyórás foglalkozást jelentett. Volt egy ének, aztán egy történet, történetmagyarázat és aranymondás tanulás – az nagyon fontos. Mint fiatal én a Kálvin térre jártam, és mikor már konfirmáltam és a lánykörbe jártam, akkor Muraközy hívott, hogy vegyek részt a vasárnapi iskolában is. Muraközy Gyula csodálatos lekipásztor volt. Annyi gyerek volt a vasárnapi iskolában, hogy a Kálvin-terem vagy a lenti terem tele volt velük. Minden szerdán mi, vasárnapi iskolai tanítók

kaptunk egy eligazítást Muraközytől, és megkaptuk a bibliai történetet legépelve. A különböző vasárnapi iskolai csoportok függönnyel voltak elválasztva egymástól, és amikor elmondtuk a történetet, megtanítottuk az aranymondást a gyerekeknek, akkor széthúztuk a függönyöket, s jött Muraközy Gyula – „Gyula bácsi”, mindenki úgy hívta – és kikérdezte a történetet, az aranymondást pedig kórusban mondták a gyerekek. Én ezt megtanultam Gyula bácsitól, és csináltam Budafokon is.

Azt szoktam mondani az asszonyoknak, hogy bennünket – engem és Jánost is – az Úristen vitt. Volt egy nagyon erős „főiskolai képzésünk” – kezdve azon, hogy láttuk, Ravasz László hogyan készül a prédikációra. Minden prédikációját ától cettig leírta, de soha nem olvasta föl, hanem megtanulta. János először azt mondta nekem, ő nem tudja leírni a prédikációit, és egészen addig valóban nem írta le, míg a lányunk meg nem született – az volt az ajándék, hogy leírta nekem utólag a húsvéti prédikációt. De nem csak ez volt, amit megtanulhattunk a Kálvin téren, hanem az is, mit és hogyan kell a gyülekezetben csinálni, hogy kell az alkalmakat a másikkal együtt vezetni.

Ugyanígy vezetett minket a személyes életünkben is az Úristen. Amikor Szentendrére kerültünk, és olyan nagyon szegények voltunk, nem tudtuk, hogy egyszer még Afrikába fogunk menni, és a debreceni nagyszerű életünk szomorú vége átvezetett bennünket Amerikába, az ottlét felejthetetlen találkozásaihoz, a befogadás élményéhez. Még Budafokon is jól éreztük magunkat, szívesen voltunk ott, és mikor aztán onnan is el kellett jönni, megint azt gondoltuk, jaj, most mi lesz. Az lett, hogy minden héten mentünk Bécsbe, mert János Bécsben tartott előadást az egyetemen, aztán mentünk Pozsonyba, mert ott is tartott előadásokat, és megint megismerkedtünk egy csomó nagyszerű emberrel – és nem voltunk egyedül!

Református Nőszövetség

Az egész budafoki életem összekötődött a Nőszövetséggel, aminek akkor lettem az elnöke. 1952-ben megszüntettek minden egyházi szervezetet, a református nőszövetséget is, de nagyon érdekes volt – és ez megint Bartha Tibor érdeme –, hogy Berekfürdőn óriási nőkonferenciák voltak, vagyis olyan diakóniai konferenciák, amin csak nők voltak különböző gyülekezetekből. Én is tartottam nekik előadást meg

mások is. Nagyszerűek voltak a bibliaiskolák is Berekfürdőn, egy-egy alkalommal száz körül volt az asszonyok létszáma. Reggeltől délig folyt a tanítás, ebéd után elmentek fürödni, és négy óra után megint előadások voltak estig, vacsoráig. Nagyon jó előadások voltak. A debreceni professzorokat kérték fel, és ők kitüntetésnek vették, hogy jöhetnek előadást tartani. Nem azt éreztették, hogy ők leereszkednek hozzánk – ők köszönték meg, hogy jöhetnek.

Már Budafokon voltunk, amikor egyszer fölhevített engem Farkas Józsefné telefonon, hogy megalakult a Nőszövetség, de a vezetőség folyton vitázik, rengeteg baj van. Vállalnám-e a Nőszövetség elnökségét? Mondtam: „Éva, nem tudom, adj egy pár napot nekem, hogy ezt végiggondoljam!” Egy hét múlva megint felhívott, és akkor igent mondtam – de én magam sem tudtam, hogy mire mondtam igent. Négy vezető volt – egyik remekebb nő, mint a másik –, de valahogy nem tudtak zöldágra vergődni egymással. Tőlük vettem át a Nőszövetség vezetését, és így lettem az elnök.

Mind a mai napig elnöknek lenni, ez nagyon jól hangzik, de hogy ebben mi munka van, mi áldozathozatal van – fizikailag, anyagilag, mindenhogyan –, arról nem esik szó. Akkoriban semmink sem volt; a Kálvin téri parókián volt egy szekrény, ahova berakhattuk a leveleinket, és ezen kívül az égvilágon semmi. A titkárnő nagyon helyes nő volt. Emlékszem, egyszer jött hozzám Budafokra, és a konyhában diktáltam neki egy levelet. Mondom, erre pecsétet is kell tenni. Jaj, az a másik ridiküljében van! – ilyen volt a Nőszövetség.

Nagyon nehezen ment a dolog, és arra gondoltam, hogy elmegyek én Hegedűs püspökhöz és megkérem, hadd lehessünk a Kálvin téren. Akkor építették a Kálvin tér 7/a-t – azt a modern részt a templom mögött –, gondoltam, elmegyek hozzá és megkérem, hogy adjon nekünk ott egy kis szobát. Szépen felöltöztem, még a hajamat is rendbe raktam. És fogadott, és elrebegetem, hogy mit akarok. Azt felelte, hogy a kecskeméti gyülekezetnek van egy építőbrigádja, vegyem fel a kapcsolatot a feleségekkel, hogy a brigád az egyik hétvégén csináljon nekünk egy szobát. Annyit viszont még én is tudtam, hogy ha van egy építőbrigád valahol – és a Kálvin téren akkor még folyt az építkezés –, oda nem lehet egy másik építőbrigádot bevinni. Ráadásul hétvégén, szombat-vasárnap egy egyházban dolgozni? – azt sem lehet. Úgyhogy megköszöntem a jó tanácsot, és eljöttem. Nagyon el voltam szontyolodva,

hogy nem segítenek semmit. Az igaz, hogy kaphattunk volna egy szobát, de azért horribilis összeget kellett volna fizetni.

Ismét Derencsényi Zsuzsa segített, aki akkor már a Schweitzer Otthon igazgatója volt. Összetalálkoztam vele, és megkérdezte: „Mi bajod van?” – elmondtam neki. Azt mondja: „Gyertek hozzám, ott van egy üres szoba!” Nem hittem el. Egy hét múlva felhívott telefonon: „Hát nem jöttök?” Mondom: „Ezt te komolyan gondoltad?” – „Komolyan.” És a Schweitzer Otthon negyedik emeletén kaptunk egy nagyon szép kis szobát. Be is költöztünk, de bútorunk se volt, úgyhogy Zsuzsa adott fotelt, két íróasztalt, szekrényt... mindenféle bútort, ami nekik már nem kellett. Később nagy nehezen sikerült szereznünk egy másológépet – azt nagyon tudtuk használni –, úgyhogy lassan rendbejöttünk. Nagyon jó helyünk volt a Schweitzerben, és akkor el is kezdett fejlődni a Nőszövetség. A gyülekezetekben sorra alakultak a helyi nőszövetségek, akik tagdíjat fizettek, és így aztán még adakozni is tudtunk, méghozzá nem is keveset, például Kárpátalján, de Horvátországban és Erdélyben is.

Az egyik legérdekesebb utunk az volt, amikor Kárpátalján jártunk. Dani Eszter⁹⁶ – aki most a Zsinat missziói osztályát vezeti – még akkor ott volt. Ő egy nagyszerű ember, aki nyolc évig dolgozott Munkácson, főleg cigányok között. És templomot építettek, és fantasztikus dolgokat művelt. A testvére, Dani Laci is lelkész, az apjuk is lelkész volt. Eszter tartott nekünk előadást, és elmondta, hogy az a baj, hogy a szegénységgel mindig együtt jár a tuberkulózis is, és elég sok a tbc-s gyerek. „Csak legalább egy pár kecskénk lenne – mondta Eszter –, hogy kecsketejet adhatnánk a gyerekeknek!” Mert az nem tudom, miért, de nagyon jó a tbc-re.

Mi nagyon lelkesek voltunk, és amikor hazajöttünk, elkezdtünk gyűjteni kecskékre. Körlevelet írtam a gyülekezeti nőszövetségeknek, és ment az OTP-be a csekk, hogy „Református Nőszövetség, kecske”. Összegyűjtöttünk egymillió forintot. Na, de hogy vigyük át a kecskéket? Az én kis családom azzal heccelt engem, hogy majd a Mami megy és terelgeti a kecskéket a határon. Teherautóra se rakhatjuk a kecskéket, mert óraszám állnak a teherautók, sokszor egész nap, és akkor az állatok megdöglenek, hogyha se inni, se enni nem kapnak. A végén úgy döntöttünk, hogy a pénzt visszük át, és abból odakint vesznek majd kecskét azoknak a családoknak, akiknek kisgyerekeik vannak, és írásban vállalták, hogy ólról gondoskodnak, etetik a

kecskéket, gondjukat viselik. Kaptunk fényképeket a kecskékről, a gyerekekről, a kiskecskékről, mert később már szaporodtak is. Nem tudom pontosan, hány kecskére tellett a pénzből, de sokra.

A pénzt nem csak kecskére költötték, hanem egy részét a templomra is. Nagyon szép cigány templom van Munkácson. Én sohasem bírtam, amikor papírvirágok meg papír girlandok vannak egy templomban, mert oda élővirág kell szerintem, de ott elfogadtam, mert a cigányoknak kell a tarkaság, az hozzájuk tartozik. Minden vasárnap az istentisztelet után kitakarítják az asszonyok a templomot, és a bejáratnál a kőlapok közé porcsint ültettek – olyan, mintha szőnyegen menne be az ember, csodás, gyönyörű virágok! Voltunk házi istentiszteleten a cigány gondnok lakásában. Abszolút tiszta volt a lakás; annyian voltunk, hogy még a földön is ültek. egy közülünk nem fogott kezet velük – cigánnyal ő nem fog kezet. Ez egy tiszta cigány gyülekezet, és ebben Dani Eszternek nagyon szép szolgálata volt, nagyon örültünk neki.

Aztán, amikor volt a nagy árvíz Kárpátalján, akkor is mentünk, vittünk pénzt és segítséget. A nagyszőlősi templom tele volt nőekkel, és az Úrasztala körül ültek a gyerekek. Megszámoltam az ének alatt, hatvanhárom gyerek volt. Az egyik kicsi fiú felemelte a lábát, és a mellette ülő rögön lenyomta, mert a templomban viselkedni kell. Gyönyörű volt! Czirok Béla lelkész és a felesége nagyszerű munkát végeztek Nagyszőlősen.. Czirok Bélának nem volt teológiai végzettsége, mert akkor nem lehetett, de rengeteg teológiai könyve volt; az az ember tanult, képezte magát. Lehet, hogy héberül meg görögül nem tudott, de amit mondott, az szintiszta református tanítás volt. És nagyon szép munkát végeztek a gyülekezetben meg az egész környéken. Olyan nőszövetségi konferenciánk volt ott, hogy csuda!

Erdélyben is sokszor voltunk. Egyszer voltunk Kézdivásárhelyen egy nőkonferencián, és tele volt a templom. Kérdelem a papot: „Hányan vagyunk?” Azt mondja: „Húsz híján ezren.” – „Honnan tudja, hogy húsz híján ezren?” Azt mondja, onnan, hogy ezer ülőhely van a templomban, az első sorban nem ül senki, ott húsz hely van, tehát húsz híján ezer. Ennyi nő! Gyönyörű volt, gyönyörű.

Mindez a kilencvenes években történt. Most, ahogy a gyülekezetek is öregednek, kevesebb a fiatal sajnos, és nem olyan eleven a nőszövetségi munka. De azért

nagyon sok mindent csinálunk. A tagjaink szociális munkát, diakóniai munkát végeznek a gyülekezetekben: foglalkoznak a gyerekekkel, látogatnak, süteményt sütnek az öregeknek... A legutóbbi konferenciánkat a Kálvin téri templomban rendeztük – hatvanan voltunk. Az kevés, pláne Budapesten, de az a hatvan nő nagyszerű volt, ők nagyon odaszánt életűek.

Emlékszem, amikor a Kálvin téren megalakult a nőszövetség, meghívtuk őket Budafokra. Nálunk akkor nagyon kellemes volt a kert, ők meg a kilencedik kerületben élnek, úgyhogy nem voltak szokva a madárdalhoz meg a virágokhoz. A kertben ültünk, ott beszélgettünk tea meg sütemény mellett. Nagyon jól érezték magukat, és javasoltuk is, hogy máskor is legyen mód egymást meglátogatni. Azért fontos ez, mert van olyan – volt legalábbis, és szerintem most is van –, hogy az egyik faluban élő gyülekezeti tagok azt se tudják, hogy a másik faluban hogy hívják a papot. Ez a szerint működik, vagy nem működik, hogy a két pap ismeri-e, szereti-e egymást, találkoznak-e, mert amennyiben igen, akkor meghívják egymást prédikálni egymás gyülekezetébe, és a gyülekezetek is találkozhatnak.

Emlékszem, egyszer az egyik nagyobb gyülekezet elment meglátogatni egy kisebb gyülekezetet. És hát ugye, az embernek vannak testi szükségletei, menni kell ama helyiségbe is. Hazafele aztán a nagyobb gyülekezet tagjai mind azt mesélték egymásnak, hogy hű, amikor ő oda bement, mennyire félt, hogy leesik, beleesik, vagy összedől az egész budi. Akkor megszólalt az egyik asszony: „Mit szólnátok ahhoz, ha csináltatnánk nekik egy új budit?” – „Igazad van, csináltassunk!” És összeadták a pénzt, megcsináltatták. A kicsi gyülekezet tagjai pedig, akárhányszor mentek a templomba, látták az új budit, és tudták, hogy azt szeretetből a szomszédék csináltatták. Én akkor értettem meg azt az óriási fontosságú dolgot, hogy mindig meg kell nézni, mire van szükség, és a szerint kell adakozni. Mert az nagyon szép, hogy lelkesek vagyunk, gyűjtünk, de ha nem tudjuk pontosan, hogy mire, akkor a pénz vagy elfolyik, vagy ki tudja, mi lesz belőle. De ha megnézzük, hogy mire van szükség, akkor az valóban segítség lehet. Ezt a történetet a budiról én gyakran még előadásban is elmondtam. Lehet, hogy megbotránkoztak rajta, nem tudom, de komolyan kell venni az ilyesmit, mert hiába megyünk meglátogatni a szegényeket, ha nincs bennünk készség arra, hogy észrevegyük, mi az, amire valóban szükségük van. Én ezt nagyon fontosnak tartom a nőszövetségi munkában.

A Nőszövetségnek annyi bevétele van, amennyit a nők összeadnak; hatszáz forint az éves hozzájárulás. Ha jégeső vagy bármi baj van, akkor külön gyűjtést rendezünk, de ezen kívül a tagdíjakból tartja fenn magát a Nőszövetség. Most a Kálvin téren vagyunk – mégis kaptunk ott egy szobát, nagyon szép szerződést kötöttünk Pál Lászlóval –, és ahogy a Schweitzer Otthonban is fizettünk minden évben százezer forintot, ugyanígy fizetünk a Kálvin téri gyülekezetnek is.

Van működési szabályzatunk, szervezeti szabályzatunk a törvényeknek megfelelően, úgyhogy szabályos, önálló civil szervezet vagyunk, amelyik az egyházban, a gyülekezetekben dolgozik. Olyan gyülekezet is van, ahol két nőszövetség működik: egy az öregebbeknek, egy a fiatalabbaknak. Ezt nem tartom egészen jónak, de talán így tudják megoldani, mert az idősebbek inkább reggel érnek rá, a fiatalabbak pedig délután. Ezek nagyon érdekes helyi megoldások.

Persze nincsen minden gyülekezetben nőszövetség, mert attól is függ, hogy milyen a lelkész. Az egyik gyülekezetben meg akart alakulni a helyi nőszövetség, és meghívtak, hogy menjek el az alakuló ülésre. Erre felhívott a pap és közölte velem, hogy semmi értelme, hogy nőszövetséget alakítsanak, mert ahhoz, hogy süteményt süssenek, adakozzanak és templomot takarítsanak, ahhoz nem kell nőszövetség, úgyhogy ne menjek – ilyen még nem volt a történelmemben. De még a gondnokot is rám uszította, az is telefonált, hogy nem kell nekik Nőszövetség. Én szépen megírtam a papnak, hogy a Nőszövetség nem ezért van, hogy templomot takarítson, adakozzon és süteményt süssön. A Nőszövetségnek komoly missziói feladatai vannak: látogassanak a gyülekezetben az asszonyok, hívogassanak templomba... mindent leírtam. Semmi válasz.

De az asszonyok nem nyugodtak, egyikük lakásán megalakították a nőszövetséget, és közölték a nagytiszteletűvel, hogy megalakultak, ott vannak a templomban. Akkor már nem tudott mit csinálni velük, ezek meg egy szeretetvendégséget akartak rendezni a gyülekezet számára, és engem is meghívtak. Alig mertem elmenni, azt gondoltam, a lelkész már az ajtóból el fog küldeni. De nem így történt. Megérkeztem, és a pap fogadott engem talpig feketében, és ő is beült közénk. Na, gondoltam, most bejöttél a mi utcánkba! – és egy szép előadást tartottam neki arról, hogy mennyire

fontos egy lelkipásztor életében a nőszövetség. És most már több mint negyventagú nőszövetség van a gyülekezetében. Ez három éve történt.

Most már ennek is vége lesz. De húsz évig csináltam, azért az hosszú idő nők közt. Nagyon sok szép emlékem van, és nagyon sok szeretetet, kedvességet tapasztaltam az asszonyok között, jó volt együtt lenni velük.

Ökumenikus női imanap

A Nők Világimanapja⁹⁷ minden március első péntekén van. Ez egy világmozgalom, amiben mi is részt veszünk, a program van fordítva mindig magyarra. Ez nagyon szép ökumenikus összejövétel; részt vettem például Újpalotán egy olyan imanapon, amit a református gyülekezet rendezett, de az evangélikus és a baptista gyülekezet is képviseltette magát, és volt két római katolikus apáca is, akik gitárral kísérték az énekünket.

Mindig azért az országért imádkozunk, akik abban az évben összeállították a programot, meg a világbékéért és minden nyomorúság ellen. Magyarországon a Nők Világimanapját Dobos Károly vezette be. Nagyszerű ember volt, nagyon szerettem és tiszteltem őt.

A legtöbb helyen úgy van, hogy egy gyülekezet a környékbelieket összehívja, és ezen a napon az országban összejönnek a gyülekezetből – és a szomszéd gyülekezetekből – nők, különböző felekezetek képviselői. Együtt ismertetik az abban az évben sorra kerülő ország történelmét, kultúráját, azt, hogy hány felekezetük van, milyen szolgálatuk, milyen teológiájuk, és akkor mindenki megismeri azt az országot, akikért imádkozunk. És ez után azzal, aki vezeti a liturgiát különböző igéket és imádságokat olvasnak fel. Ez nagyon szép.

Amerikában van egy koordináló csoport, ők döntenek el, hogy a következő imanapon melyik ország kerül sorra, de abból az országból azok felelősek az imanap programjáért, akik összeállították. Az ország ismertetésekét is helyben írják, és azokat aztán le is kell fordítani. Amikor a részvételünk a világimanapban elkezdődött, négyen voltunk: egy evangélikus, egy baptista, egy methodista lelkész, és én

voltam a református. Nyolc éve jött az imanapi program német szövege, a román ortodox egyház állította össze. Németül kaptuk meg, és elkezdtek mondatról mondatra végigolvasni. Kiderült a szövegből, hogy sem magyarok, sem protestánsok nem élnek Romániában, úgyszólván megállapítottuk, hogy ez így hamis. Ott álltunk négyen a román ortodox imanapi programmal, esküt tettünk, hogy nem mondjuk senkinek, és átírtuk az egészet. Szépen leírtuk, hogy van ortodox egyház, és van református meg evangélikus, és vannak szászok meg magyarok... mindent leírtunk. Rettentően izgultunk, hogy most mi lesz, és nem mertük átküldeni a magyar szöveget a kolozsváriaknak, amit különben mindig szoktunk.

Egyszer engem elküldtek Strasbourgba. A Nők Világimanapja program szervezte az utat, és ott voltak a nagyfőnökök is New Yorkból. Mondtam nekik, hogy mi, magyarok is szeretnénk már egyszer sorra kerülni. Azt felelték, hogy ha beterjesztünk egy teljes programot – de történelem, földrajz, teológia, minden legyen benne –, akkor tizenharmadikak vagyunk a sorban. Elkezdtem beszélgetni ezekkel a nőkkel, és azt gondoltam, most vallok. Mondtam, hogy nekünk nagy problémáink voltak a román kiadással. Ne is mondjam, felelte a legfőbb főnök, ha én azt tudnám, hogy nekik milyen problémájuk volt vele! Mondom, miért? Hát, mert őnekik van egy munkatársuk, aki nagyon jól fordít különböző nyelvekből. Ő magyar, és mikor elolvasta a román szöveget, teljesen kiborult, és nagy cirkusz volt. Na, mondom, akkor jó, mert mi is kiborultunk. És elmondtam, hogy mi átírtuk a szöveget. Mondták, nagyon jól tettük.

Amikor hazajöttem, rögtön levelet írtam az Ökumenikus Tanácsnak – mindenkinek, aki illetékes –, hogy ha beterjesztünk egy teljes imanapi programot, akkor sorra vesznek bennünket. Azóta sem csináltak semmit. De ez valóban komoly munka, mert ebbe legalább a négy protestáns egyházat bele kell venni, de bele kell venni a rómaiakat is meg az ortodoxokat is. Aztán ott van az ország történelme – na, képzeljük el, ebben a világban milyen szempontból írnák meg? –, és bele kellene venni valamit az irodalomból, a Nobel díjasokból... azért ez mind mi vagyunk! És akkor össze kell állítani lelkésznőkkel egy komoly liturgiát. Sőt filmet is kell készíteni, és speciális ételrecepteket is mellékelni kellene. Ez persze nagyszerű lenne, de nem csinálják. Én mint Nőszövetség nem hívhatom össze a társaságot, ez az Ökumenikus Tanács dolga. Talán majd az utódom kihajtja belőlük.

Nyugdíjas évek

Nem mondom, hogy nem volt meglepő fordulat

János és Hegedűs püspök között voltak konfliktusok. Nem akarom én ezt részletesen elmesélni, de nagyon-nagyon nehéz volt nekem az egész, mert ugyanazzal a mentalitással találkoztam, mint Debrecenben. És ez itt is bejött, mert Hegedűs közölte Jánossal – aki nem csak budafoki lelkész volt, hanem a teológián is tanított –, hogy nyugdíjba kell mennie. Azért küldte nyugdíjba, mert János ellentmondott neki politikai ügyekben. Hegedűs akkor már teljesen benne volt a MIÉP-ben – Csurka odajárt a Szabadság térre –, és ez ellen János szót emelt.

Volt egy nagy jelenet, azt azért elmondom. János egyszer egy másik gyülekezetben prédikált, és akkor éppen nem volt segédlelkész sem, úgyhogy én voltam a helyettes, én prédikáltam. Most is tudom, hogy a felelősségről beszéltem. Amikor bementem a záró éneket, egy nő a gyülekezetből – aki nagyon ritkán járt templomba – kipenderedett a Úrasztalához és felolvasott egy írást, hogy János nem való Budafokra, mert az áldott életű Hegedűs püspöknek ellentmondott. Ocsmány beszéd volt. Ott álltam fent a szószékben, és nem tudtam, hogy most mit csináljak. Aztán abbahagyta, a gyülekezet elénekelte a záróéneket, és mikor mentek ki a templomból, majdnem megverték a nőt. Paraszthajszálon múlt, hogy meg ne verjék.

Hegedűs okos, művelt ember volt, valamikor mi nagyon jóban voltunk vele, gyakran volt nálunk – míg meg nem nősült. Van egy francia mondás: „Cherchez la femme!” – „Keresd a nőt!” Hegedűs felesége nagyon „nagy magyar”. Amikor én már a Nőszövetség elnöke voltam, egyszer összehívtam az összes hazai protestáns egyház nőszövetségeit, hogy tartsuk meg közösen, ökumenikusan a Nők Világimanapját. Abban az évben éppen egy ázsiai ország rendezte az imanapot, és a megbeszélésen egyszer csak felállt Hegedűsné: „Miért nem Magyarországot imádkozunk?” – tehát a háttérben ez mindig ott volt. Azt feleltem neki, a magyarokért minden nap kell imádkozni, de egy évben egyszer egy másik országért imádkozunk. Akkor csönd lett.

Amikor másodjára választottak meg a Nőszövetség elnökének, akkor ők elhoztak a Szabadság térről negyven „csurkás” nőt – mondván, hogy azok is tagjai a Nőszövetségnek –, és amikor nem az ő lányát, Zsuzsát, hanem engem választottak elnöknek, felállt Hegedűs mama, és azt mondta, most egy árulónak a feleségét választották meg. És akkor kivonultak. Kivonultak mind, az egész MIÉP meg a két Hegedűs-nő – nagyon kínos volt a nagyjelenet. Utána pár nappal kaptam egy levelet Zsuzsikától, hogy polgári bíróságon fel fognak jelenteni, mert én csaltam. Persze nem jelentettek fel, maradtam elnök, még most is az vagyok, ők viszont megalakítottak egy Lórántffy Zsuzsanna Nőszövetséget a Szabadság téren.

János alázatosan fogadta a nyugdíjaztatását, ezt a pizsokságot. Nem mondom, hogy nem volt meglepő fordulat, de már volt tapasztalatunk, hiszen addigra már végigéltük Debrecenben a lehallgatást, a névtelen leveleket, az eljövetelet... és amikor Jánosnak fölmondtak a teológián, nyilvánvaló volt, hogy ez a pályája végét jelenti.

Érdekes volt az utolsó istentiszteleten a segédlelkész. János – mint mindig – papi inget, palástot viselt, és a segédlelkész is palástban volt – egy sárga nyakkendővel. Tudtam, hogy ez az ellenállás jele. Mikor jöttünk ki a templomból, köszöntem és azt mondtam neki: „Nagyon szép a nyakkendője.” Értette, hogy miért mondtam, de ezt muszáj volt mondanom. Reménykedett, hogy majd most ő lesz a lelkész, de később itt hagyta az egész egyházat, és elment Svédországba.

Mikor kiderült, hogy nyugdíjba megyünk, Takaró Károly, a kelenföldi pap lett a helyettes lelkész. És amikor költöztünk, éppen akkor jött be, amikor én egy nagy afrikai dobot cipeltem. A kapuban találkoztunk, üdvözöltük egymást, és azt mondta nekem: „Sok erőt kívánok a főtisztelendő asszonynak” – de nem vette ki a kezemből a dobot. Ez az ember, azt hiszem, másodszor járt lelkész helyettesként Budafokon, mikor közölte a segédlelkésszel, hogy ha temetést jönnek bejelenteni, akkor kérje el a temetkezési vállalat számláját, és annak a 10%-át kérje stólapénznek. János soha nem kért senkitől egy vasat sem; ha adtak, megköszönte, és rögtön beírta egy elszámolási blokkra – ebből lett a nyugdíja –, de ha nem adtak, akkor nem volt, mert soha nem kért senkitől.

Végül meghívták Illés Dávidot, ő lett János utódja. Hozzánk nem ért rá eljönni.

Budafokra nagyon ritkán megyek templomba. Ha ott vagyok, a mostani lelkész, Nagy Péter mindig nagyon kedves hozzám, és a presbiterek is. Egyszer ültem a templomban a pad szélén, és a másik szélén Németh Zsolt ült, az akkori külügyminiszteri államtitkár úr. Éppen Ráday Pálnak az éneke volt, a *„Meghódol lelkem tenéked, nagy felség”*. Az ének legépelte szövegét – amin a liturgia is rajta volt – odaadták mindenkinek, és láttam, hogy neki nincs papírja. Erre odacsúsztam mellé, odatartottam a lapot és megkérdeztem tőle: „Tudja, ki volt Ráday Pál?” Azt mondja, nem. Mondom: „Rákóczinak volt a külügyminisztere, és nagyon szeretném, hogy ha maga külügyminiszter lesz, ilyen éneket tudjon írni”. Jót nevetett rajta. Én ismertem az édesapját, az ifjú Németh Géza pedig ott presbiter Budafokon, és nagyon rendesen csinálja. A felesége nagyszerű nő, vele csináltuk a vasárnapi iskolát. Nagyon jól tud énekelni, és mindig ő vezette az éneket. Szerettem őt is, nagyon jóban voltunk.

Nagy Péter mindig kedves volt hozzánk. Egy idős budafoki egyháztág, akivel nagyon jóban voltunk, elkerült a Dunakanyarba, egy öregotthonba. Minden évben meg szoktuk őt látogatni, és mindig Nagy Péter volt a fuvarosunk. Amikor elmegyek a templomba, megpuszil, és rettentő jóban vagyunk. Ez nagyon jó, és ennek így is kell lennie, hiszen ő nem tehet arról, hogy János és Hegedűs közt milyen ellentétek voltak.

Egy szál fehér rózsza a muskátlik alatt

Budafokról tehát nyugdíjba kellett menni, na, de hova megyünk? Úgy tűnt, nincs más választásunk, mint Péter fiamékkal összeköltözni, ami sem nekik nem lett volna, jó, sem nekünk, hiszen amikor szűkösebb térben két család van együtt, az nem jó. Nagyon odavoltunk, hogy mi legyen. János akkor még lelkész volt, és jártunk családot látogatni, mivel az is hozzátartozik a lelkipásztori munkához. Egyszer eljöttünk a Karcag utcába, ahol egy fiatal házaspár lakott három gyerekkel. Nagyon jóban voltunk, beszélgettünk és elmondtuk nekik, hogy nyugdíjba kell mennünk, de még nem tudjuk, hova. Erre megszólalt a férfi: „Hát itt velünk szemben van egy lakás, már négy éve üresen áll. Tanácsi bérlakás, igényeljétek ki!” Csak nem képzeli, mondtam, hogy pont nekünk fogják odaadni? Azt felelte, egy levélbe kerül.

Hazamentünk Budafokra, János megírta a levelet, és postafordultával jött a válasz, hogy megkaptuk a lakást.

Bejöttünk ide, de azt nem is lehet elképzelni, milyen állapotok fogadtak minket. Először is egy lakás, amiben már négy éve nem lakott senki, az egy rom. Ráadásul előzőleg egy öreg férfi lakott itt, aki fáradt is volt, öreg is volt, nem tudott semmit rendben tartani. Kétségbe voltunk esve, de akkor jött János fiam: „Mamikám, mennyi kell?” – és rendbe hozatták nekünk a gyerekeim a lakást. Nem csak a lefolyócsőt, a vízvezetékét, a villanyvezetékét, hanem mindent újjá kellett építeni, mert színrom volt az egész. Végül beköltözhattünk ide, és két vagy három év után megvehettük a lakást, méghozzá fillérekért, miután számlákkal tudtuk bizonyítani, hogy mennyit költöttünk a felújítására, és azt beszámították.

Azóta is hálát adok az Istennek ezért. Kezdve azon, hogy négy lépcsőn kell feljönni – az egyik húgomhoz negyvenhét lépcsőn kell felmenni az első emeletig, és ez bizony óriási különbség nyolcvan felül. Aztán olyanok a lakók a házban, hogy mikor János nagybeteg volt, és itthon volt már, és halálán volt, jöttek megkérdezni, hogy miben segíthetnek. És ez mind a mai napig így megy. Elhatározom, hogy na, most én rakom ki a kukát – már kinn van. Jó, akkor most én mosom le a lépcsőt – már le van mosva. El sem lehet képzelni, milyen kedvesek és jók hozzám, úgyhogy nagyon jól érzem itt magam. Az egész utca olyan, hogy – mint faluhelyen – ha találkozunk, köszönünk. Fogalmam sincs, hogy ki az illető, csak azt tudom, hogy ebben a házban lakik, vagy abban, de köszönünk egymásnak. Úgyhogy tényleg elmondhatom, hogy az Úristen gondot visel ránk. Ki hitte volna, hogy lesz öregkoromra egy olyan lakás, ami egy személynek nagyon jó, és még két öregnek is nagyon jó volt. Jó, a nagy fotelek nem fértek be. János nagyon szerette volna behozni, de csak az ablakon át lehetett volna betenni. Kis fotelok vannak, és ez volt az ő kedvence, itt olvasta mindig az újságot.

Tényleg nagyon jó itt, és nagyon jó volt Jánossal itt a vége a közös életünknek. A születésnapomon halt meg. Nagyon hiányzik. De az is hozzátartozik a szomszédsághoz, hogy idén, mikor a születésnapomon nyitom ki az ablakot, egy szál fehér rózsza volt a muskátlik alatt. Kérdem a lakóktól: „Nem tudják, ki tette ide?” Nem. Egyszer csak hallom, hogy a szomszéd vágja a füvet. Az a szokás, hogy ha mi

vágjuk a fűvet, akkor belevágunk az övébe is egy jó darabon, ha meg ő vágja, a mienkbe vág bele; ez egy kedveskedés. Megyek ki hozzá, köszönök, mire azt mondja: „Megtalálta a virágot?” – „Maga tette oda?” Azt mondja: „Igen, mert tudom, hogy a születésnapján halt meg az én János bátyám, aki olyan sokat beszélgetett velem. És gondoltam, hogy örülni fog. Mintha ő küldte volna”.

Jegyzetek

¹ **Kaas Ivor** (1842-1910): politikus, újságíró. Családja apai ágon dán eredetű, de apja, Kaas Ede báró már az osztrák hadseregben szolgált, s házasságkötése után telepedett le Magyarországon, előbb Hont vármegyében, majd a Pest megyei Farnoson. Kaas Ivor elsőéves jogászhallgatóként 1860-ban részt vett a Táncsics Mihály vezetése alatt szerveződött osztrákellenes diákszervezkedésben, amely miatt hét hónapot börtönben töltött. 1863-1866 között Amszterdamban volt bankár, majd Magyarországra visszatérve a *Hon*, majd a *Hazánk* szerkesztőségében dolgozott. 1868-1870 között Kelet-Ázsiába, majd Fokföldre, végül Észak-Amerikába utazott. Hazatérve egy évig Andrassy Gyula gróf mellett volt fogalmazó, majd újságírói és politikusi pályán haladt tovább. 1871-től a *Reform* publicistája, majd a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* főmunkatársa, 1903-tól az *Alkotmány* és a *Magyar Korona* munkatársa lett. Az 1875/78. évi országgyűlésen a hátszegi, 1888-1892 között a főváros IV. kerületét (Belváros) képviselte. 1875-1876 között a Szabadelvű Párt tagja volt, majd az Apponyi-féle Mérsékelt Ellenzék (1891-től Nemzeti Párt) híve. Az 1890-es évek elején az egyházpolitikai reformok hatására alapító tagja lett a Katolikus Néppártnak, amelynek támogatásával 1903-ban és 1905-ben ismét parlamenti mandátumot kapott. (Forrás: Országgyűlési Almanach, 1905-1910. p. 295.)

² **Matolcsy Károly** (1828-1907): közjegyző, földbirtokos. Kecskeméten született, apja Matolcsy László (1788-1836), debreceni születésű kecskeméti református pap, anyja zsarolyáni Márton Mária (1798-1868). Jogot végzett. Főhadnagyként – bátyjával, Lászlóval együtt – részt vett az 1849-es szabadságharcban, aminek leverése után mindkettőjüket bebörtönözték. Szabadulása után a Dégenfeld uradalomba került gazdatisztnak a Nagykároly (Szatmár v.m.) melletti Csomaközre. Az 1850-es években Ceglédre került szolgabírónak, majd Cegléd első közjegyzője lett. 1851-1857 között Tápiószelén földet bérelt és azon gazdálkodott. Tápiószele 4 km-re van Farmostól, ahol a dán eredetű báró Kaas család élt. Matolcsy Károly így ismerkedett meg Kaas Melanie-val, akivel 1860 október 23.-án Tápiószelén házasságot kötött. A Kaas család révén jelentős földbirtokhoz jutott Farnoson, az ő személyében jelent meg a Matolcsy család ezen a vidéken. Házasságukból hét gyerek született, ebből három kisgyerekként meghalt, négyet neveltek fel: Balázs (1861+), László (1863), Teréz (1865), Miklós (1869), Petronella (1871+) Ida (1871) és Erzsébet (1873+). A faluban lévő birtoktesten (szőlő, gyümölcsös, park, nádas) 1901-ben építette fel a „Felső Házat”. Ezt most a Tápió-vidéke Tájémuzeumként restaurálták. (Forrás: <http://www.csaladitemeto.hu/dok/sir14-3.pdf>)

³ **Matolcsy Miklós** (1869 – 1938): orvos, gyógyszerész, vegyész. Cegléden született. Középiskoláit Sárospatakon és Budapesten végezte. A Budapesti Tudományegyetemen: gyógyszerész, orvosi majd vegyész diplomát szerzett. 13 évig a Tudományegyetem I. Vegytani Intézetében dolgozott Than Károly vegyészprofesszor mellett. 1905-ben habilitált gyógyszerészetből, magántanári címet kapott. Külföldi tanulmányúton járt Németországban, Belgiumban, Bécsben. Bókey Árpád gyógyszerész professzor javaslatára őt bízták meg 1907-ben az akkor felállított Egyetemi Gyógyszertár vezetésével. Ő tanította először az egyetemen az orvostanhallgatóknak és gyógyszerészeknek a Gyógyszerészet tárgyat és ezen belül vénykészítést. Tevékenysége sok területen hozott újat a magyar gyógyszerészetben. Fontos szerepe volt a kórházak házi gyógyszertárainak megszervezésében. 1914-ben az approbációs vizsga cenzora lett, ettől kezdve gyógyszertár önálló vezetése csak ilyen vizsga eredményes letétele után volt lehetséges. Az első világháború alatt ő szervezte meg – a hadsereg főgyógyszerészeként – a gyógyszerellátást, ezért magas katonai kitüntetést kapott. Részt vállalt a háború utáni közegészségügy gyógyszerellátásának megszervezésében, tagja lett az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, valamint a IV. Gyógyszerkönyv szerkesztőbizottságának. 1922-ben megkapta az egészségügyi főtanácsosi címet, alapító tagja volt a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaságnak. Sokoldalú elfoglaltsága és hivatalával járó adminisztratív tevékenysége mellett volt ideje tudományos és szakirodalmi tevékenységet is végezni. Főleg a vas és kinin sók meghatározási módszereivel foglalkozott tudományos cikkeiben. Említést érdemel Könyv és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerészeti munkákról 1578-1909 című gyógyszerésztörténeti műve. (Forrás: <http://www.csaladitemeto.hu/dok/sir15-8.pdf>)

⁴ **Szamuely Tibor** (1890-1919): kommunista politikus, újságíró. A tanácsköztársaság kikiáltása után számos pozíciót töltött be. Megbízták a hadügyi népbiztos helyettes, a közoktatásügyi népbiztos tisztségek ellátásával, valamint ő volt a lakásbizottság vezetője és a rokkantügyek intézője is. A tanácsköztársaság ideje alatt erőszakos jellegűben az oroszországi eseményekhez hasonló atrocitások történtek, ezekben hadügyi népbiztos helyettesként Szamuely jelentős szerepet játszott; számos embert végeztetett ki statáriális módon. 1919. április 20-án Győrben elhangzott beszédében a következőket mondta: „A hatalom a kezünkben van. Aki azt akarja, hogy visszatérjen a régi uralom, azt kíméletlenül fel kell akasztani. Az ilyennek bele kell harapni a torkába. A magyarországi proletariátus eddigi győzelme nem került különösebb áldozatokba. Most azonban szükség lesz arra, hogy vér ömöljön. (...) Ki fogjuk irtani, ha kell az egész burzsoáziát!” Szamuely és a vele egy véleményen

lévők – akik „Lenin-fiúk”-nak nevezték magukat – terrorkülönítményt állítottak fel. Hírheft páncélvonatukon járták az országot, és mindenütt felléptek, ahol a tanácsrendszert veszélyeztető megmozdulásokat sejtettek. A tanácsköztársaság bukása után egy embercsempész segítségével Ausztriába szökött, és amikor egy osztrák járőr elfogta, Szamuely a nála levő pisztollyal öngyilkosságot követett el.

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Szamuely_Tibor)

⁵ **Kriza János** (1811-1875): néprajzkutató, költő, műfordító, unitárius püspök. Gimnáziumi tanulmányait Kolozsváron végezte és ugyanitt fejezte be 1833-ban a bölcséletet és teológiát, valamint 1833–35-ig akkori szokás szerint jogot is tanult. Buzgó munkása volt az 1830-as években alakult kollégiumi olvasótársaságnak és Szentiváni Mihállyal megindítója a kis kör Viola, később Remény című folyóiratának. 1835-ben megválasztották a kolozsvári unitárius egyházközség lelkészévé. 1835-1837 között Berlinben bölcséleti és hitoktatói tanulmányokat folytatott, valamint ezek mellett nyelvészettel is foglalkozott. Mint lírikus költő és népköltési gyűjtő általános elismerésben részesült, ennek kifejezésül a Magyar Tudományos Akadémia 1841-ben levelező tagjává, 1863-ban rendes tagjává választotta, a Kisfaludy Társaságnak 1863-ban lett rendes tagja. 1861-ben a tordai zsinaton püspöknek választották. 1863-ban *Vadrózsák* címmel kiadta az első erdélyi magyar népköltészeti gyűjteményt, emellett az első erdélyi teológiai folyóirat, a Keresztény Magvető alapító szerkesztője volt. (Forrás: http://church.lutheran.hu/reformatio/ppanteon/pp_uni_kriza_janos.htm)

⁶ **Vargha Gyuláné, szemerjai Szász Póla** (1863-1947): költő, fordító, lapszerkesztő. Szász Károly református püspök lánya, aki 1882-ben ment férjhez dr. Vargha Gyulához, az Országos Statisztikai Hivatal igazgatójához. 1896. belépett a Lorántffy Zsuzsánna Egyletbe, melynek 1897. tavaszán alelnöke lett. 1903-ban többekkel együtt kilépett az egyletből, akikkel megalapította a Bethánia Egyletet. Cikkeket és költeményeket írt a szerkesztésében megjelent lapokon kívül a *Protestáns Egyház*, az *Iskolai Lap*, a *Kis Tükör*, a *Protestáns Naptár*, az *Ébresztő*, a *Keresztény Evangelista*, a *Jó Pásztor* és a *Keresztény Népbarát* című kiadványokba, angolból és németből fordított vallásos énekei a *Hozsánna* és *Hallelujah* című énekgyűjteményekben jelentek meg (1904, 1908). (Forrás: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV.; Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedés, 1891-1914. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz25747.htm>)

⁷ **Bethánia Egyesület:** A CE Szövetséget Francis E. Clark, portlandi presbiteriánus lelkész indította el gyülekezetének 58 fiataljával, akik 1881.febr.2-án nyilatkozat aláírásával arra kötelezték el magukat, hogy Megváltójukat, Jézus Krisztust akarják életükkel szolgálni, és ebből a célból egy keresztyén ifjúsági szövetségben együtt kívánnak munkálkodni. A mozgalom első célkitűzése az volt, hogy megtartsa a hitre jutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A CE Szövetség gyorsan elterjedt, először Amerikában, majd az egész világon. Magyarországon Szabó Aladár, dr. Kecskeméthy István teológiai tanárok és mások 1903-ban alapították meg a Bethánia Egyletet, és kérték annak felvételét a CE Világszövetségbe. A Bethánia Egylet, bár megalakulásában az említett lelkészek döntő szerepet játszottak, alapvetően mindig laikus mozgalom volt. Igyekezett a CE mozgalomra jellemző módszereket (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák, vasárnapi iskolai munka, személyes lelkigondozás stb.) nálunk is meghonosítani. Az Egylet célja: a keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása. A Bethánia Egylet csoportjai (Szabolcs, Borsod, Dél-Magyarország, Budapest és környéke) ébredési góccokká váltak. 1950-ben politikai nyomással a Bethánia Egyletet feloszlatták. 1990. márc.31-i dátummal Bethánia CE Szövetség néven társadalmi szervezatként újra bejegyezték, és még abban az évben újra felvételt nyert a CE Világszövetségbe.

(Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/bethania-ce-szovetseg/cikk/mutat/bemutatkozas/>)

⁸ A srapel gránát éles fémdarabokkal, szögekkel, apró golyókkal és löporral megtöltött lövedék. Használatának „fénykora” az első világháború éveire esett, tömeges pusztító hatása erősen érvényesült a kiterjedt harctereken és a lövészárkokban. A srapel azonban elsősorban roncsolásos sérüléseket okozott; a tömeges megvakulás a vegyi fegyverek (harci gázok) alkalmazásának következménye volt, melyeket tömegpusztító fegyverként először 1915 áprilisában az yperni (Belgium) gáztámadásban vetettek be a német csapatok a franciákkal szemben. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege az isonzoí csatában (1917. augusztus–szeptember) szenvedte el legnagyobb gáztámadást. A hadviselő felek első világháborús veszteségeiből körülbelül 880 000 főre tehető a különféle harci gázok áldozatainak száma, ennek többszöröse a vegyi támadásokban megsebesülteké.

(Források:

http://tudomany.ma.hu/tart/cikk/h/0/125870/1/tudomany/Miatta_rettegett_az_első_vilaghaboru_egy_zenelo_fegyvertol, http://nagyhaboru.blog.hu/2013/01/02/harci_gazok_alkalmazasa_az_első_vilaghaboruban)

⁹ Frommer Lajos fegyvergyáros készítette az első Braille-nyomtatógépet Magyarországon. Három kis fémdarabból kellett összeállítani a hatpont-rendszernek megfelelő egyetlen betűt, azt egy kis ablakba helyezni,

majd az ablakokat az egész A/4-es oldalon keresztül kirakni – ez volt a szedés technikája. A kiemelkedő pontokra helyezték rá a papírlapot, és nagy súllyal rányomták, hogy sokszorosítani tudják az oldalakat. Az első így nyomtatott Bibliát Frommer Rudolfné gépén 1917-ben készítették el. A gépet 40.000 koronáért Matolcsy Miklósné megvásárolta, és 1925-ben kezdte nyomtatni rajta a Károli Bibliát. (Forrás: Fehér Anna: A látássérültek részére készült bibliakiadások (előadás kivonat); <http://www.biblia-tarsulat.hu/dokum/vakok.htm>)

¹⁰ **Jakab Miklós** (1912-2002): református lelkész, gyógypedagógus. A Magyarországi Református Vakmisszió annak indulása, 1936 óta vezetője volt. A mai napig az egyetlen olyan lelkész volt, aki ismerte és használta a Braille-írást és jelnyelven hallássérülteknek is prédikált. A Baross téri református gyülekezetben végzett több mint hat évtizedes szolgálata alatt látás- és hallássérültekből álló gyülekezeti tagjaival együtt bizonyította, hogy az élet a legnagyobb keresztet viselőknél is lehet értelmes és szép. Felesége, Jakabné Balogh Erzsébet még kisgyermekként megtanulta a Braille-írást és a jelnyelvet. Később évtizedeken át síkból Braille-írásba írta át a Bibliát, az egyházi műveket, és juttatta el ingyenesen híveiknek. Gyermekeik mindketten gyógypedagógusok és – szinte talpra állásuktól kezdve – szülei munkatársai lettek: kísérték a vak gyülekezeti tagokat, felírták a telefonos üzeneteket stb. A missziós gyülekezettel sorra járták az országot, hogy a látók ismerjék meg őket és csökkenjenek előítéleteik. (Forrás: <http://www.vakinfo.hu/irasok/vakinfo-portrek-jakab-miklos>)

¹¹ Dr. Kádár Mihály: A női élet egészségtana; Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1943.

¹² Dr. Kádár Mihály 1930-1933 között volt a Soli Deo Gloria Szövetség elnöke. A **Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom (SDG)** – a név jelentése: Egyedül Istené a dicsőség – 1921-ben fiatal teológusok alapították azzal a céllal, hogy megújítsák a Magyar Református Egyházat. Egyik jelmondatuk ez volt: „Evangéliumot Magyarországnak”. Az SDG 1928-ban vásárolta meg a balatonszárszói Nefejejs-villát, ahol nyaranta konferenciákat tartottak. Előadók között püspökök, egyetemi professzorok, írók, lelkészek voltak. 1940-től, a Kabay Márton Kör megalakulását követően új lendületet vettek a szárszói SDG-konferenciák, s központi kérdésüké a „Mit tehet az ember, ha magyar?” gondolata vált. Az 1942-es szárszói konferencián a parasztságot Veres Péter, a munkásságot Nagy István, az értelmiséget Darvas József képviselte, s ekkor hangzott el Németh László első szárszói beszéde is. 1943 augusztusában a Magyar Élet Könyvbarátainak társasága a Soli Deo Gloria szövetséggel közösen rendezte a szárszói Magyar Élet Tábort. A 600 fős küldöttséget az értelmiségi református ifjúság mellett a katolikus fiatalok, írók és költők valamint a parasztság és munkásság képviselői alkották. Az 1943-as szárszói konferencia egyben a népi írók mozgalmanak szellemi összegzésévé is vált. A népi mozgalom – melynek csúcspontja a Márciusi Front létrehozása volt – a fasizmus és a világháború árnyékában azt a célt tűzte maga elé, hogy nagy nyilvánosság előtt tisztázza a népi mozgalom társadalmi és gazdasági alapelveit. A történelem e különösen feszült pillanatában azonban már élesen polarizálódtak a nézetek. A két pólust Erdei Ferenc és Németh László nézetei jelentették. Erdei Ferenc álláspontja szerint a magyarság számára nincs más út, mint a szocializmus választása - szemben a fasizmussal. Németh László viszont sem a fasizmust, sem a bolsevizmust nem fogadta el, hanem egy harmadik oldal, egy harmadik út koncepcióját fejtette ki. Az 1943-as szárszói konferencia megítélése mindmáig viták tárgya, de ennek ellenére Szárszó a népi mozgalom történetének jelképpé vált magaslatára. (Forrás: <http://sdgszarszo.hu/az-1943-szarszoi-konferencia>, valamint Görömbei András: A magyar népi irodalom; http://www.origo.hu/attached/2005022806gorombej_06.rtf.)

¹³ A népi gyógyászatban piócákkal kezelték a szívbetegségeket, a fekélyt, a vastagbélgyulladást, a magas vérnyomást és az ekcémát. Az állatgyógyászatban is alkalmazták, a hörgők asztmás megbetegedését kezelték vele. A pióca legfontosabb hatóanyaga a hirudin, melynek véralvadástgátló, nyirokkeringést élénkítő, immunizáló és érgörcsoldó hatása van. (Forrás: <http://termesztudomany.blogspot.hu/2010/10/hagyomanyos-nepi-gyogymodok-iii.html>)

¹⁴ **Muraközy Gyula** (1892-1961) református lelkész, író, műfordító, szerkesztő. Tanulmányait a budapesti Református Theológiai Akadémián és a franciaországi Montaubanban végezte, majd a budapesti Kálvin téren volt segédlelkész, 1932-től lelkész. 1918-tól 1931-ig Kecskeméten volt lelkész. A Dunamelléki Református Egyházkerületben 1936-ban tanácsbíró, 1937-ben és 1939-ben zsinati rendes tag, 1946-ban főjegyző volt. 1942-ben a református konvent az ő elnöklése alatt hozta létre a Jó Pásztor Bizottságot, amelynek célja a zsidóságból áttért református egyháztagok és az arra rászorulóknak szociális és karitatív gondozása volt. 1955-ben nyugalomba vonult, de 1957-től ismét a Kálvin téren lett lelkész. 1957-től haláláig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtájtára volt. (Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/252.html>)

¹⁵ A Szabadság-híd (Ferencz József-híd, Fővám téri-híd) Budapest legrövidebb hídja, melyet 1896-ban, a főváros negyedik hídjaként adtak át. 1945. január 16-án a visszavonuló német hadsereg – a többi budapesti Duna-híddal együtt – felrobbantotta. A robbanás a befüggesztett részen túl a pillérekhez kapcsolódó konzolos szerkezetben is kárt okozott, a parti nyílásokat áthidaló szerkezetek azonban, ha sérülten is, de a helyükön maradtak. Egy hónappal később szovjet katonai alakulatok hozzáálltak a megmaradt hídrész pontonhíddal történő kiegészítéséhez, valamint a sérült részek bontásához. A híd további rongálódása ellenére végül a pillérek felhasználásával elkészült ideiglenes pontonhíd elsőként kapcsolta össze Budát és Pestet a háború után. A pontonhíd 1945. március 15-től 1946. január 10-éig szolgálta az átkelést. A Ferencz József híd helyreállítása 1946 tavaszán kezdődött el, az újjáépített hidat 1946. augusztus 20-án nyitották meg a forgalom számára, egyúttal a mai, Szabadság-híd nevet adva az átkelőnek.

(Forrás: <http://fovarosunkbudapest.network.hu/blog/fovarosunk-budapest-blogja/a-szabadsag-hid-tortenete>)

¹⁶ **Jancsó Adrienn** (1921-2006): színész, előadóművész. Marosvásárhelyen született, 1944-től a Kolozsvári Nemzeti Színház, majd a Magyar Színház tagja. 1947-ben települt át Magyarországra. 1951-1990 között a Vígszínház, majd a Madách Színház, végül a Radnóti Miklós Színpad tagja volt. 1955-től kezdve évtizedekig járta az országot, a magyar költészet, legfőbb népszerűsítőjeként. Előadóestjeit főleg a magyar népköltészet remekeiből, balladáiból állította össze. Férje Jékely Zoltán, apósa Áprily Lajos volt. (Forrás: Magyar Színházművészeti Lexicon)

¹⁷ **Ritoók Zsigmond** (sz. 1929.): klasszika-filológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Görög-latin és magyar szakos diplomát szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd az ELTE görög tanszékének tanársegédje lett. 1958-1970 között a budapesti Martos Flóra Gimnázium (ma: Óbudai Gimnázium) tanára volt. 1970-ben a MTA ókortudományi tanszéki kutatócsoportjának tudományos munkatársa, később főmunkatársa lett. 1986-ban az ELTE latin nyelv és irodalom tanszékének egyetemi tanárává, egy évvel később tanszékvezetőjévé nevezték ki, mely tisztséget 1993-ig töltötte be. 1999-ben nyugalomba vonult, de professor emeritusként változatlanul folytatja oktatói tevékenységét. 1990-ben választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1993-ban pedig rendes tagjává. (Forrás: Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002., Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2003.)

¹⁸ **Muharay Elemér** (1901-1960): színész, rendező, dramaturg. Iskoláit nehéz körülmények között, megszakításokkal végezte. 1922-ben elvégzi a Mattyasovszky-Bolváry Színész és Rendező Iskolát, 1926-28 között Francia- és Németországban él, követi és tanulmányozza az ottani színházi életet. Már akkor érlelődik benne a gondolat a népművészetek és a modern művészeti törekvések összekapcsolásában rejülő, a nemzeti kultúrákat megtermékenyítő lehetőségekről. 1928-ban végleg hazatér és vidékre szerződik színésznek és rendezőnek. 1931-ben megkapja a pesterzsébeti Erzsébet Színház színháznyitási engedélyét. A színház igazgatójaként kezdeményezi a "Klasszikus sorozat olcsó bérletben" akciót. Amikor a munkásközöniséget is szervezni kezdi, a város vezetősége visszavonja a helyiség-engedélyt. Rövid ideig a Magyar Színházban dolgozik, azonban hasonló okokból onnan is kitiltják. 1934-ben bekapcsolódik az Új Thália színház szervezésébe. 1934-36 között a Magyar Írás folyóirat szerkesztőségi bizottságának tagja, színi- és filmkritikusa. A Prágai Magyar Hetilap cikkírója. 1935-37-ig a Kelet Népe folyóirat szerkesztője. 1936-ban létrehozza a Művész Stúdiót, melynek célja Bartók és Kodály szellemében a magyar játékszín és tánc kifejlesztése "a modern magyar színművészet megújítása érdekében". Közben intenzív néprajzi tanulmányokba és gyűjtésbe kezd. A Stúdió munkájában több neves néprajzos szakember vesz részt (köztük Györffy István és Viski Károly). 1938-ban a Művész Stúdiót rendészeti okokra hivatkozva bezárják. 1938-ban elindítja a faluszínház mozgalmat. 1939-40-ben megalakítja a Vasas Színjátszók népi csoportját. A Vasas székházban tartott nagyszerű bemutató után a rendőrség nem engedélyezi a további előadásokat. Később az angyalföldi levétkből alakít népi együttest, de a Magyar Színházban tartott nyilvános főpróbát karhatalommal oszlatják szét. 1941 májusában megrendezi a nagyszabású Csíksomlyói Szabadtéri Játékokat több mint húszezer néző előtt. Ez alkalommal elsőként elevenítette fel a csíksomlyói ferencesek által őrzött középkori misztériumjátékok egyikét. Ebben az időben a vallásos ifjúsági egyesületek és szakszervezetek keretében tudta csak megvalósítani elképzeléseit. 1942-ben felkéri a Levente Központi Művészegyüttes vezetésére. Az együttes sikeresen szerepel a weimari és firenzei ifjúsági találkozókön. 1943-ban a Szárszói Konferencián "Népi kultúra, közösségi kultúra" címmel tart előadást. 1945 márciusában belép a Nemzeti Parasztpártba. A Budapesti Nemzeti Bizottság tagja. Létrehozza a Szabadművelődési Akadémiát, a Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetségének elnöke, majd 1945 március 15-én elindítja népi színjátszó csoportját, melyet ma is a nevével emlegetnek (Muharay Együttes). 1948-tól a Szabad Művelődési Tanács tagja lesz. Időközben megszervezi a Népi Együttesek Művészeti Kollégiumát mely

később beolvad a NÉKOSZ-ba. 1951-től a Népművészeti (majd Népművelési) Intézet Néprajzi Osztályát vezeti 1960-ban bekövetkezett haláláig. (Forrás: <http://www.muharay.hu/index.php?menu=134>)

¹⁹ **Kondói Kiss József** (1893-1968): tanár, gimnáziumigazgató. A Budapesti Tudományegyetemen természetrajz-földrajz-kémia szakos tanári oklevelet szerzett, 1921-ben doktorrá avatták. A budapesti Lónyay utcai Református Gimnázium tanára, 1943-tól igazgatója volt. Iskolájában magas fokra emelte a gyorsírás tanítását. Alapító tagja volt a Magyar Gyorsírók és Gépírók Országos Szövetségének, főtítkára, majd választmányi tagja az Országos Gyorsíró Gépíró Versenybizottságnak, valamint tagja a Gépírás- és Gyorsírás tanítókat Vizsgáztató Országos Bizottságnak. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²⁰ **Ravasz Boriska, Bibó Istvánné** (1909-1979): tanár, Ravasz László dunamelléki református püspök legidősebb gyermeke, Bartók György erdélyi püspök unokája. Tanulmányait 1921-ig Kolozsvárt, 1921-27 között a budapesti Baár-Madas Református Leánygimnáziumban végezte, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult, ahol Szekfű Gyula, Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre, Hajnal István professzorokat hallgatta s 1932-ben latin-történelem szakos tanári oklevelet szerzett. Szekfű Gyulánál doktorált 1935-ben. 1932-től 1952-ig, az iskola megszűnéséig a Baár-Madas tanára volt, ezután két évig Szentendrén általános iskolában, 1954-től 1970-ig, nyugdíjazásáig a kőbányai Növényolajipari Technikumban tanított, ahol 1957-ig igazgatóhelyettes, majd a könyvtár vezetője volt. 1940-ben kötött házasságot Bibó Istvánnal. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²¹ **Széchenyi Istvánné, Seilern-Aspang Crescence** (1799-1875): osztrák grófnő. Első férje gróf Zichy Károly, második férje gróf Széchenyi István volt.

²² A 19. század legendás újságírónöje, gróf Vay Sarolta nem Crescence-hoz köti a Lánchíd tervének felbukkanását. „Komáromy Györgyné (a bihari követ és képviselő felesége) szalonjában véget ért a multság, úgy éjfél körül. Széchenyi ifj. Wenckheim Bélával távozott. Az ifjúnak át kellett mennie Budára, de a dunai révész nem akarta őt átvinni a Dunán, mert éppen jégzajlás volt a folyón, óriási jégtáblák torlódtak egymásra. A révész sóhajtozott: itt fogunk veszni mindannyian! Széchenyi rádörrent: menni fogsz Budára! Megfizetünk! Én is megyek! Én, Széchenyi István! Az átkelés iszonyú nehezen ment, a jégtáblák recsegve-ropogva csapódtak a csónak oldalához. Széchenyi a csónak orrában, köpönyegében burkolózva kuporgott. Talán Stefi bácsi gondolatban most is palotákat épít? – kérdezte Wenckheim Béla. "Stefi bácsi" elmosolyodott: most nem! De egy állandó hidat igen! Az átkelés öt órája meghozta az új gondolatot. Egy állandó hidat kell építeni Pest és Buda között”. (Vay Sarolta: Régi magyar társasélet (Magvető, Budapest, 1986.)

²³ Bibó István 1979. május 10-én, három héttel felesége halála után hunyt el.

²⁴ **Veres Péter** (1897-1970): író, politikus. Nagyszülei uradalmi cselédek, édesanyja cselédlány, apja parasztgazda volt. A négy elemi elvégzése után cselédcsurhész, kisbojtár, napszámos, részes arató, vasúti pályamunkás volt. 1914-től részt vett az alföldi agrárszocialista mozgalmakban, tagja lett a Földművelő Egyletnek. A tanácsköztársaság idején a balmazújvárosi földosztó bizottság, a munkástanács és a községi direktórium tagja lett, tevékenységéért 1920-ban egyévi fogházra ítélték. Kiszabadulása után mezei munkásként és pályamunkásként kereste kenyerét. A Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségében tevékenykedett. Alapító tagja volt az MSZDP balmazújvárosi szervezetének. Mozgalmi munkája miatt többször lefoglalták a csendőrök. 1930-tól jelentek meg a parasztsággal és a földkérdéssel foglalkozó írásai, melyeket többek között a *Népszava*, a *Föld és Szabadság*, a *Századunk*, a *Korunk*, a *Gondolat*, a *Kelet Népe*, a *Válasz* közölte. Első jelentős műve *Az Alföld parasztsága* című szociográfia volt (1936), amivel magára vonta a *Válasz* körül csoportosuló népi írók (Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre) figyelmét. 1937-ben már a Márciusi Front egyik vezetője, 1943-ban a népi írók által rendezett balatonszárszói konferencia egyik nagy hatású szónoka volt. A népi írók táborán belül a falusi szegénység szószólója volt, egy ideig hatottak rá a szélsőjobboldali nézetek is.

A koalíciós idők (1945-1947) egyik legnépszerűbb közéleti személyisége volt. 1945-1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke. 1945 tavaszán az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökeként irányító szerepet játszott a földreform végrehajtásában. 1947-48 között honvédelmi miniszter volt. Meggyőződéses híve volt a társadalom szocialista átalakulásának. 1956 után – a kollektivizálás korábbi politikai hibái ellenére is – a mezőgazdaság szövetkeztetését támogatta. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²⁵ **Matolcsy Mátyás**: (1905-1953): mérnök, közgazdász, politikus, országgyűlési képviselő (1935-1944). Középiskoláit a budapesti református főgimnáziumban végezte, majd a műszaki egyetem gépészmérnöki

karának elvégzése után előbb műszaki (1926), majd közgazdasági (1929) doktorátust szerzett. Ösztöndíjasként Európa több országában (Anglia, Franciaország, Németország) és Amerikában is tanult. Az 1930-as évek elejétől a Magyar Gazdaságkutató Intézet mezőgazdasági szakelőadója, több nagy jelentőségű mezőgazdasági szakmunka szerzője. A harmincas évek elején meghirdette a kártalanításon alapuló radikális földreform tervét. 1935 nyarán vándorlegénynek öltözve végiggyalogolta Magyarországot Zalaegerszegtől Békéscsabáig. Érdeklődése rövid ideig a Szociáldemokrata Párt felé fordult, majd belépett a Független Kisgazdapártba. Csalódva a Kisgazdapártban előbb a falukutató mozgalomhoz közeledik, s a Márciusi Front tevékenységében is részt vesz, majd 1938-ban Maróthy-Meizler Károllyal megalakítja a Nemzeti Földműves- és Munkáspártot. 1937-38 között a *Válasz* című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja. 1939-ben a nagykátai kerületben a nyilaskeresztes párt programjával szerzett mandátumot, ugyanebben az évben csatlakozott a Pálffy-féle nyilas párthoz, majd 1940-ben tagja lett a nyilas egység keretében létrejött Nyilaskeresztes Pártnak, amelyben országos paraszt-széktartónak nevezik ki. 1942-ben kilépett a nyilas pártból, s csatlakozott a Rátz Jenő vezette Nemzeti Pártszövetséghez, majd a kormánypárthoz. 1944-ben a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója. 1944 végén Németországba menekült, decemberben az amerikaiak fogságába került. 1946-ban a Népbíróság tíz év fegyházbüntetésre ítélte. 1953-ban halt meg a Gyűjtőfogházban. (Forrás: Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.)

Matolcsy Tamás (1901-1966): sebész. Az orvosi egyetem elvégzése után Bécsbe, majd Berlinbe ment tanulmányútra. Hazatérve az I. sz. Sebészeti Klinikán (akkor Verebélyi klinika) lett tanársegéd, később egyetemi magántanár. A sebészet gyakorlása mellett tudományos munkát is végzett, különösen az ízületek és művégtagok területén. Az 1939-es parlamenti választásokon a nyilaskeresztes párt jelöltjeként a monori kerületben képviselővé választották. 1944 őszén Mátyás öccsével családotól nyugatra menekült a háború, az oroszok, a kommunisták elől. Bajorországban, egy tanyán élték meg a háború végét, majd az amerikai katonai elhárítás letartóztatta őt és Mátyás öccsét, és kiadták őket a magyar hatóságoknak. Különböző magyar börtönökben eltöltött idő után 1945 decemberében súlyos betegségére való tekintettel „lazítottak” helyzetén és internálták, ahonnan Melanie húga segítségével 1946 márciusában megszökött és kimenekült Németországba a családjához. Németországi, majd párizsi ideiglenes tartózkodás után családjával 1949 májusában Sao Paulóba, majd 1957-ben az USA-ba, Wallingfordba költözött, ahol orvosként dolgozott, 1966 okt. 20.-án bekövetkezett haláláig. (Forrás: <http://www.csaladitemeto.hu/dok/sir16-5.pdf>)

²⁶ **Péter Gábor** (1906-1993): kommunista politikus, 1945-1952 között az ÁVO, majd az ÁVH vezetője. Eredetileg szabómunkás volt, a munkásmozgalomba az 1920-as évek végén kapcsolódott be. 1931-ben belépett a kommunista pártba. 1945 januárjában kinevezték a budapesti rendőrség Politikai Rendészeti Osztályának vezetőjévé, majd, az ÁVO, később az ÁVH vezetője lett. Vezetése alatt a szervezet súlyos törvénytelenések, emberiesség elleni bűncselekmények sorozatát követte el. Főszerepet játszott a Rákosi-rendszer koncepciók pereinek előkészítésében és lebonyolításában. 1952-ben leváltották tisztségeiből és kizárták a pártból. 1953-ban letartóztatták, majd 1954-ben a Katonai Felsőbíróság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, amit 1957-ben a Legfelsőbb Bíróság négy év börtönbüntetésre enyhített. 1959-ben szabadult, nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9ter_G%C3%A1bor)

²⁷ **Komlós János** (1922-1980): újságíró, író, kritikus, műfordító, humorista, konferanszié, dramaturg, színházigazgató. 1940-ben érettségizett Budapesten. Volt rabbinövendék, munkaszolgálatos, majd az 1950-es években magas rangú ÁVH-s tiszt. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi szakán szerzett diplomát, majd 1957-ban a Magyar Rádió irodalmi osztályán dolgozott. 1958-tól vezette a Magyar Nemzet, 1962-1967 között pedig a Népszabadság kulturális rovatát. Szatírái, humoreszkjei és jelenetei, több kötetben láttak napvilágot. 1967-ben megalapította a Mikroszkóp Színpadot, ahol mint igazgató működött, a műsorok nagy részét saját maga írta és konferálta. (Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Koml%C3%B3s_J%C3%A1nos_\(%C3%ADr%C3%B3\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Koml%C3%B3s_J%C3%A1nos_(%C3%ADr%C3%B3)))

²⁸ **Bárdossy László** (1890-1946): politikus, diplomata, 1941-1942 között Magyarország miniszterelnöke. A Népbíróság 1945 novemberében halálra ítélte, az ítéletet 1946. január 10-én hajtották végre a Markó utcai fegyház udvarán. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A1rdossy_L%C3%A1szl%C3%B3)

²⁹ **Kádár–Bilkey-féle összeesküvés**: A dr. Kádár Mihály és Bilkey Pap Zoltán nevével fémjelzett "összeesküvésről" először a Polgári Demokrata Párt *Világ* című napilapja adott hírt 1945 decemberében. Összesen 23 embert tartóztattak le bűnszövetkezetben elkövetett izgatás, köztársaság elleni összeesküvés, demokratikus politikusok és szovjet hősi emlékművek ellen robbanóanyaggal elkövetni tervezett merényletek, illetve háborús bűntett vádjával. Az elsőrendű vádlott, dr. Kádár Mihály nőgyógyászon kívül az összes vádlott

huszonéves volt, többségükben orvostanhallgatók. A vádpontok közül mindössze két dolog nyert bizonyítást. A vádlottak valóban terjesztettek röplapokat, illetve elismerték, hogy krétafeliratokkal "piszkították" tele a várost, elsősorban a Kálvin tér környékét. A felfeliratok szövegei: "Halál a Népiügyszégre!", "Magyarok, meddig tűritek még a zsidók vérlázító terrorját?" "Zsidó világ Magyarországon, vezére: Rákosi (zsidó), Vas (zsidó), Gerő (zsidó), Ries (zsidó), Bán (zsidó)." "Demokrácia a keresztények üldözése? Demokrácia a határok elárulása? Demokrácia a bűnözők rémuralma?"

Az elsőfokú ítéletben 1946. május 18-án dr. Kádár Mihályt tizenöt évre, Bilkey-Papp Zoltánt és Homolay Zoltánt halálra, Fazekas Zoltán negyedrendű vádlottat szintén tizenöt évre ítélték, a többi vádlottra pedig egy és tíz év közötti letöltendő börtönbüntetéseket szabtak ki. Másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa az elsőrendű vádlott ítéletét hét évre mérsékelte, de Bilkey és Homolay esetében a halálos ítéleteket helybenhagyta. Homolay Zoltán halálos ítéletét később életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítették, Bilkey-Papp Zoltánt azonban kivégezték. (Forrás: Földesi Margit: A dr. Kádár-Bilkey féle „összeesküvés; *Valóság*, 2004., 47. évf. 6. szám.)

³⁰ **Magyar Közösség** (teljes nevén Magyar Testvéri Közösség): az 1920-as évek elején Erdélyből a Trianon utáni Magyarországra települő értelmiségiek baráti társaságaiból 1925-ben alapított, a szabadkőműves mozgalom mintájára működő titkos hazafias szervezet. Fedőszerve 1945 előtt a hivatalosan bejegyzett Honszeretet Egyesület volt. *Magyar Élet* címmel folyóiratot adtak ki, amely több mint 3000 példányban jelent meg. Az irredenta szervezetekhez szokták sorolni őket, mivel fő célkitűzésük a magyar fajú középosztály megerősítése, gazdasági, politikai fölényének megteremtése volt – az asszimiláns, zsidó és német származású középosztály befolyásával szemben –, a két világháború közti, német támogatásra építő hivatalos magyar irredentizmust azonban elítélték, sőt a német megszállás alatt aktívan ellenálltak.

1947-ben a Magyar Közösség „leleplezése” szolgáltatott ürügyet a Független Kisgazdapárt politikusai elleni hajszához, amelynek főtítkárát, Kovács Bélát az NKVD – mentelmi joga ellenére – letartóztatta, a Szovjetunióba hurcolta, és kínzással terhelő vallomás tételére kényszerítette. A Magyar Közösséghez kötődő – a demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló mozgalom, illetve szervezkedés vádjával lefolytatott – pereknek 260 vádlottja volt. A szervezet sok tagját börtönbüntetéssel sújtották, első fokon három, másodfokon egy vádlottat – Donáth György képviselőt – ítélték halálra. Több százan ekkor kerültek be az ÁVH látókörébe, és sokan a kommunizmus bukásáig viselték ennek következményeit. (Forrás: Palasik Mária: A jogállam csapdái Magyarországon 1947 első felében. A Magyar Közösség pere mint eszköz a Kisgazdapárt hatalomból történő kiszorításához; *Századok*, 1995/6.)

³¹ **Kardos János** (1894-1959): ügyvéd. A második világháborút követően számos jelentős közérdeklődéssel kísért koncepciós perben vállalt védői feladatokat. Amíg tehetette, szinte minden jelentősebb politikai perben közreműködött védőként. A kivételes pályáiv kezdetén ő látta el Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök védelmét, 1947-ben a Magyar Közösség perben a védelem vezetője volt, Dálnoki Veress Lajost és András Sándort védte. A Mindszenty-perben Esterházy Pál herceg védője volt. 1948-ban védte Turóczy Zoltán és Ordass Lajos evangélikus püspököket, Papp Simont a MAORT- ügyben. Az 1956-os forradalom és szabadságharc bukását követő megtorló perek során Kardos látta el többek között Rácz Sándornak, a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács elnökének, illetve Tóth Ilona szigorló orvostanhallgatónak a védelmét is”.

Miután 1948-ban a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokává választották, csupán botrányos körülmények között, az egyházi törvények súlyos megsértésével sikerült lemondásra kényszeríteni, és vele szemben Kiss Rolandot, a kommunista párt bizalmasát az egyházkerület világi vezetőjévé megválasztatni. A neves püspök, Ravasz László nyílt politikai nyomással történt félreállítását és Kardos János megválasztásának megakadályozását a kommunista egyházpolitika első látványos sikereként könyvelhette el, s nyitánya lett a későbbi egyre leplezetlenebb egyházüldözésnek. (Forrás: Kiss Réka: Egy védőügyvéd portréja a XX. századból (Kardos János); *Valóság*, 2008. december LI. évfolyam, 12. szám)

³² **Verebély Tibor** (1875-1941): orvos, sebész, egyetemi tanár. 1900-ban a budapesti egyetemen avatták orvosdoktorrá. 1900-tól a kórbonctani tanszéken működött, majd kórházi kórboncnok főorvos, ezután a Sebészeti Klinikán dolgozott mint tanársegéd, ill. adjunktus. 1906-ban a Stefánia-kórház főorvosa, a fertőzőesés sebészeti betegségek tanára, 1914-től a III., majd az I. Sebészeti Klinika igazgatója, 1938-39-ben az Orvostudományi Egyetem rektora. 1939-től az egyetem képviselőjében felsőházi tag. Kutatásokat végzett a daganatok, a csontbetegségek, a lép, hasnyálmirigy, gyomor sebészetével, az alkat sebészi vonatkozásaival kapcsolatosan. Tudományos működésének középpontját a sebészi patológia megszilárdítása képezte. 1922-től az MTA tagja volt, valamint az Igazságügyi Orvosi Tanács, az Országos Orvosi Kamara elnöke. Széleskörű

elméleti és gyakorlati munkásságát bizonyítja több mint 300 tudományos műve. Jelentős munkája a négy kötetes *Sebészklínikai előadások* című kiadvány.

(Forrás: http://sebllib.galeria.milanka.hu/main.php/album/igazgatok/verebely_t.jpg.html,
<http://www.kfki.hu/physics/historia/historia/egyen.php?namenev=verebelyt&nev5=Vereb%E9ly+Tibor>)

³³ **Kiss Roland** (1888-1967): politikus. Az érettségét követően postatakarékpénztári tisztviselő, egyidejűleg két évig jogi tanulmányokat is folytatott. 1917-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. A Tanácsköztársaság alatt a direktórium elnöke és a Belügyi Népbiztosság munkatársa, amiért 1919 őszén öt év fegyházra és tíz év hivatalvesztésre ítélték. Szabadulása után vállalati cégvezető Budapesten, a magánalkalmazottak szakszervezetében vezetőségi tag, tanított az MSZDP és a Szakszervezeti Tanács által fenntartott munkásfőiskolán. Különböző protestáns szervezetek vezetőségeiben is dolgozott. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd az SZDP nemzetgyűlési képviselője. A Magyar Függetlenségi Népfront országos listájáról 1949-ben került be a törvényhozásba. 1945-1948 között a Belügyminisztérium adminisztratív államtitkára, ezután 1948 decemberéig a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, majd 1949-ben a Csehszlovák–Magyar Határügyi Kormánybizottság elnöke lett. 1948-ban tagja volt az állam és az egyházak szétválasztását végző bizottságnak. 1945-től a Budapest–Fasori Egyházközség presbitere, 1949-től 1957-ig az MDP megbízásából a Duna-melléki Református Egyházkerület főgondnoka és az egyetemes konvent világi elnöke. 1956 novemberében belépett az MSZMP-be.

(Forrás: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4701&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu)

³⁴ **Szabó Imréné, Szabó Éva** (1924-2011): református lelkész. Édesapja Szabó Imre budapesti esperes, édesanyja kolozsvári születésű iparművész volt. Férjével, Szabó Imrével a budapesti teológián ismerkedett meg, 1949-ben kötöttek házasságot, majd harminchárom évig (1952–1986) szolgáltak Sárbogárdon. Munkájáért 2010-ben a Református Nőszövetség Zsindelyné Tüdös Klára díjban részesítette.

(Forrás: <http://www.parokia.hu/hir/mutat/2860/>)

³⁵ "széncsata": A II. világháborút követő súlyos gazdasági helyzetben a bányász szakszervezet vállalta, hogy az ipari termelés beindítása és a villamosenergia-ellátás helyreállítása érdekében jelentősen megnöveli az ország területén működő bányák termelését. 1946. február 8-án a tatabányai bányászok termelési versenyre szólították fel az ország bányászait. A „széncsata” néven ismert mozgalom célját májusra sikerült teljesíteni: a napi 500 vagonos széntermelés hozzájárult az akkori magyar gazdasági élet stabilizálásához, az áramellátás biztosításához, és a lakossági tüzelőanyag-ellátás javításához. Az 1950-es években a magyar pártvezetés szívesen alkalmazta továbbra is – többek között – a „széncsata” mozgósító jelszavát a munka termelékenységének növelését elősegíteni hivatott szocialista munkaverseny propagandájában. (Forrás: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=18201>)

³⁶ **Szabó Imre** (1919-2011): református lelkész. A Budapesti Református Theológiai Akadémiát 1946-ban végezte el. 1950. november 20-án, Budapesten szentelték lelképásztorrá. Szolgált Kiskunhalason, Budapesten a Kálvin téri gyülekezetben, Kelenföldön, a Klauzál téren, majd 1952-től 1986-ig Sárbogárdon. *Sírjanak a papok. Mozaikok egy falusi lelkész életéből* című önéletrajzi műve 1995-ben jelent meg a Parakletos Kiadó gondozásában. (Forrás: <http://www.parokia.hu/hir/mutat/2219/>)

³⁷ **Vajda István** 1913-tól 1952-ig volt a szentendrei református egyházközség lelkésze.

³⁸ Szentendre szerb neve Szveti Ondrej. A szerbek – a dalmátokkal és bolgárokkal együtt – a török hódoltság korában és közvetlenül azt követően érkeztek a városba. A Balkán különböző vidékeiről és településeiről érkező menekültek papjaik vezetésével külön-külön építettek maguknak templomot – eleinte fából –, s körülötte telepedtek le. Néhány évtized múlva a fatemplomok helyén újakat építettek, kőből és téglából. Az ismereteink szerinti nyolc templomból hét ma is áll. Négynek a neve is jelzi a vidéket, ahonnan a menekültek érkeztek. A szerbiai pozserováciak a mai Kossuth Lajos utca és Vuk Karadzics tér sarkán álló Pozsarevacskát, a szerémségi csiprováciak a Csiprovacskát (ma római katolikus Péter Pál templom), az opováciak az Opovacskát (ma református templom), a belgrádiak pedig a Beogradot vagy Szábornát, a mai püspöki templomot építették. Az izbégi római katolikus templom eredetileg szintén szerb templomnak épült. A szentendrei szerb kötemplomok a XVIII. században épültek, s a magyarországi barokk építészet jelentős alkotásai. A szerbek a törökök elleni háborús érdemeikért számos kiváltságot kaptak a császári udvartól: szabad vallásgyakorlást, bíróválasztást, iskolaalapítást, nyelvhasználatot és jelentős adókedvezményeket. A középkori magyar Szentendre helyén a

XVIII. század közepére virágzó szerb polgárváros, amely a magyarországi szerbek egyházi és kulturális központja is volt. Először a pátriárka, majd a görögkeleti püspökség székhelye lett.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés értelmében a magyarországi szerbek többsége Jugoszlávia lakosa lett. Az új magyar államhatárokon belül maradt szerbek száma az optálás (lakosságcsere) következtében tovább csökkent. Ennek során 1921-1930 között Szentendre szerb lakosságának többsége is elhagyta az országot. (Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsgek/2008/Nemzeti_es_etnikai_kisebbsgek_magyarorszagon/pages/012_szerbek.htm)

³⁹ A Római Birodalom keleti határa a Duna vonala volt. A folyam partjain húzódó erődrendszernek, a limesnek fontos része volt a mai Szentendre, római kori nevén *Ulcisia Castra* – magyarul: Farkasvár, amely a Kr. u. II. század első éveiben épült a mai Dunakanyar körút - Paprikabíró utca - Római sánc köz által határolt területen. A Kr. u. V. század első feléig fennálló erődítmény körül elterülő *vicus militaris*ban – a polgári településen – laktak a katonák családtagjai, valamint a katonaságot ellátó iparosok és kereskedők. A közeli tartományi székhely, Aquincum nyugalomba vonult városi tisztségviselői és a légió kiszolgált katonatisztjei, a veteránusok körében divattá vált Szentendre határában birtokot szerezni, azon villát építeni és gazdálkodni; többek közt a Pismányban, a Bubánban, a Dömör-kapunál és az Ókúti-forrásnál építették fel villáikat. (Forrás: <http://www.budapest.com/magyarorszag/varosok/szentendre/tortenelem.hu.html>)

⁴⁰ **Bolyki János** (1931-2011): református lelkész, teológiai tanár. A Budapesti Református Lónyay utcai Gimnáziumban érettségizett, majd a Budapesti Református Teológiai Akadémián tanult. Nyolc évig teljesített szolgálatot Gyöngyösön, Sárbogárdon és Budapesten. 1962-1970 között Etyeken, majd 1970-1982 között Szentendrén szolgált lelkipásztorként. 1978-ban szerzett teológiai doktorátust, 2004-ben a Magyar Tudományos Akadémián szerzett doktori címet. 14 éven át az Újszövetség professzoraként oktatott a Budapesti Református Teológián, majd annak jogutódján, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán, és emellett nyolc évig tanított a Komáromi Calvin Teológián. 1996-ban vonult nyugdíjba. (Forrás: <http://refdunantul.hu/hir/mutat/5065/>)

⁴¹ Az 1954. júliusi dunai áradás az addig mért legnagyobb árvíz volt a Duna magyarországi szakaszán, melynek következtében csaknem 1400 épület összedőlt, és kétezernél több ház megrongálódott. (Forrás: <http://www.multkor.hu/cikk.php?id=5856>)

⁴² **Szabó Andor** (sz. 1924): református lelkész. A kecskeméti református gimnáziumban érettségizett 1943-ban. A budapesti református teológia elvégzése után 1950-ötől 1996-ig a bihari Hencidán szolgált lelkipásztorként. 1970-ben a debreceni teológián doktorált ószövetségi tudományokból. Részt vett az iszákosmentő misszió munkájában is. Feltámadásaim című könyvében írta meg élettörténetét. (Forrás: <http://kalvincsillag.majus22.org/html/29.html>)

⁴³ **Németh Géza** (1933-1995): lelkész. 1956-ban végezte el a budapesti Teológiai Akadémiát. 1955-ben a hivatalos egyházi vezetéssel szembenálló Hitvalló Nyilatkozat egyik szerzője volt. 1956-ban a Református Megújulási Mozgalomban tevékenykedett, ezért Tökölre internálták. Kiszabadulása után Mórton, majd Ócsán volt lelkipásztor, 1963-tól Érd lelkésze lett, ahol 1968-tól a parkvárosi gyülekezet lelkipásztora is volt. A Gépész utcai engedély nélküli és félig kész templom Ralph Dávid Abernathy amerikai baptista lelkésszel - Martin Luther King munkatársával - való megáldatása miatt 1971-ben lelkészi hivatalából elbocsátották. 1989-ig, rehabilitálásáig műkereskedésből élt; jelentős munkát végzett a keresztény magyar képzőművészeti alkotások gyűjtése és megismertetése terén. Magyar Karika néven református közösségi mozgalmat szervezett. Elsőként foglalkozott Magyarországon kábítószeres fiatalok lelki gondozásával, börtönmisszióval, menekült magyarok felkarolásával, ifjúsági vezetők képzésével. Az egyházi rendszerváltozást zászlajára tűző Református Egyházi Megújulási Mozgalom egyik szervezője volt. 1990-ben létrehozta a Reménység Szigete Kulturális és Karitatív Központot a Ceausescu-diktatúra utolsó szakaszában illegálisan Magyarországra menekült erdélyi magyarok számára. 1992-ben az Erdélyi Gyülekezetnek elnevezett közösség karitatív, kulturális és oktatási központot hozott létre. (Források: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/023_eletrajzi_kislexikon.htm; <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2002.04.28/0902.html>)

⁴⁴ **Hitvalló Nyilatkozat**: 1955-ben fiatal református lelkészek egy csoportja a Budapesti Református Teológiai Akadémián hitvalló nyilatkozatot fogalmazott meg a Magyarországi Református Egyház megújításáért, illetve az

akkori egyházi vezetésnek a fennálló politikai hatalmat kiszolgáló tevékenysége ellen. A Hitvalló Nyilatkozat az egyházak náci ellenőrzése ellen 1934-ben létrejött német Hitvalló Egyház alapító okirata, a Barmeni Nyilatkozat mintájára készült. Martin Niemöller, a Hitvalló Egyház egyik vezetője 1953-ban Magyarországra látogatott, és a budapesti Református Teológián Bereczky püspök jelenlétében a Barmeni Nyilatkozatról beszélt a hallgatóságnak. Két évvel később Niemöllert ugyanitt díszdoktorrá avatták, s az ünnepség alatt ellenzéki magyar teológusok eljuttatták neki és más külföldi vendégeknél a Hitvalló Nyilatkozatot.

Részlet a Hitvalló Nyilatkozatból: „Valljuk, hogy az egyház azért van, hogy a világot evangélizálja. Az egyház a missziói szolgálatról soha, semmi körülmények között nem mondhat le. Amennyiben lemond, létének értelmét adja fel. E küldetés tartalmilag Isten élő Igéjének hirdetését jelenti, amelynek középpontjában Jézus Krisztus kereszthalálának és feltámadásának ténye áll. Ezt a szolgálatot be kell töltenie az egyháznak, akár igényli a világ, akár nem. E feladatát be kell töltenie akkor is, ha esetleg a világ, illetve az államhatalom akadályozná, vagy egyenesen megtiltaná. Ebben az esetben kerülhet az egyház illegálitásba, s léphet akaratlanul is a mártír egyház, a szenvedő egyház útjára. A Szentírásnak és történelemnek egybehangzó tanítása az, hogy amikor az egyház komolyan vette missziói küldetését, mindig üldözésben és szenvedésben volt része. A Krisztus szenvedéseiben való részesülés az egyház kiváltsága, s ennek elkerülése legtöbbször csak júdási úton, a Krisztus elárulása útján volt lehetséges.” A Hitvalló Nyilatkozat aláírói: Bárczay Gyula, Debreczeni István, Dizsery Sándor, Hegedűs Loránt, Molnár Miklós, Németh Géza, Pánczél Tivadar, Pásztor János, Szabó Zoltán.

(Forrás: <http://weltler.wordpress.com>, Evangélikus Élet, 2005. október; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/161/>)

⁴⁵ **Hegedűs Loránt** (1930-2013): református lelkész, püspök. 1954-ben végezte el a Budapesti Református Teológiai Akadémiát. 1954-55-ben Bicskén, majd 1956-58 között a budapesti Kálvin téri gyülekezetben volt segédlelkész Ravasz László mellett. 1955-ben részt vett a Hitvalló Nyilatkozat megszövegezésében. Az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt 1958-ban el kellett hagynia Budapestet. Nagykőrösön, Monoron, Komlón, Alsónémediben volt segédlelkész. 1963-1983 között Hidas, majd 1983-1996 között a budapesti Szabadság téri Református Egyházközség lelkésze volt. 1991-2002 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke és a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke volt. 2004-ben, nyugdíjba vonulása után a Hazatérés Temploma (Szabadság téri Református Egyházközség) örökös lelkipásztorává választotta. (Forrás: <http://www.reformatus.hu/mutat/7783/>)

⁴⁶ **Gyökössy Endre** (1913-1997): református lelkész, pszichológus. Érettségi után Nagykőrösön tanítói oklevelet szerzett. A budapesti Református Teológia elvégzése után 1939-ben avatták lelkésszé, a Kálvin téri református templomban kezdte meg szolgálatát. Két doktorátust szerzett: egy bölcsészeti és egy pszichopedagógiai. A bázeli egyetemen Karl Barth és Emil Brunner professzorok mellett többek között egyházjogot és pasztorálpszichológiát tanult, 1978-ban a gyakorlati teológia kutatóprofesszora is lett. Az 1950-es években nagypolgár szülei és svájci származású felesége miatt „osztályidegenné” nyilvánították, viszont lelkészként tovább szolgálhatott. Az Újpest Újvárosi gyülekezet alapító- és templomépítő lelkésze volt. Végzett lelkészek pasztorál-pszichológiai továbbképzését vállalta lelkigondozói szemináriumban, a Magyar Pszichiátriai Társaság tagjaként orvosoknak, pszichológusoknak adott elő, valamint kultúrházakban házasság- és családápoló előadásokat tartott. A budapesti Református Teológia végzett hallgatóinak lelki gondozásánál órákat adott, mint vendég előadó. 1990-ben ugyanitt díszdoktorrá avatták, Újpest díszpolgári emlékéremmel tüntette ki. (Forrás: Szabados Erzsébet: Gyökössy Endre; Sárospatak, 2008; kicsinyfalum.hostoi.com/irasok/eletapolas.pdf)

⁴⁷ **Joó Sándor** (1910–1970): református lelkész. A budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett oklevelet (1932). Ösztöndíjas Amsterdamban (1932–34), hazatérve budapesti, kecskeméti, majd újra budapesti segédlelkész. 1939-ben gyakorlati teológiából a budapesti Teológiai Akadémia magántanárává képesítették, majd 1942-ben a debreceni tudományegyetemen doktorált. Megszervezte a budapesti pasaréti egyházközséget, amelynek haláláig lelkipásztorja volt. Neves igehirdető volt. Cikkei, fordításai, igehirdetései egyházi lapokban jelentek meg, kb. ezer összegyűjtött prédikációja maradt fenn. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁴⁸ **Ecsedy Aladár** (1902-1990): református lelkész. 1925-ben végezte el a budapesti Teológiai Akadémiát. 1924-től 1929-ig – Biberaurer Richárd igazgató hívására – a budapesti Bethesda Kórház lelkésze volt, ahol a betegek körül végzett lelkészi munkán kívül a diakonissza és belmissziói munkát szervezte, vezette. Tildy Zoltán hívására és utódjaként került a tahitófalusi gyülekezetbe, amelynek 32 éven át lelkésze volt. Szolgálatát jelentős részét az ébredésnek, az evangélizációnak, az országos gyermekmisszióknak és sajtószolgálatnak szentelte. (Forrás: <http://www.tahitotfalu.hu/portal/index.php?oldal=falutortenet>)

⁴⁹ Dr. Pásztor János: "Isten ígéje nincs bilincsbe verve" : prédikációk Szentendréről az 1950-es-1960-as évekből. (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetei 13., Szerk: Fekete Károly, Debrecen, 2006.)

⁵⁰ **Bartha Tibor** (1912-1995): református lelkész, teológiai tanár, püspök. 1958-ban választották a Tiszántúli Egyházkerület püspökévé. 1986-ig állt az egyház élén mint az Egyetemes Konvent és Zsinat lelkészi elnöke. A Keresztyén Békekonferencia tagja, a Békekonferencia Tanácsadó Bizottságának alelnöke, 1959-től 1980-ig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke volt. Nevéhez fűződik a szolgálat-teológia elvének kidolgozása. 1963-tól 1988-ig az Elnöki Tanács tagja volt. (Forrás: *Magyar Egyháztörténet*. Szerk. Szépné Czippán Noémi, Szép Sándor, Pápa, 2004.)

⁵¹ 1975-ben Nairoiban rendezték az Egyházak Világtanácsa 5. nagygyűlését.

⁵² **Újszász Kálmán** (1902–1996): teológus, tanár, gyűjteményi felügyelő. Tanulmányait a sárospataki Református Teológiai Akadémián végezte (1927), Debrecenben doktori oklevelet (1932), Szegeden egyetemi magántanári képesítést szerzett (1939). 1929-től tanítóképző intézeti tanár Sárospatakon, majd teológiai akadémiai tanár. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója, 1944-1946 között a főiskola rektora volt. Az általa szervezett és vezetett sárospataki faluszeminárium (1931–1952) a magyarországi falukutató mozgalom egyik jelentős intézménye volt. A népfőiskola 1948-ban - kényszerűen - megszűnt, a református intézmények közül a tanítóképzőt 1950-ben, a gimnáziumot 1952-ben államosították. 1951-ben megszüntették a teológiát is. Újszász professzor 1948 után a kollégium főkönyvtárosa, 1969-től a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek felügyelője, az Országos Református Gyűjteményi Tanács ügyvezető elnöke, majd elnöke, a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka volt. (forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

⁵³ **Kürti László** (1931-2013). református lelkész, teológiai tanár, püspök. Teológiai tanulmányait a Debreceni Református Teológiai Akadémián végezte 1956-ban. Külföldi tanulmányútját követően 1960-tól az MRE Zsinati Iroda Külügyi és Tanulmányi Osztályán dolgozott, egyidejűleg a Debreceni Református Teológiai Akadémia Ószövetség Tanszékének tanára volt. 1972-1977 között a Debreceni Református Kollégium főigazgatója, 1977-1991 között a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke és a Miskolc-Belvárosi Református Egyházközség lelkipásztora volt. 1981-től 1988-ig a Református Világszövetség Európai Területi Bizottságának alelnöke, 1985-től A Prágai Keresztyén Békekonferencia folytatólagos bizottságának tagja, 1985-től a rendszerváltásig Borsod-Abaúj-Zemplén országgyűlési képviselője volt. (Forrás: <http://www.tirek.hu/hir/mutat/35440/>)

⁵⁴ Kenyában 52 népcsoport él. A fő etnikai csoportok: kikuju (a lakosság 22%-a), luhja (14%), luo (13%), kalendzin (12%), kamba (11%), kisz (6%), meru (6%). Vallások szerinti megoszlás: protestáns: 45%, római katolikus: 33%, hagyományos törzsi vallás: 10%, iszlám: 10%. A hivatalos nyelv az angol, második hivatalos nyelv a szuahéli. A lakosság 41%-ának az anyanyelve a kikuju. További nyelvek: kamba: 11%, luhja: 14%, luo: 13%, kalendzin: 11%, turkana: kb. 340 ezer ember. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Kenya#Etnikai.2C_nyelvi.2C_vall.C3.A1si_megoszl.C3.A1s)

⁵⁵ Pásztor Jánosné, Kenyai napló, Református Sajtóosztály, 1980

⁵⁶ **John G. Gatu** (sz. 1925.): református lelkész, a kenyai református egyház vezetője. Teológiai tanulmányait a Limuruban (Kenya), a Kelet-Afrikai Presbiteriánus Egyház (PCEA) Szent Pál Hittudományi Főiskoláján végezte. 1951-1958 között a Kiamathare lelkésze volt, majd 1958-tól Edinburgh-ben, Pittsburgh-ben, majd a Princeton Teológiai Szemináriumban végzett további teológiai tanulmányokat. 1960-1964 között a PCEA főtitkár helyettese, majd főtitkára volt. 1971-től az Afrikai Konferencia Egyházai Központi Bizottságának elnökévé nevezték ki. Kenya függetlenné válása után (1963) Gatu egyházdiplomáciai tevékenységnek központjában az afrikai keresztény egyházaknak a nyugati – elsősorban skót, angol amerikai és kanadai – misszionáriusok ellenőrzésétől való függetlenítése állt. (Forrás: Karabo Mpeane Makofane: A VITA keresztény misszió és a dél-afrikai evangélikus egyház közti mOratórium (doktori disszertáció, Dél-Afrikai Egyetem, 2009. pp. 10-13.)

⁵⁷ **Jomo Kenyatta** (1893-1978): a kenyai függetlenségi harc vezetője, Kenya első miniszterelnöke (1963-1964), majd államfője (1964-1978).

⁵⁸ A kolobusz a karcsúmajomformák (Colobinae) alcsaládjába tartozó majomfajta. Kamerun, Nigéria, Egyenlítői-Guinea, a Közép-afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság, Uganda, Ruanda, Kenya, Tanzánia, Szudán és Etiópia erdeiben honos. Élőhelye az erdők minden fajtája, e elsősorban a bambusz- és az esőerdő nyújt otthont a faj számára a 3000 méter tengerszint feletti magasságig. A 20. század első felében intenzíven vadászták díszes szőrméje miatt, melyekből divatcikkeket készítettek. Különösen hosszú bundás farka volt kelendő. A szőrméjéből készült palást sok afrikai törzsnél megbecsült szimbólum, és csak az előkelő emberek viselhetik. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1szl%C3%B3sfark%C3%BA_kolobusz)

⁵⁹ **Tóth Károly** (szül. 1931): református lelkész, püspök. 1955-1968 között az MRE Zsinati Irodája külügyi osztályának segédlelkésze, majd vezetője; 1968-1977 között a külügyi és sajtóosztály vezetője; 1977-1991 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1977-1987 és 1989-1991 között az MRE Zsinatának lelkészi alelnöke; 1987-1989 között a Zsinat lelkészi elnöke; 1980-1991 között a MEÖT elnöke. 1958-1971 között a Prágai Keresztény Békekonferencia nemzetközi titkára, 1971-1978 között főtitkára, 1978-tól elnöke, 1968-tól az EVT nemzetközi ügyekkel foglalkozó bizottságának tagja, 1983-1991 között az EVT Központi Bizottságának és Végrehajtó Bizottságának tagja; 1977-1989 között a Református Világszövetség alelnöke. 1988-tól 1990-ig országgyűlési képviselő, az országgyűlés külügyi bizottságának tagja. ((Forrás: "Elmenvén, tegyetek tanítványokká minden népeket...": Dr. Tóth Károly püspök 75. születésnapjára; Kálvin János Kiadó, 2006.)

⁶⁰ **Magdaléneum Református Egészségügyi Gyermekotthon** (Nyíregyháza, Korányi Frigyes u. 160.). A Magdaléneum 1941-ben alakult otthontalanná vált leányok számára. 1851-től fogad értelmileg és halmozottan sérült gyermekeket. Jelenleg 90 férőhelyes, felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül az ország egész területéről fogad gyermekeket. Munkájában lelkész, óvónő, gyógypedagógus, gyógypedagógiai rehabilitációs konzultáns, ének-zene tanár, gyógytornász, népitánc tanár, szociális munkás, belgyógyász, gyermek- és idegszakorvos, valamint gyógypedagógiai asszisztensek és ápolók, gondozók vesznek részt. (Forrás: <http://oktatas.reformatus.hu/index.php?ax=view&id=371>)

⁶¹ **Egyetemes Tizedes Osztályozás** (ETO): nemzetközi könyvtári osztályozórendszer, amely a dokumentumokat tartalmuk szerint csoportosítja, és osztályokba rendezi. Az ETO hierarchiája tíz főosztályból, osztályokból, alosztályokból, szakcsoportokból és szakokból áll; a főosztályokat egyjegyű, az osztályokat kétjegyű számokkal, az alosztályokat háromjegyűvel jelölik, minden harmadik számjegy után pontot raknak. Az ETO-t két belga tudós, Henry la Fontaine és Paul Otlet fejlesztette ki a 19. század végén, rendszerük a századfordulón terjedt el Európában. Magyarországon Szabó Ervin alkalmazta először 1910-ben a Fővárosi Könyvtárban. Általános bevezetésére a közönyvtárakban 1949-1950-ben került sor. A rendszerváltozás körül megszűnt az ETO intézményes fejlesztése, ma Magyarországon nem csökkenő mértékben, de forráshiány miatt érdemi fejlesztés nélkül használják. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Egyetemes_tizedes_oszt%C3%A1lyoz%C3%A1s)

⁶² **Fekete Csaba** (sz. 1940.): református lelkész, a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára osztályvezetője, a Református Generális Konvent Énekeskönyvbizottságának elnöke, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Himnológiai Szekciójának titkára. (részletes önéletrajz: életútinterjú 2013.)

⁶³ **Dr. Kocsis Elemér** (1926 – 2009): teológiai tanár, dékán. Középiskolai tanulmányait a Debreceni Református Főgimnáziumban végezte 1936-1944 között. Egyetemi tanulmányait a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán folytatta (1944-1949). Lelkészi oklevelét 1951-ben kapta meg. Előbb Baselben, majd Erlangenben volt ösztöndíjas hallgató, ahol 1959-ben doktorált. Hazatérve, Körösladányban és Panyolán végzett rövid lelkészi szolgálatait után, 1952-től a Debreceni Református Teológiai Akadémia vallástudományi és bibliai teológiai tanszékén tanársegéd, 1954-től adjunktus. 1961-től lett teológiai docens, majd 1968-ban nevezték ki a rendszeres teológiai tanszék tanszékvezető tanárává. Teológiai tanársága alatt négy alkalommal volt az akadémia dékánja, majd 1977-1987 között, tíz éven át a Református Kollégium főigazgatója és a Tudományos Gyűjtemények igazgatója. A Tiszántúli Egyházkerület 1986 őszén választotta meg püspöknek. 1988-1991 között a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, 1991-ben az Ökumenikus Tanács elnöke volt. Tudományos munkássága kiterjedt a vallástörténet, a bibliai tudományok, a dogmatika és az etika, ezen belül különösen is a szociáletika területére, amelyből több önálló művet és több száz tanulmányt írt. Publikált itthon és külföldön egyaránt. A nemzetközi etikai kutatótársaság, a Societas Ethica 1970-ben fogadta tagjainak sorába. Tudományos munkájában rendkívül jelentős bibliafordító tevékenysége. 1962-1974 között részt vett az új protestáns magyar bibliafordítás elkészítésében, melynek munkálatai közben az újszövetségi

fordítóbizottság elnökeként gondozta az új protestáns bibliafordítás szövegét. Az Ökumenikus Tanács elnökeként 1991-ben ökumenikus istentiszteletre hívta meg II. János Pál pápát a debreceni Nagytemplomba. Részt vett a Magyar Reformátusok II. és III. Világtalálkozójának előkészítésében. Kiemelkedő tudományos munkásságát és a magyar kulturális közéletben betöltött szerepét Debrecen város 1996-ban Csokonai díjjal ismerte el.

(Forrás: http://www.regi.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=21645&catid=139:hatar&Itemid=341)

⁶⁴ **Helmut Kohl** (sz. 1930.): német kereszténydemokrata politikus, 1982-1988 között a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja.

⁶⁵ **Jürgen Moltmann** (sz. 1926): német protestáns teológus, egyetemi tanár. Teológiai tanulmányai befejezése és a doktorátus megszerzése után lelkészként dolgozott, később először a wuppentali, majd a bonni, 1967-től pedig a tübingeni egyetem teológiai karának professzora volt. Az utóbbi időben az Egyesült Államokban tanít, és angolul is publikál. Gazdag életművében fontos szerepet játszik a remény teológiai alapjainak újragondolása a 20. század kataklizmái utáni kereszténység számára, valamint az a nyitottság, amellyel a világ és a többi keresztény egyház útkereséseit kíséri. (<http://www.benceskiado.hu/index.php?szid=31>)

⁶⁶ Debrecen városában 1564 és 1811 között nyolc nagy és számtalan kisebb tűzvész pusztított. A városnak szinte nem is volt olyan része, amelyet a tűz többször is ne emésztett volna el. A sorozatos tüzesetek közül az egyik legnagyobb az 1802. évi tűzvész volt, akkor 1500 ház és a Nagytemplom is leégett. (Forrás: Dr. Hadnagy Imre József: „Most megtüzesít vizet, levegőt...”; <http://www.vedelem.hu/letoltes/historia/hist35.pdf>)

⁶⁷ A Debreceni Református Kollégium Oratóriuma Debrecen legjelesebb nemzeti emlékhelye. Itt tartotta üléseit 1849 telén és tavaszán Kossuth Lajos vezetése alatt a forradalmi országgyűlés, és itt hozták meg 1849. április 14-én a Habsburg Ház trónfosztásáról azt a határozatot, amelyet a Függetlenségi Nyilatkozatban proklamáltak. Ugyancsak az Oratóriumban ülésezett 1944. december 21–22-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés. (Forrás: A Debreceni Református Kollégium története (szerk. Barcza József); MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988.)

⁶⁸ **Takács Béla** (1930-1997): református lelkész, művészettörténész, a Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményei Múzeumának, majd a Debreceni Református Kollégium Múzeumának igazgatója, teológiai doktor (1980), a történelemtudomány (néprajz) kandidátusa (1989), az MTA köztestületi tagja. Teológiai tanulmányait 1949-ben kezdte a Sárospataki Kollégium Teológiai Akadémiáján, majd annak 1951-es megszűntetése után a Debreceni Kollégium Teológiai Akadémiáján fejezte be 1954-ben. Ezt követően három évig segédlelkész volt a debreceni kollégiumi Nagykönyvtárban, majd rövid ideig Hajdúböszörményben. Újszászy Kálmán hívására 1958-ban elvállalta a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Múzeumának igazgatását, amivel párhuzamosan 1966-tól Tolcsván teljesített lelképásztori szolgálatot. 1973-ban a Debreceni Református Kollégium Múzeuma igazgatójává nevezték ki. 1990-ig párhuzamosan itt is lelkészként, a Debrecen – Mester utcai gyülekezet egyik lelképásztoraként végezte muzeológusi-múzeumigazgatói munkáját. Múzeumigazgatói állásából 1994-ben nyugdíjba ment, de tudományos tanácsadóként szinte haláláig bejárta a Kollégiumba. Tudományos, közéleti és múzeumszervezői munkásságát a kulturális kormányzat 1992-ben Móra Ferenc-díjjal, a köztársasági elnök 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjével ismerte el. 2005-ben posztumusz Debrecen Kultúrájáért díjjal tüntették ki. (Forrás: Dr. Bolvári-Takács Gábor–Dr. Dankó Imre: Történelem, egyház, kultúra – Kálvin szellemében. Takács Béla tudományos és közéleti pályája (*Napút*, 2009/9., pp. 207–212.)

⁶⁹ **Borbély Béla** (1916-1992): református lelkész. A debreceni református teológián szerzett lelkészi oklevelet 1939-ben. A CE Bethánia utazó titkára volt. 1951-ben konventi lelkésszé nevezték ki, a kitelepítettek lelkigondozása miatt azonban sok támadásban volt része. Vencsellőre került, de evangélicizációs szolgálata miatt rendőrségi felügyelet alá helyezték. Mivel nem járhatott vidékre, a vágyódó lelkek mentek el hozzá, így indulhatott el a „vencsellői csendesnap”, ahol olykor több százan is megjelentek. 1983-tól a Református Iszákosmentő Miszió titkára volt. Később, a rendszerváltás idején megalakuló Biblia Szövetség elnökévé választotta, amely tisztséget haláláig ellátta. (Forrás: <http://www.confessio.eoldal.hu/cikkek/magyarorszag-egyhazi-a-20-szazad-masodik-feleben.html>)

⁷⁰ **Lenkeyné Semsey Klára** (sz.: 1930): teológus, egyetemi tanár. Sárospatakon kezdte meg teológiai tanulmányait, amit a történelmi-politikai változások miatt Debrecenben fejezett be. 1954-ben. 1954-55-ben

diakóniai intézeti segédlelkész volt Sajósenyén. 1955-ben tanársegédi megbízást kapott a Debreceni Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékén. 1974-1978 között a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának tanulmányi előadója volt, miközben folytatta oktatói tevékenységét is Debrecenben. 1978-tól a magyar református egyház első női tanszékvezető professzora az Újszövetségi Tanszéken, 1999-től egyetemi tanár. 1979-től a Doktorok Kollégiuma újszövetségi szekciójának vezetője. 1980-ban szerzett teológiai doktorátust. 1985-től a Debreceni Református Teológiai Akadémia internátusának igazgatója, 1990-től teológiai dékánja volt. Kezdeményezte a hitoktató képzést, az egyszemélyes tanszékek bővítését, valamint a Teológia részvételét a Debreceni Universitasban, ami meghatározta az intézmény fejlődési irányát. 1995-96-ban prodékán, 1996-97-ben megbízott dékán, majd 1996-1999 között a Hittudományi Egyetem rektorhelyettese volt. 2003-ban tudományos és oktatói munkássága elismeréseként megkapta a Károli Gáspár-díjat. A pataki Teológia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává. A Doktorok Kollégiuma 2007-ben Aranygyűrűs Teológiai Doktor kitüntetéssel méltatta dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára debreceni nyugalmazott teológiai professzor munkásságát. (Forrás: <http://srta.tirek.hu/lap/tiszteletbeli/cikk/mutat/prof-dr-lenkeyne-dr-semsey-klara-1930-prugy/>)

⁷¹ Lenkeyné Semsey Klára: *Nők az Újszövetségben - az Újszövetség a nőkről* (doktori disszertáció, 1980., Kálvin Kiadó, 1993.)

⁷² Lenkeyné Semsey Klára: „... a diploma megszerzésekor [*Debrecenben*] mi még ugyanazon eskü szövege alapján kaptuk meg a felhatalmazást a gyülekezeti szolgálatra, mint a fiúk. Szokatlan volt, hogy mindkét nem képviselői jelen vannak az ünnepségen, az utánunk következők esetében már nem így történt. Az más kérdés, hogy ettől függetlenül mindnyájan diakóniai munkába kaptuk a kirendelést. Tanáraink, köztük Pákozdy professzor úr, Varga és Török professzor úr is biztatott bennünket, hogy ők javasolni fogják, hogy a Zsinat mielőbb foglalkozzék a nők egyházi szolgálatának a kérdésével. Ők ugyan a maguk javaslatát megtették, de hosszú ideig a Zsinat nem tűzte napi rendre a nők egyházi szolgálatának a kérdését. Mikor a Pásztor házaspár Debrecenbe került, és a teológiánkon egyre több lány végzett, a gyülekezetekbe már kihelyezte őket az Egyházkerületek illetékes vezetője, de úgy, hogy a sákramentális és kazuális szolgálatokat egy férfi, a felügyelő lelkész látta el. Ezt azután a gyülekezet tagjai nem nagyon értették, hogy a "kis tiszteletes asszony" olyan szépen hirdeti az Igét, látogatja a betegeket, foglalkozik a gyermekekkel, a szomszéd lelkésznek meg van elég dolga, miért kell akkor őt hívni és várni egy-egy úrvacsorai, vagy éppen temetési szolgálat elvégzésére. Az élet egyre sürgetőbbé tette a nők egyházi szolgálatának a rendezését. Az egyházkerületünk akkori püspöke dr. Bartha Tibor püspök, azt kérte, hogy nézzük meg, mit mond a Biblia. Így kezdtem el én is e témával foglalkozni. Két évig dolgoztam a disszertáción, mikor készen lettem vele, 1979 őszén átadtam püspök úrnak, aki kérte, hogy jelentsem meg kutatásom eredményét a Reformátusok Lapjában egy vitaindító cikk formájában. A témához mindenkinek megadtam az a lehetőség, hogy hozzászóljon. Hozzá is szóltak sokan. A Doktorok Kollégiumának valamennyi szekciója foglalkozott a maga szaktudománya szempontjából a kérdéssel és azt írásban is rögzítette. (...) Hosszú és küzdelmes volt az a folyamat, amely elvezetett odáig, hogy végül is a Református Egyház Zsinata 1982-ben úgy döntött – a bibliai tanítás alapos elemzése után – ebben a kérdésben, hogy nem tesz különbséget az azonos diplomával rendelkező férfiak és nők között a szolgálati lehetőségeiket illetően. (Forrás: Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor a nők egyházi szolgálatának háttéréről; http://www.regi.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=12999&catid=124:archivum-interju&Itemid=341)

⁷³ „A Debreceni Teológiai Akadémia tanári kara (...) újra meg újra hangsúlyozta, hogy a hetvenes években általánossá vált, s a lelkészhiány növekedése következtében gyakorolt exmisszió rendszere [a hallgatók az alapvizsga letétele után gyülekezeti (lelkési) szolgálatra kaptak megbízást] a szabályzat legjobb törekvéseit sem teszi lehetővé megvalósítani. Az (...) exmisszió rendszere mégis, egészen a nyolcvanas évek elejéig nem volt megszüntethető. Ezért az Akadémiák Közös Igazgatótanácsa, a tanulmányi teljesítményeknek legalább is a szinten tartása érdekében, 1975-ben szabályrendeletet kellett, hogy alkosson „az exmittált teológiai akadémiai hallgatók tanulmányaikban és gyülekezeti szolgálatukban való megsegítéséről”. (A Debreceni Református Kollégium története (szerk. Barcza József); MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988.)

Pásztor János 2002-ben így idézi fel az exmisszió ügyét: „1970 után zsinati döntésre egyházunk a 4. és 5. éves hallgatókat úgynevezett exmisszióba küldte, így a felsőéves hallgatóknak csak vizsgára kellett bejárniuk, miközben azonban teológiával igazán elmélyülten alig foglalkozhattak. Minden jelölt két-három fokkal saját potenciáljánál alacsonyabban teljesített. Ennek a rendszernek nemcsak tudásbeli, hanem erkölcsi hátrányai is voltak. A fiatalok kvázi parókusként éltek a gyülekezetekben. Rá voltak szinte kényszerítve a tettetésre: úgy kellett viselkedniük, mintha jól képzettek lettek volna. Vezetés és felügyelet alatti gyakorlatban sem volt részük. Nagy volt az anyagi kísértés, s fegyelmi ügyekben is bizonytalan volt a státusuk. Mindez óriási mértékben

lecsökkentette a lelkési munka színvonalát és hatékonyságát. Az egészen kiválók jól teljesítettek, de nem úgy, mintha öt évet rezidens tanulással tölthettek volna. Elárasztotta egyházunkat a sok félművelt lelkész”. (Forrás: Pásztor János: „Hogy ördög meg ne csalhasson”, *Beszélő*, 2002. 7. évf. 7. szám)

⁷⁴ **Siklós József** (1920 – 1983): református lelkész. Zsidó családban született. A budapesti Református Theológiai Akadémián 1950-ben fejezte be tanulmányait. 1959-ben szentelték lelkésszé. 1950-től Budapesten több egyházközségben segédlelkész, 1959-től 1982-ig Jászkiséren volt lelkész. A negyvenes évek végétől Szalay Károly orvos iszákosmentő missziói munkaközösségéhez csatlakozott. 1981 ősztől haláláig a Magyarországi Református Egyház Iszákosmentő Missziója titkára volt. Versei, cikkei jelentek meg az *Élet és Jövő*, a *Megújhódás*, *Az Út*, a *Képes Kálvin Kalendárium* és „Kérux” név alatt a *Vetés és Aratás* hasábjain. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon; <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC13280/13804.htm>)

⁷⁵ **Zsindelyné Tüdös Klára** (1895-1980) divattervező, író, az Országos Református Nőszövetség egykori elnöke debreceni református patricius családban született. Az Iparművészeti Főiskola textilszakán végzett, majd svájci és angliai tanulmányai után az iparművészet mellett a modern mozgásművészet, a korszak tánctechnikáját forradalmasító Isadora Duncan módszereit szerette volna ismertté tenni Magyarországon. Ez elképzelhetetlen volt egy debreceni civis családban, így szülei 1919-ben hazarendelték a renitens lányt, aki csak édesapja halála után tépte el a vidéki, gazdálkodó élet és egy kényszerházasság kötelekeit.

A néprajzkutató Györffy István tanítványaként ismerte meg a magyar népi öltözködés, akkoriban még élő, organikusan alakuló világát. A fővárosba költözése után azt a célt tűzte maga elé, hogy divattá teszi a polgári és az úri körökben a magyar népi kultúra mindaddig rejtett vagy éppen sutba dobott kincseit. Műtermet nyitott, majd az Operaház jelmeztetvezője lett. A harmincas-negyvenes években több színházi-, opera-, balett előadásnak és filmnek volt szerzője és munkatársa. Mindeközben az önálló magyar divat megteremtéséért is fáradhatatlanul munkálkodott. 1938-ban jelent meg 55 darabos *Magyar ünneplő* című kollekciója, és ezzel exkluzív divatüzlete, a *Pántlika* a felső-, és középosztálybeli hölgyek mértékadó szalonja lett.

Második férje, Zsindely Ferenc (1891-1963) a második világháború előtt miniszterelnökségi, kultuszminisztériumi államtitkár, majd kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter volt. Teljes szívvel támogatta felesége kezdeményezéseit, a legveszélyesebb vállalkozásaiban is mellette állt, biztosítva a hátteret és sok esetben a menedéket is. Zsindelyné Tüdös Klára egyik nagy vállalkozása a Györffy Kollégium létrehozása volt. Zilahy Lajos, az ismert író és publicista így írt a *Híd* című lapban minderről. „Zsindelyné megragadja a valóságot a ködben: száz paraszti származású szegény egyetemi hallgatónak fedelet, tandíjat, de ami legfontosabb szeretet kell adni, hogy ne húzza le őket a mélybe a nyomor, hogy el ne kallódjának”. Emellett Ravasz László püspök felkérésére 1943-tól az Országos Református Nőszövetség elnöke lett, majd ugyanebben az évben megalapította az *Új Magyar Asszony* című lapot.

A Zsindely házaspár a nyilas uralom ideje alatt Istenhegyi úti villáját belülről teljesen átalakította, nemzetközi kapcsolatait (többek között Raoul Wallenberggel) megmozgatta, hogy minél többeket tudjon megmenteni a biztos pusztulástól. A menedéket kérőknek nem nézték felekezetét és pártállást, csak azt, hogy segítségre van szükségük. Így történhetett, hogy a zsidó menekültek mellett befogadást kapott Zsindelyéknél Apró Antal, aki a Kádár-korszakban a Minisztertanács elnökhelyettese, az országgyűlés elnöke volt. Zsindelyéket a Horthy-rendszerben tanúsított szerepvállalásukért az 1950-es években megfosztották vagyonuktól és kitelepítették őket. (Forrás: <http://www.antifasiszta.hu/hirek/735>)

⁷⁶ Az egykori Zsindely-villa (Budapest, XII. kerület, Istenhegyi út 98.) Istenhegyi Otthon néven vált híressé. Zsindelyné Tüdös Klára és férje, Zsindely Ferenc 1944-ben mintegy 80 menekültnek, többségében gyermekeknek adtak menedéket. A svéd misszióval együtt még két otthonban körülbelül száz menekült teljes ellátását szervezték meg. 1945-től 1951-ig, Zsindelyék kitelepítéséig az Istenhegyi Otthon, majd balatonlellei lakásuk adott lehetőséget a női, és lelkész konferenciák megtartására, a sokszor illegálisnak számító lelki összejövetelek lebonyolítására. Az Istenhegyi úti Zsindely-villa falán 2011 májusában a XII. kerületi (Hegyvidéki) önkormányzat emléktáblát helyezett el Zsindelyné Tüdös Klára és férje emlékére. (Források: Miklya Luzsányi Mónika: Egy kálvinista nagyasszony: Zsindelyné Tüdös Klára <http://mindennapi.hu/cikk/életmod/zsindomto-magyar-nore-figyelték-a-parizsi-divathazak/2011-08-07/5823>; <http://www.refsvabhegy.hu/index.php?page=hirek.php>)

⁷⁷ Jerome K. Jerome *Valaki járt itt* című 1908-ban írt színművét, amelynek krisztusi főhőse megváltoztatja egy londoni ház lakóinak életét, 1935-ben mutatta be a Nemzeti Színház. (Forrás Magyar színháztörténet 1920-1949; <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/07.htm>)

⁷⁸ **Bereczky Albert (1893-1966):** református püspök, országgyűlési képviselő. Budapesten, Pápán és Bázelen végezte teológiai tanulmányait. Hazatérve először vidéken volt lelképásztor, majd 1930-tól fővárosi lelkész. 1938-tól megszervezte az üldözötteket mentő szolgálatot, prédikációiban is sikraszállt az elkövetett jogtalanságok orvoslása érdekében. 1929-től a külső-lipót és külső-terézvárosi gyülekezet lelkésze volt, az általa szervezett gyűjtésből épült fel a Pozsonyi úton a Hálaadás-templom 1940-ben. Magyarország német megszállása után aktívan bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba és a zsidómentésbe. A háború után belépett a Független Kisgazdapártba, aminek színeiben 1945-ben beválasztották a törvényhozásba; rövid ideig a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban volt államtitkár. 1947-1948 között az FKGP politikai bizottságának tagja volt. 1948 júliusában – Ravasz László püspök lemondását követően – a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választották, 1949 és 1958 között a református konvent és zsinat vezetője volt. Tagja volt az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront elnökségének. (Forrás: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3521&catid=43%3Ab&Itemid=67&lang=en)

⁷⁹ **Ruth Epting** (sz. 1922): svájci teológus, misszionárius, az Európai Ökumenikus Keresztyén Nők Fórumának alapítója. 1939-1945 között végezte teológiai tanulmányait, majd éveken át több bázeli gyülekezetben szolgált. 1953-tól a YWCA. (Young Women's Christian Association – Fiala Nők Keresztyén Szervezete) svájci vezetője volt. 1971-ben a Bázeli Misszió keretében a kameruni Niasosoban vállalt teológiai tanári munkát. *Szabadon az Úr szolgálatában - Nők az egyházban és a társadalomban* című könyve magyarul is megjelent (Budapest 1994). (Forrás: Békefi-Röhrgig Klaudia riportja Ruth Eptinggel; http://meot.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=46:ruth-epting&catid=16:okumenikusimanap&Itemid=15)

⁸⁰ **Filaret patriarcha** (polgári nevén Mihail Antonovics Denysenko; sz. 1929): Kijev és egész Ukrajna patriarchája, az Ukrán Ortodox Egyház vezetője. 1966-ban szentelték az Orosz Ortodox Egyház püspökévé, és a következő évben lett Kijev metropolitája, valamint a legfőbb ortodox egyházi testület, a Szent Szinódus tagja. A Szovjetunió felbomlása és Ukrajna függetlenné válása után, 1990-ben Alekszej patriarcha autonómmá és autokefállá nyilvánította az Ukrán Ortodox Egyházat, és Kijev és egész Orosz-Ukrajna metropolitájává koronázta Filaretet Mivel Filaret patriarcha a későbbiekben nem ismerte el a Moszkvai Patriarchátus fennhatóságát, 1992-ben az Orosz Ortodox Egyház eltávolította őt az Ukrán Ortodox Egyház vezetéséből, majd 1997-ben kiközösítette, és helyette előbb Misztiszlav, majd 1993-tól Volodimir metropolita lett az Ukrán Ortodox Egyház feje. (Forrás: [http://en.wikipedia.org/wiki/Filaret_\(Denysenko\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Filaret_(Denysenko)))

⁸¹ „Megcsókolhatom?” – angol

⁸² A kijevi Szent Szófia-székesegyházat 1011-ben alapította a IX. század végén létrejött Kijevi Rusz feje, a keresztiséget felvevő Vlagyimir nagyfejedelem, majd Bölcs Jaroszláv nagyfejedelem építtette fel. A bizánci stílusú épület falain háromezer négyzetméternyi felületet borítanak a freskók, 260 négyzetméternyi a mozaikképek. (Forrás: <http://www.kultura.hu/ezereves-kijevi-szent>)

⁸³ Hankiss Elemér: *Diagnózisok* (Gondolat Kiadó, 1982.)

⁸⁴ **A Debreceni Református Kollégium Kántusa:** A Kollégiumi Kántust 1739-ben alapította a Debreceni Református Kollégium matematika professzora, Maróthi György. A Kántus a pestisjárvány idején létesített négytagú temető-kvartettként alakult; ez bővült 30 tagú fiú-vegyeskarrá. Maróthi svájci minták nyomán a többszólamú zoltáréneklést kívánta az istentiszteleteken meghonosítani. "Collegium Musicum"-ot, zenei együttest tervezett, de 29 évesen elvitte a korai halál, így ez a terve nem valósult meg, de létrejött az első, azóta is folyamatosan működő magyar ifjúsági kórus, a Kántus. A kezdeti fiú-vegyeskari, majd hosszú férfikari időszak után a Kántus 1954 óta vegyeskarként működik. Tagjainak száma évenként 60-70: gimnazisták és egyetemisták. A Kántus egyházi és világi mősora lehetővé teszi, hogy a magyar kórusmozgalom versenyein, különböző minősítésein, ünnepi koncertjein részt vehessen. Minősítésük a Magyarországon elérhető legmagasabb: hangversenykórus "summa cum laude" fokozat, amelyet 1996-ban szereztek meg. Több nemzetközi versenyen érték el kiemelkedő helyezést: Debrecen, 1982, 1. hely; Middlesbrough, 1984, 1. hely; Spittal, 1988, 2. hely; Budapest, 1997, arany fokozat; Busan (Dél-Korea) 2002, két olimpiai ezüst fokozat. 1997-ben megkapták a Magyar Örökség Díjat. Külföldi útjaik során eljutottak Ausztriába, az NDK-ba, NSZK-ba, Németországba, Jugoszláviába, Angliába, Hollandiába, az USA-ba, Kanadába, Svájcba, Finnországba, Svédországba, Norvégiába, Dániába, Belgiumba, Japánba, Skóciába, újabb időkben a határainkon túli

magyarokhoz Kárpát-Ukrajnába, Erdélybe, Szlovákiába, továbbá Dél- Koreába, Tajvanba, Oroszországba, Csehországba. A kórus repertoárja kiterjed a régi korok és napjaink egyházi és világi műveire. A Kántus első embere Berkesi Sándor, Liszt díjas vezető karnagy. (Forrás: <http://www.kantus.hu/index.php?page=history.php>)

⁸⁵ Middlesbrough, nemzetközi kórusverseny, 1984

⁸⁶ **Berkesi Sándor** (sz. 1944): Liszt Ferenc-díjas karnagy, zeneszerző, egyetemi docens, Debrecen díszpolgára. Diplomáját 1967-ben szerezte meg a Zeneakadémia középiskolai énektanár és karvezető tanszakán. Ugyanebben az évben lett Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának énektanára, a Kántus vezető karnagya, valamint előadója, majd tanulmányi vezetője az Országos Nyári Kántorképző tanfolyamnak Debrecenben. Berkesi Sándor vezetése alatt az 1739 óta működő Kántus országos és nemzetközi hírnévre tett szert. 1991-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Debreceni Konzervatóriumának tanára, később főiskolai docense lett. 1999 óta a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Református Kollégium egyházzenei igazgatója, valamint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanára. (Forrás: http://www.kantus.hu/index.php?page=cv/BerkesiSandor.php&cont=berkesi_cv_hun.html)

⁸⁷ Az 1977. október 1-jével kollégiumi főigazgatóvá kinevezett Kocsis Elemér szeptember 22-én a Hajdú-Bihar megyei Rendőrfőkapitányság III/III-as osztályának egyháziügyi vonalán dolgozó Szabó Béla rendőr őrnagy előtt tett fogadalmat. TMB minősítéssel a "Rajnai" fedőnevet vette fel. 1987-ben, püspökké való megválasztásának évében az állambiztonsággal leghűségesebben együttműködőket megillető ún. titkos megbízotti (TMT) kategóriába sorolták, és az új tisztséggel együtt járó gyakori budapesti elfoglaltság okán "tartását" a megyei kötelékből átvette az állambiztonsági szolgálat központi apparátusa, a BM III/III-1-c. osztálya. (Forrás: Majsai Tamás: Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén; *Mozgó Világ Online*, 2006. április; <http://mozgovilag.com/?p=2438>)

⁸⁸ **Derencsényi Zsuzsanna** jelenleg a Dunamelléki Református Egyházkerület diakóniai előadója, a Schweitzer Alapítvány elnöke. 1989-ig a Debreceni Református Szeretetotthon, majd 1989-2009 között a budapesti Albert Schweitzer Református Szeretetotthon igazgatója volt.

⁸⁹ **Columbia Theological Seminary** (Columbia Teológiai Szeminárium): az Egyesült Államok tíz hivatalosan elfogadott presbiteránus felsőoktatási intézményének egyike. Presbiteriánus lelkészek alapították 1828-ban Lexingtonban (Georgia). Innen 1830-ban a dél-karolinai Columbiába, majd 1927-ben Atlanta kertvárosába, Decaturba költözött, ahol mindmáig működik. (Forrás: <http://www.ctsnet.edu/about-columbia>)

⁹⁰ **Thomas Smyth** (1808-1873): ír származású amerikai presbiteriánus lelkész, teológus. Belfastban végzett egyetemi és Londonban megkezdett teológiai tanulmányok után 1830-ban családjával együtt New Jersey-be költözött. Teológiai tanulmányait a Princeton Theological Seminary-ben fejezte be 1831-ben. A dél-karolinai Charleston segédlelkésze 1832-től 1834-ig, majd lelkésze 1834-től haláláig. Missziós tevékenységében – a gyermekekkel és fiatalokkal végzett munkán túl – különösen az elesettek gyámolítását tartotta szem előtt. Az amerikai polgárháborút megelőző években – lelkésztársaival együtt – Zion Presbiteriánus Egyházközség néven gyülekezetet alapított a néger rabszolgák számára, ami miatt támadások keresztüztüzebe került. Válaszul megírta *Az emberi faj egysége* című könyvét. Tekintélyes mennyiségű teológiai munka szerzője; írásait életében és halála után tíz kötetben adták ki. Az írás mellett szenvedélyesen gyűjtötte a könyveket; könyvtára több tízezer kötetet tartalmazott. Ezek egy részét eladta a Columbia Theological Seminary-nek, a fennmaradó több ezer kötetet pedig odaajándékozta, illetve végrendeletében hagyományozta a fakultásra. (Forrás: Barry Waugh: A Guide to the Complete Works of Rev. Thomas Smyth; *The Southern Presbyterian Review*, 2012. <http://www.pcahistory.org/HCLibrary/periodicals/spr/bios/smyth.html>)

⁹¹ **Borkó Julianna** (1869-1947): kopácsi énekszerző. Hatéves volt, amikor édesapja, a dolgos és templomba járó parasztember meghalt. Tizenhat évesen ment férjhez, két gyerekük született. Aztán két éves kislánya hirtelen meghalt, és ugyanilyen tragikusan vesztette el 21 éves fiát is. Ez a kettős csapás megtörte, beteges lett. Vigaszt a Bibliában keresett, és vallásos könyveket olvasgatott. A hasonló sorsú nők hamarosan csatlakoztak hozzá. A kis kör tagjai együtt énekeltek, imádkoztak, olvasták a Szentírást, ő pedig vezetőjüként az olvasottakat értelmezte, magyarázta is. Több egyházi éneket is írt. Az általa szerzett vallásos énekek hódító útra indultak, és nemcsak a Drávaszögben, hanem a szlavóniai reformátusok között is népszerűekké váltak, és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az ősi egyház ismét megerősödött e tájon. Ennek egyik jele volt, hogy sorra alakultak a bibliakörök Julianna asszonynak köszönhetően. Énekei kéziratos példányai kézzől kézre, bibliakörrel bibliakörre jártak. 1928-ban aztán Szalay Antal kopácsi lelképásztor kezdeményezésére a kopácsi bibliakör Buzgóság címmel

megjelentette énekeit, a nyomtatványból ezer darab készült. (Forrás: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet; <http://www.vmmi.org/index.php?ShowObject=kronika&id=1491>)

⁹² **Martin Luther King** (1929-1968): amerikai baptista lelkész, polgárjogi harcos, politikai aktivista, az afroamerikai polgárjogi mozgalom egyik vezető személyisége. 1963-ban a *Washingtoni menetelés a munkáért és a szabadságért* című rendezvényen elmondott „Van egy álmom...” kezdetű beszéde óriási nyilvánosságot hozott a polgárjogi mozgalomnak. 1968. április 4-én Memphisben merénylet áldozata lett, lelőtték. (Forrás: <http://www.ujkigyos.baptist.hu/index.php?m=937>)

⁹³ **Alberta Williams King** (1904-1974): tanár, az atlantai Ebenezer baptista gyülekezet kántora, Martin Luther King édesanyja. Fia halála után hat évvel – istentisztelet közben – ugyanabban a templomban gyilkolták meg, ahol édesapja, férje és fia is lelkészként szolgált. A feltehetőleg elmebeteg gyilkosra, Marcus Wayne Chenault-ra – aki tette indokát abban nevezte meg, hogy „minden keresztény az ellenségem” – kiszabott halálbüntetést a King-család közbenjárására változtatták életfogytiglani börtönbüntetéssé. (Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Alberta_Williams_King)

⁹⁴ Bartha Tibor püspök 1983-ban a Bolyai utcai református templom előtt avatta föl Martin Luther King szobrát. A szobrot 1993-ban többször meggyalázták, majd a Református Kollégium raktárában helyezték el. (Forrás: Zádori Zsolt: Egyház, két ház... négy ház. Beszélő, 1994. 6. évf. 10. szám)

⁹⁵ **Andrej Rubljov** (sz. 1360-1370 között, megh. 1430): orosz ikonfestő. Utolsó fennmaradt művét, a Szentháromság-ikont 1420-1427 között festette meg a Szentháromság-Szergij kolostor akkori fatemplomának falára Szergij Radonyezsszkij, az orosz egyház szentjének emlékére. A kép ma a Tretyakov Képtárban látható. A Szentháromság-ikon azt a bibliai történetet örökíti meg, amelyben Ábrahám és Sára három ifjút lát vendégül, megsejtve bennük az isteni háromság három személyét. A hagyományos ábrázolásmóddal szakítva, Rubljov képén csak a három angyal szerepel, körülvéve a történetben szereplő tölgyfával, házzal, sziklával, az eucharisztikus kehellyel és az áldozati bárányt jelképező étellel. Az ikon fogadtatását és kultuszát mi sem jellemzi jobban, mint Pavel Florenszkij (1882-1937), ortodox pap és vértanú mondata: „Mint hogy van Rubljovnak Szentháromság-ikonja, nyilván van Isten is!” (Forrás: P. Gabriel Bunge : A Szentháromság-ikon. A szent ikonfestő Andrej Rubljov lelkisége és műve. Örökségünk Kiadó, Nyíregyháza, 1994.)

⁹⁶ 2012-ben Dani Eszter Raoul Wallenberg díjban részesült. A díj indoklása szerint „Dani Eszter református lelképásztor szolgálati helyei közül az egyik legmeghatározóbb az 1996 és 2008 közötti Kárpátaljai Református Cigánymisszió munkácsi közössége. Itt részese lehetett a gyülekezeti munka mellett a cigány gyülekezetek indulásának. 2009-től a Dunamelléki Református Egyházkerület megbízottjaként fővárosi cigánymissziós szolgálatokat végez jelenleg is. A nyári gyerektáborok szervezése, a sokszor rendhagyó keretek között zajló, sajátos hangulatú hittanórák, amelyek a gyerekeken és a fiatalokon túl a szülőket, a családokat is elérték. A missziója törekvése az volt, hogy segítsen az életvezetés, az egészségmegőrzés, a bűnmegelőzés terén, a tanulásban. Aktívan közreműködik a cigányság iránti előítéletek leküzdésében, hiszen a KIM Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága felügyeletével működő Roma Koordinációs Tanács tevékeny tagja a Magyarországi Református Egyház delegáltjaként. Lelkipásztori tevékenységével, életútjával példát mutat embertársainknak a hátrányos helyzetben élők, diszkriminációt elszenvedők érdekében végzett áldozatos munkájával”. (Forrás: <http://www.wallenberg.hu/hu/esemenynaptar/beszedekek/57-raoul-wallenberg-dij.html>)

⁹⁷ **Ökumenikus Női Világimnap**: Minden évben március első péntekén rendezik meg a Nők Ökumenikus Világimnapját. Az imaszolgálathoz - melynek jelmondata "Informáltan imádkozni - imádkozva cselekedni" – máig már 170 ország asszonyai csatlakoztak. A világimnap mozgalom 1887-ben indult útjára az Amerikai Egyesült Államokban. A presbiteriánus egyház asszonyai arra szólították fel nőtársaikat, hogy imádkozzanak az ottani misszió ügyéért. Az ötletadó egy New York-i presbiteriánus lelkész felesége, Mary Ellen James volt. A mozgalom egyre szélesedett: az Egyesült Államok más gyülekezetei is bekapcsolódtak a szolgálatba. 1890-ben Helen Barrett Montgomery baptista teológus kezdeményezésére a baptista nők is csatlakoztak az imanaphoz. 1920-tól az imanapot böjt első péntekén tartják. Az egyre terebélyesedő mozgalom hatására 1941-ben újabb felekezetek jelezték részvételi szándékukat. A második világháború után a hívő asszonyok számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a mérhetetlen pusztulás, a politikai ellentétek miatti szakadékok fölött egyetlen áthidaló elem van csupán: az imádság. Ennek az összefogásnak a jegyében sorra alakultak a világban a női világimnap nemzeti bizottságai.

A világitanap nemcsak istentiszteleti alkalom, hanem az ismertető anyag megbeszélése és egy kötetlen, szeretetvendégséggel egybekötött összejövétel is. A program elsődleges célja az ismeretátadás, ezáltal a közösségek megerősítése és a kapcsolatfelvétel elősegítése. Azokban az országokban, ahol régóta megtartják, az imanap egész mozgalommá nőtte ki magát. A szervezésben egyre többen vesznek részt, s a befolyt adományokból elmaradott térségek asszonyainak életét, gyermekek tanulmányait segítik, vagy épp nehéz sorsú országok éhezőinek küldenek élelmiszert, ivóvizet.

Minden esztendőben más-más ország női bizottsága készíti el az imanapi liturgia anyagát, melyet megküld más országoknak, akik előkészítik helyben az imanap megtartását. A felkészítő ország egy női csoportot alakít, akik összegzik hazájuk fontos történelmi eseményeit, földrajzi tudnivalóit, építészeti remekeit, egyházaik történetét. Bemutatják múltjukat, jelen gazdasági helyzetüket és népcsoportjaikat. Betekintést nyerhetünk a családok mai életébe. A füzet készítői kiválasztják híres embereiket, akiknek életrajzát leírják, válogatnak zenei kincsükből, kiválasztanak énekeket, amit tanulásra ajánlanak és bemutatják népművészeti értékeiket is. Ezeket túl közzétesznek jellegzetes honi ételrecepteket is. A felkészítő ország női csoportja egy felkészítő konferencián ismerteti az összegyűjtött anyagokat és a választott igék aktualitását, bibliamagyarázatokat tart, kirándulást szervez a környék természeti és épített kincseinek megismerésére, a közös étkezéseken gasztronómiai specialitásokkal szolgál, kulturális estet szervez, az utolsó napokon pedig a konferencia tagjai lokális közösségeket látogatnak meg. Mindezek után a résztvevők között szétosztják a megfelelő számban elkészített CD-ket és nyomtatott ismertető anyagokat. A konferencia résztvevői hazatérve először lefordítják anyanyelvükre a liturgiát és a kapott segédanyagot, majd országuk ökumenikus női munkacsoportjával az adott ország sajátosságait figyelembe véve kialakítják a programot. Maguk is aktualizálják a választott bibliai Igéket, saját területükön több konferenciát szerveznek az ismeretanyagok átadására és megfelelő példányszámban sokszorosított anyaggal látják el a helyi közösségek képviselőit, végül egy kiértékelő konferencián összegzik az éves imanap eredményeit, és döntenek a befolyt adományok szétosztásáról.

Magyarországon az Ökumenikus Női Világitanap programját a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Női Bizottsága szervezi. (Források: <http://www.evelet.hu/archivum/2004/10/114>, <http://reformatus.hu/mutat/keresztjen-vilagimanap-2011/>)